

*Historisk  
Tidskrift  
för  
Finland*

*1 • 2000 årg. 85*

---



# Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

## REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Professor Max Engman

Redaktionssekreterare:

Fil.mag. Derek Fewster, fil.mag. Henrika Tandefelt

Ekonom: Fil.lic. Minna Sarantola-Weiss

## REDAKTIONSRÅD

Eljas Orrman (ordförande) • Max Engman • Nils Erik Forsgård  
Tom Gullberg • Lauri Karvonen • Matti Klinge • Rainer Knapas  
Henrik Knif • Lars-Folke Landgrén • Henrik Meinander  
Minna Sarantola-Weiss • John Strömberg • Ann-Catrin Östman

CAFE  
Kafka

Svenska Teatern

tfn 171 380

050-501 2543

Snabba bokleveranser  
Förmånligt

Även från utlandet

Gott kaffe medan ni väntar

## TILL VÅRA LÄSARE

Meddelanden om prenumerationer och adressförändringar skall riktas till vår nya adress: HTE, Historiska institutionen, Pb 59 (Unionsgatan 38 A), 00014 Helsingfors universitet. Telefon 09/191 22 836, fax 09/191 23 217.

För att täcka bankernas stigande och betungande provisioner är redaktionen tvungen att fr.o.m. 1998 införa en avgift på Mk 25,- för varje inkommande utlandsbetalning. Den tillkommande utlandsavgiften skall betalas samtidigt med den egentliga prenumerationen som en summa.

*Historisk tidskrift för Finland* trycks med bidrag av Finlands Akademi och Svenska litteratursällskapet i Finland.

# Den lokala eliten och uppkomsten av maktstaten

Egenmäktiga ämbetsmän och svag kunglig  
överhöghet i det tidiga 1600-talets Finland

MIRKKA LAPPALAINEN

Sverige förde krig så gott som ständigt från 1560-talet fram till freden i Ny-  
stad 1721. Det fattiga och glest befolkade landets resurser bands effektivt  
upp av de krav den expansiva stormaktspolitiken ställde. Gamla maktstruk-  
turer bröts genom att starka bondesamhällen kuvades samtidigt som aristo-  
kratin, som under medeltiden hade kämpat om makten, blev en stöttepelare  
för kronan. Förändringarna var genomgripande inom såväl samhällsstruktu-  
ren och förvaltningen som rättskipningen, men de skedde inte på samma sätt  
och i samma takt i alla delar av det stora riket. I denna uppsats tar jag upp en  
specifik dimension av den process som ledde till att maktstaten uppstod: kro-  
nans bristande kontroll och den lokala elitens makt längs kusten i södra Fin-  
land under de kaotiska åren i början av 1600-talet.

Grunden för den centralstyrda staten, kallad *maktstaten* eller *militärstaten*,  
lades under Gustav Vasas tid i mitten av 1500-talet när man började reforme-  
ra den splittrade förvaltningen och göra den effektivare än någonsin tidigare.  
Slutet av 1500-talet efter Gustav Vasas död anses i allmänhet vara den tid då  
de påbörjade processerna började leda till en militärstats uppkomst. Adeln  
blev alltmer beroende av de militära och civila befattningar det växande äm-  
betsmaskineriet kunde erbjuda.<sup>1</sup> Samtidigt drev riket in i ett inrikespolitiskt

<sup>1</sup> Bl. a. Jan Samuelsson, *Aristokrat eller föradlad bonde. Det svenska frälsets ekono-  
mi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523–1611*, Bibliotheca historica lundensis 77  
(Lund 1993), s. 18–22.

kaos, eftersom flera tronpretendenter kämpade om kronan. Uppfattningen om ett tydligt maktens centrum fördunklades på nytt. I Finland ledde förvaltningsoredan, det 25 år långa ryska kriget och bondeoroligheterna till att kronan tappade greppet om makten och samhället råkade i veritabel upplösning. Detta interregnum i uppkomsten av den moderna staten har behandlats ytterst lite i forskningen, trots att perioden var viktig med tanke på maktstatens uppkomst. När kronan från 1620-talet framåt med tilltagande kraft och i ökande takt började bygga upp en centralstyrd statsapparat var den tvungen att övervinna de maktstrukturer som uppstått under denna kaotiska tid och som på intet sätt längre representerade medeltiden. Jag skall i den här uppsatsen visa att dels kronans bristande kontroll, dels det faktum att bondeväldet hade krossats ledde till att makten samlades hos en lokal elit. De lokala ämbetsmännen gagnades speciellt mycket av denna situation, eftersom de hade kronans mandat för sin verksamhet, men ändå stod utom räckhåll för kronans kontroll.

Det är inte möjligt att här gå djupare in på det spektrum av teorier som framförts om orsakerna till den centralstyrda statens uppkomst i Sverige och om dess tillblivelseprocess – jag koncentrerar mig på några centrala tolkningar om hur kronan tog lokalsamhället och dess resurser i besittning. Forskarna har vanligen närmat sig frågorna kring uppkomsten av maktstaten genom att studera förhållandet mellan kronan och bönderna. De har frågat sig hur det kom sig att medeltidens starka bondesamhälle gick med på att ställa sig till stormaktens förfogande som ständigt skattebetalande kanonmat. Generellt sett har forskarna betonat antingen tvånget eller växelverkan; speciellt finländska forskare har poängterat konfliktperspektivet. Enligt Heikki Ylikangas var de finska bönderna, efter att de definitivt hade kuvats i klubbe-kriget, helt enkelt förtryckta under 1600-talet och för svaga för att ens kunna revoltera ordentligt. Ylikangas har också skrivit mycket om det instabila samhället i slutet av 1500-talet, då lagen inte garanterade individen trygghet. När kungamakten stärktes tryggades åtminstone lagligheten, så att det blev ett slut på adelns och ämbetsmännens godtycke.<sup>2</sup> Kimmo Katajala har

<sup>2</sup> Heikki Ylikangas, *Mennyt meissä. Suomalaisen kansanvallan historiallinen analyysi* (Porvoo 1990), s. 81–82 och 'What Happened to Violence? An analysis of the development of violence from mediaeval times to the early modern era based on Finnish source material', *Five Centuries of Violence in Finland and the Baltic Area*, red. Mirkka Lappalainen (Helsinki 1998), s. 105–111 samt *Väkivallasta sanan valtaan. Suomalaista menneisyyttä keskiajalta nykypäiviin*. (Helsinki 1999), s. 101–119.

med hänvisning till det ständiga och mångskiftande motstånd bönderna ännu i slutet av 1600-talet gjorde mot överheten visat på det ohållbara i uppfattningen om ett monolitiskt samhälle genomsyrat av ståndsideologi, en uppfattning som ofta förekommer i svensk forskning.<sup>3</sup>

Många svenska forskare har i likhet med Eva Österberg i stället för förtrycket betonat växelverkan mellan kronan och bondesamhället. Österberg har poängterat att det alltmer centralstyrda statsmaskineriet var tvunget att vinna legitimitet för sin makt, och ett svar på frågan om legitimitet har hon bl.a. funnit i att bönderna och överheten utgick från samma traditionalistiska ideologi. Österberg har framför allt lyft fram tingets roll som forum där gemensamma ärenden avhandlades. Maktstaten uppstod därmed genom fredlig interaktion.<sup>4</sup> Jan Lindegren, som använder begreppet militärstat, har en betydligt mer prosaisk syn på saken. Han anser att lokalförvaltningen i huvudsak drev centralmaktens ideologi och intressen.<sup>5</sup> Björn Harnesk anser för sin del att begreppet interaktion är lockande, men efterlyser också forskning som skulle gå mer på djupet i jämförelser både över tid och lokalt, så att bilden av förhållandet mellan folket och överheten skulle bli mer nyanserad.<sup>6</sup> Sven A. Nilsson, som har studerat framför allt Gustav II Adolfs tid och dess politiska konstellationer, har undersökt hur statsmaskineriet konkret byggdes upp eller befästes, hur staten försökte förankra sin politik i ständerna och olika samhällsgrupper och därmed göra dem delaktiga i ansvaret.<sup>7</sup> Han anser att prästerskapet spelade en viktig roll i den centralisering av förvaltningen som Gustav II Adolf åstadkom, vid sidan av att kungen hade goda relationer till adeln. Nilsson har också betonat mot-

<sup>3</sup> Kimmo Katajala, *Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697* (Helsinki 1994), bl.a. s. 400.

<sup>4</sup> Bl.a. Eva Österberg, 'Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige, Konflikt – kompromiss – politisk kultur', *Scandia* 1989 och 'Folklig mentalitet och statlig makt. Perspektiv på 1500- och 1600-talens Sverige', *Scandia* 1992.

<sup>5</sup> Jan Lindegren, *Utskrivning och utsugning. Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620–1640*. Studia Historica Upsaliensia 117 (Uppsala 1980), bl.a. s. 257–258. För en jämförelse mellan Österberg och Lindegren, se Harald Gustafsson, 'Vad är staten? Den tidigmoderna svenska staten: sex synpunkter och en modell', *HT* 1994, s. 209.

<sup>6</sup> Börje Harnesk, 'Något om den lokala självstyrelsens problematik under 1500- och 1600-talen. Individ och struktur i historisk belysning', *Festskrift till Sune Åkerman* (Umeå 1997), s. 102.

<sup>7</sup> Sven A. Nilsson, 'Politisk mobilisering i den svenska militärstaten', *Scandia* 1994, s. 115.

ståndet bland bönderna och att inledningen av den process som gav upphov till maktstaten var besvärlig.<sup>8</sup>

Harald Gustafsson har i likhet med Max Weber och många andra teoretiker betonat att uppkomsten av en maktstat hade olika regionala dimensioner. Han har liksom Charles Tilly studerat hur de lokala eliterna under 1500-talet integrerades i det centralstyrda statsmaskineriet. Charles Tilly har konstaterat att kungarna före 1600-talet var tvungna att styra lokalplanet via mäktiga mellanhänder. Dessa mellanhänder motsatte sig en centralstyrd statsmakt och försvårade statens möjligheter att samla resurser för krigföring.<sup>9</sup> Den europeiska medeltiden präglades av att olika maktcentra försökte befästa sin makt utanför det egna territoriet. De svenska kungarna försökte i flera århundraden få makt över landskapen, som sedan förhistorisk tid hade haft en stark ställning. Enligt Harald Gustafsson vann uppfattningen om ett maktens centrum fotfäste på 1500-talet, men han visar också att graden av integrering med kronans maskineri varierade mellan de olika delarna av riket. Till exempel adeln i Finland deltog ytterst lite i händelserna på rikspanet under slutet av 1500-talet. Gustafsson definierar egentligen inte begreppet lokal elit, men han avser främst aristokratin och de ledande bönderna i respektive landskap. Han understryker betydelsen av institutioner som riksdagar och andra politiska möten, i vilka de lokala eliterna integrerades mer eller mindre framgångsrikt.<sup>10</sup>

Även i denna uppsats står förhållandet mellan kronan<sup>11</sup> och den lokala eliten i centrum. När man vill skapa sig en uppfattning om maktrelationer i början av 1600-talet är begreppet lokal elit användbart, eftersom det når över ståndsgrensarna. Ståndsindelningen avspeglade nämligen inte alltid de faktiska förhållandena i fråga om förmögenhet eller inflytande. I Borgå härad i östra Nyland, den region jag har undersökt, bestod den lokala eliten av kronans ämbetsmän, de förmögaste borgarna i Helsingfors och Borgå

<sup>8</sup> Nilsson, 'Politisk mobilisering', s. 115–130.

<sup>9</sup> Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States AD 990–1990* (Cambridge 1990), s. 104. Se även Tilly (red.), *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton 1975).

<sup>10</sup> Harald Gustafsson, 'Statsbildning och territoriell integration. Linjer i nyare forskning, en nordisk ansats samt ett bidrag till 1500-talets svenska politiska geografi', *Scandia* 1991, spec. s. 218–221.

<sup>11</sup> Med "kronan" avses här kungen och centralförvaltningens organisationer i Stockholm, i Finland endast kungens "förtrogna", vilker varken fogdarna eller ens ståthållarna var.

samt adeln på landsbygden. Dessa människor var knutna till varandra genom släktskap, äktenskap och skuldrelationer. Ämbetsmännen utgjorde en nyckelgrupp, som balanserade mellan kronan och lokalsamhället. Jag har försökt påvisa att ett ämbete i sig inte räckte för att göra en individ lojal gentemot sin härskare i en tid då förvaltningen byggde på personliga relationer och ömsesidighet. I landsändor där kronans inflytande var svagt stärktes centralmakten inte av att adeln fick ämbeten eller av att ämbetsmaskineriet byggdes ut. De lokala ämbetsmännens invecklade roller har knappast alls behandlats i forskningen, även om Nils-Erik Villstrand, som undersökt utskrivningarna på 1600-talet, påpekar att fogdarna var män "med dubbel lojalitet" och att det låg i kronans intresse att stärka de lokala ämbetsmännens lojalitet gentemot kronan.<sup>12</sup>

Borgå härad var en knutpunkt av livliga färdleder. Stora strandvägen mellan Åbo och Viborg gick igenom trakten och vardagen i regionen präglades av livliga kontakter över Finska viken till Baltikum. Eftersom Sveriges militära aktiviteter i början av 1600-talet i huvudsak riktades österut och mot sydost rörde det sig mycket trupper i häradet. Helsingfors och Borgå – ytterst små städer på den tiden – var regionens två centra. De grupper som tillhörde den lokala eliten stod i ständig och intensiv, men också konfliktfylld, växelverkan. Borgarna i Helsingfors och Borgå konkurrerade inte bara sinsemellan, utan också med förmögna bönder och storgodsägare som bedrev lanthandel och seglation. Förhållandet mellan stad och landsbygd var symbiotiskt. Borgarna i de obetydliga städerna stödde sig på landsbygden och skaffade sig jordegendomar, medan bönderna drog nytta av att städerna livade upp det ekonomiska livet.<sup>13</sup>

Den krigförande kronans främsta och viktigaste mål var att effektivera skatteuppbörden så att de insamlade medlen utan större svinn hamnade direkt hos kronan, som sedan kunde besluta hur de skulle användas. Med tanke på krigsekonomin och det ökande centralstyret var det alltså viktigare för kronan att de ämbetsmän som på ett eller annat sätt deltog i skatteuppbörden var trogna undersåtar än att kronan vann böndernas förtroende. Den svaga kronan fick ändå inget grepp om sina ämbetsmän i början av 1600-talet och

<sup>12</sup> Nils-Erik Villstrand, *Anpassning eller protest. Lokalsamhället inför utskrivningarna av folktill till den svenska krigsmakten 1620–1679* (Åbo 1992), s. 105–106.

<sup>13</sup> Markku Kuisma, *Helsing sockens historia II. Från tillkomsten av det gamla Helsingfors till Stora ofreden 1550–1713* (Vanda 1992), s. 24–25, 156–157, 212–213, 250–252, 311–313 och Ilkka Mäntylä, *Borgå stads historia II (1602–1809)*, (Borgå 1994), s. 31–39.

dessa hade starkare band till den lokala eliten än till kronan. Den lokala eliten kan därför definieras utgående från tidens typiska förvaltningspraxis: I den lokala eliten ingick de personer som genom sin förmögenhet, sin befattning eller sina sociala kontakter kunde utöva makt på lokalplanet och delta i fördelningen av lokalsamhällets resurser. Därmed kan man inkludera till och med sådana bönder som av en eller annan anledning stod i gunst hos någon ämbets- eller adelsman. En lokal elit som definieras på detta sätt är alltså ingen absolut enhet, ingen specifik grupp av människor, vars medlemmar man skulle kunna räkna, utan ett begrepp med vars hjälp man kan studera den tidens förvaltning, maktrelationer och samhällsordning. Definierat på detta sätt överskrider begreppet "lokal elit" ståndsgrensarna och det något anakronistiska begreppet "lokalförvaltning", samtidigt som det ger utrymme för såväl oklara maktrelationer som personliga relationer, företeelser som bägge präglade maktbruket i början av 1600-talet.

Jag analyserar den lokala elitens och kronans roller genom att tillämpa den brittiske sociologen *Michael Manns* maktteoretiska begrepp. Mann definierar makt som en förmåga att uppnå och fullfölja mål genom att behärska sin omgivning. Bland annat följande begreppspar är väsentliga i hans teori: *distributiv* – *kollektiv* (makt som stärks på andras bekostnad vs. makt som olika parter förmår stärka genom samarbete), *extensiv* – *intensiv* (vidsträckt vs. djupgående makt) och *auktoritär* – *diffus* (makt som bygger på tydliga hierarkier och befogenheter vs. makt som är otydlig i detta avseende).<sup>14</sup> Med hjälp av dessa begreppspar kan man analysera de tre maktrelationer (kronan – de lokala eliterna – bönderna) som enligt min åsikt präglade samhället i början av 1600-talet. Jag återkommer till dessa maktrelationer och till Manns begrepp i det sista avsnittet av denna uppsats. Före det beskriver jag de samhälleliga förhållandena i början av 1600-talet, först generellt och genom källkritiska synpunkter och sedan genom att studera kronans, den lokala elitens och tingets roll i Borgå härad.

### ***"Skorpionernas" land – det kaotiska Finland i början av 1600-talet***

Den intensiva effektivisering av förvaltningen som hade inletts under Gustav Vasas tid förkvävdes i den östra rikshalvan av det 25 år långa krig som riket

<sup>14</sup> *Michael Mann, The Sources of Social Power I: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760* (Cambridge 1986), s. 1–33, spec. s. 6–10. Angående Manns begreppsapparat, se även *Risto Heiskala, 'Sota, politiikka, talous, ideologia. Michael Mannin valtalähdeana-*



förde mot Ryssland i slutet av 1500-talet. Kronan var försvagad av interna strider och förlorade under det utdragna kriget fullständigt greppet om både de styrande i Finland och sina trupper i denna del av riket. Tyngdpunkten i kriget låg självfallet i Finland och krigets påfrestningar föll till stor del på de finska bönderna. Nöden bland bönderna ökade ytterligare av att adelsmän och soldater låg i borgläger i landet, vilket förde med sig övergrepp och andra olagligheter. De adliga hade omfattande privilegier, som de dessutom utökade på eget bevåg. Ämbetsmän och fogdar gjorde sig också skyldiga till en ökande mängd oegentligheter då kronans grepp försvagades och till slut nästan helt lossnade.<sup>15</sup> Läget avvek fullständigt från situationen i de svenska kärnområdena – Seppo Aalto skriver att det jämfört med Finland rådde i det närmaste samhällsfred i Sverige.<sup>16</sup> Kriget mot Ryssland tog slut 1595, men det godtycke som grasserade i landet ledde till lokala oroligheter och till klubbekriget 1596–1597, då bönderna blodigt kuvades. Därefter drabbade ännu hertig Karls och Sigismunds trupper samman på finsk mark och efter sin seger lät hertig Karl år 1599 avrätta en mängd motståndare i städerna i Finland. Då landet dessutom drabbades av ovanligt svår missväxt 1601 innebär det att det svenska rikets östra del gick mycket sargad in i det nya seklet.

Det blev lugnare efter klubbekriget, men det tog över tjugo år innan kronan på nytt fick grepp om den lokala förvaltningen. Samhället var präglad av våld, den starkes rätt rådde och lagen gav inget skydd.<sup>17</sup> Karl IX försökte ändå segslitet utvidga sin makt; stränga påbud anlände ideligen över havet från Stockholm. Bland de viktigaste av dem var fogdeordningen i Björneborg 1602 och det s.k. appendix som 1608 fogades till landslagen, i vilket Mose

lyysin käsitteet', *Tiede & edistys* 19:2, 1994. Se även Mann, *States, War and Capitalism. Studies in Political Sociology* (Oxford 1988).

<sup>15</sup> Heikki Ylikangas, *Klubbekriget. Det blodiga bondekriget i Finland 1596–97* (Stockholm 1999), s. 23–68. Angående borgläger och ekonomiska följder av kriget, även bl.a. Eljas Orrman, *Bebyggelsen i Pargas, S:t Märten och Vemo socknar i Egentliga Finland under senmedeltiden och på 1500-talet*, *Historiallisia Tutkimuksia* 131 (Helsingfors 1986), s. 157–160, 189–194. Allmänt om utvecklingen under äldre Vasatid, se Petri Karonen, *Pohjoisten suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809* (Helsinki 1999), s. 47–160, och Werner Tawaststjerna, *Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota I–II* (Helsinki 1918–20, 1929), se särskilt del I, s. 689–754.

<sup>16</sup> Seppo Aalto, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700*, *Bibliotheca historica* 12 (Helsinki 1996), s. 143.

<sup>17</sup> Ylikangas, 'What Happened to Violence', s. 94–95 och *Väkivallasta sanan valtaan*, s. 101–102.

lag likställdes med landslagen vid grova brott.<sup>18</sup> Det räckte emellertid inte med hot om gudomlig hämnd när det brast i praktiska åtgärder och kungamaktens dessutom hade kroniskt svag auktoritet.

Under Gustav II Adolfs tid på 1620-talet började den centralstyrda maktapparaten vinna fotfäste i Finland. Generalguvernör Nils Bielke och Åbiskopen Isac Rothovius, två idoga centralmaktsbyggare som skickades till Finland, skrädde inte med orden då de beskrev den avkrok de hade hamnat i. Rothovius klagade år 1634 över att han befann sig "bland skorpioner och barbariska människor".<sup>19</sup> Bielke skrev att hans åligganden var "tunghe och mychijet beswärlige" och att han ville bort "ifron denne ondhe och Barbariske landz ort".<sup>20</sup> Enligt Bielke höll finnarna hårt fast vid sina seder och bruk, som de ställde framför kungens lagar och förordningar. Bielkes och Rothovius avoga uttalanden syftade på den egenmäktiga förvaltningen och det våldspräglade samhället i Finland.

Det krävdes män som Bielke för att Stockholm skulle få kontroll över lokalförvaltningen, eftersom de bevakade kronans intressen på ort och ställe. Kungen kunde med någorlunda framgång kontrollera endast kronans egna satellitområden, borgarna med närområden, eftersom ämbetsmännen var likgiltiga och informationsgången, på grund av primitiva kommunikationer, var långsam och oregelbunden. Avlägsna trakter bortom ändlösa skogar och usla vägar låg utom räckhåll. Sverige var visserligen inget undantag på den här punkten; Överallt i världen kännetecknades maktbruket under den förmoderna tiden av att den praktiska förvaltningen var svår att genomföra. Michael Mann påpekar att det utan en logistisk analys är omöjligt att förstå hur svag kontroll de traditionella statliga imperierna egentligen hade över de områden de "härskade över". Kontrollen kunde inte vara intensiv eller påverka vardagen bland de människor som bodde i erövrade områden.<sup>21</sup> Speciellt viktigt är Manns påpekande att man i allmänhet inte upptäcker denna splittring om man läser imperiernas egna ideologiska beskrivningar av läget. Detta

<sup>18</sup> Seppo Aalto, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina*, s. 103–104.

<sup>19</sup> Isac Rothovius t. Axel Oxenstierna 12.7.1634, *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling II:12* (Stockholm 1930), s. 251.

<sup>20</sup> Nils Bielke t. kansler Axel Oxenstierna 30.7.1624, Oxenstiernska samlingen, Riksarkivet, Stockholm.

<sup>21</sup> Mann, 'The Sources of Social Power' s. 9–10. Se även Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence* (Cambridge 1985), s. 52–60 och William McNeill, *The Pursuit of Power, Technology Armed Force and Society Since A.D. 1000*, s. 105–106.



*Le Serenissime et Trespuissant Prince  
Gustaue Adolph, Roy des Suedois, &  
Jode fecit. et c.*

Under Gustav II Adolfs tid började centralmakten och den kungliga auktoriteten åter få fötäste i Finland bl. a. genom män som generalguvernören Nils Bielke och biskopen Isac Rothovius. År 1623 grundade kungen rikets andra hovrätt i Åbo för att bättre kunna övervaka de egenmäktiga finska tingen. (Museiverket)

gäller även Sverige. Av de pompösa och allsmåktiga lagar och förordningar som kungen utfärdade kan man missledas att tro att kronan verkligen kontrollerade sina undersåtars liv. Största delen av den kungliga makt och myndighet som kan utläsas ur Karl IX:s förordningar och lagar var emellertid bara tomma ord och hotelser, som gör större intryck på människor idag än de gjorde på dem de var avsedda för.

Geografiska och logistiska orsaker räcker inte ensamma för att förklara varför centralmakten var svag i Finland. En kusttrakt som Borgå härad var lättare att nå från Stockholm än många andra delar av det svenska riket, men kronan kunde ändå inte kontrollera denna region. Mer ödesdiger än den dåliga informationsgången var kronans svaga auktoritet i början av 1600-talet. Placerad i sin historiska kontext är svagheten ingenting att förvåna sig över. Åtminstone i Finland var Gustav Vasas tid och hans "effektiva" statsapparat något före sin tid som upptakt till en ny era. När riket sedan slets av interna maktkamper grumlades människornas uppfattning om maktens centrum på nytt. Karl IX hade i praktiken tagit makten av Sigismund och legitimiteten i hans maktutövning kunde på allt sätt ifrågasättas. Enligt Sven A. Nilsson var Karls ständiga strävan efter att binda ständerna och enskilda personer till sin politik uttryckligen ett utslag av hans behov att trygga "sin revolutionära regim".<sup>22</sup> Läget blev åtminstone inte lättare av att ett stort antal höga ämbeten innehades av ädlingar som varit anhängare av Sigismund och som kronan nu var tvungen att ty sig till.<sup>23</sup> Kungen kunde under dessa omständigheter inte ha alltför stort förtroende för folkets och frälsets lojalitet. I Finland var kungen tvungen att förlita sig på några få betrodda män, bl.a. Tönne Jöransson, ståthållare i Åbo. Den kungliga auktoriteten var svag långt in i Gustav II Adolfs tid. Läget började stabilisera sig på 1620-talet efter att de främsta tronpretendenterna, hertigarna Johan och Karl Filip, hade dött.<sup>24</sup>

Den kaotiska förvaltningen i början av 1600-talet återspeglas i källmaterialet. Källorna är synnerligen fragmentariska, obyråkratiska och präglade av enskilda personer. Man kan inte förstå materialet om man inte ska-

<sup>22</sup> Nilsson, 'Politisk mobilisering', s. 119.

<sup>23</sup> Många av de sigismundska märkesmän som hertig Karl hotade bytte snabbt läger och nådde höga befattningar i början av 1600-talet. När Karl besteg tronen kunde de rycka i de rätta trådarna för att vinna hertigens gunst och förtroende. Se Samuelsson, s. 236–237, 246–252.

<sup>24</sup> Lindegren, 'The Swedish "Military State", 1560–1720', *SJH* 1985, s. 307. Jämf. McNeill, s. 107–117.

par sig en bild av den lokala kontexten. Källmaterialet måste hela tiden ses i förhållande till sina upphovsmän, vilket förutsätter att man kartlägger den sociala kontext ämbetsmännen levde i och de lokala intressen som spelade in. Fogderäkenskaperna från början av 1600-talet bildar en snårig och splitttrad helhet. När man vill använda dem måste man placera in deras tillblivelse i ett lokalhistoriskt sammanhang, vilket sällan gjorts i forskningen. Detsamma gäller de tidiga domböckerna, av vilka de äldsta bevarade i allmänhet är från 1620-talet. Bakom de äldsta domböckerna låg tingen, som före den centralstyrda statens uppkomst hade en helt annan karaktär och funktion än de kom att få ett halvt sekel senare, då domböckerna redan var produkter av en organiserad byråkrati. De tidigaste domböckerna är dokument som har renskrivits för den nygrundade hovrätten i Åbo och skall ses som en del av en dialog mellan hovrätten och lagläsarna, som kämpade mot den nya kontrollens tentakler.

Det faktum att källmaterialet är fragmentariskt och obyråkratiskt är också en nyckel till hur det skall tolkas. När man placerar in källorna i den kontext av maktrelationer och motiv där de har uppkommit, kan man få tag på trådändar i det virrvarr av egenmäktig förvaltning som uppstod i områden som den försvagade kronan inte lyckades kontrollera. Ur de knapphändiga källorna från början av 1600-talet kan man utläsa mycket sådant om aktörerna som den centralstyrda maktapparatusens handlingar lämnar i det fördolda bakom ett formellt och övertygande yttre.

### ***Kronan, ämbetsmännen och skattemedlen***

Det instabila inrikespolitiska läget i Sverige och bristen på legitimitet för Karl IX:s makt utgjorde svåra hinder för kronan i dess strävan att uppnå sina militära mål. Den svaga centralmakten lyckades inte i början av 1600-talet effektivt mobilisera det fattiga rikets resurser. Jan Lindegren ger en träffande beskrivning av situationen då han skriver att samhället, trots de krig som fördes, före 1620-talet endast delvis var tillräckligt organiserat för att svara mot de krav kriget ställde. När Sverige under Gustav II Adolfs tid på allvar gick med i 30-åriga kriget i Centraleuropa organiserades samhället så att det motsvarade krigets krav.<sup>25</sup> Centralmakten började visserligen senare övervaka undersåtarna i fråga om både religion och andra livsområden, men i början av 1600-talet var den mest intresserad av beskattningen. Intressekonflikterna

<sup>25</sup> Lindegren, "The Swedish "Military State"", s. 335.

mellan kronan och den lokala eliten framträder därför bäst i de dokument som handlar om skattemedlen och deras öde.

En allt större skara ämbetsmän innebar inte i sig att centralmakten förstärktes, då ämbetsmännen själva saknade en klar uppfattning om vem som innehade den högsta makten. Efter att hertig Karl kommit till makten i början av 1600-talet hade varken kronans ämbetsmän eller någon annan anledning att förlita sig på att hans maktposition var stabil och säker. Tillspetsat kan man säga att ämbetsmaskineriet började leva sitt eget liv då centralmakten var svag; många lokala ämbetsmän företrädde kronan endast till namnet. Karl hade heller inget större förtroende för den svårt läckande skatteförvaltningen i Finland. Han skrev i augusti 1604 till Tönne Jöransson att fogdarna inte på länge hade gjort avräkning och att en skrivare som samma år sänts till Stockholm knappast alls hade kunnat göra avräkning till kungen.<sup>26</sup> Läget var inte ett dugg bättre i augusti 1606. Kungen var då tvungen att be ståthållaren skicka fogdarna och skrivarna till Sverige, i syfte att klarlägga "hvar den Finske Renten ähr tagen vegen".<sup>27</sup> Av de brev som hertig Karl skickade till Finland framgår generellt sett att monarken ofta hade en synnerligen vag uppfattning om skatteuppbörden och om vart skatterna tog vägen. Karl beklagade sig också själv över att hans befallningar inte ledde till önskat resultat.<sup>28</sup>

Skatteförvaltningen präglades av att maktrelationerna var oklara – ända upp till de översta stegen i hierarkin. Jan Samuelsson påpekar att också centralförvaltningens organisation fortfarande var primitiv och dess arbetsmetoder obestämda.<sup>29</sup> Stommen i den finska skatteförvaltningen bestod av ståthållarna och kamrerarna. En kamrer hade i uppgift att övervaka skatteuppbörden; han var således ett slags överinspektör över fogdarna och kallades i allmänhet till Sverige för att tillsammans med fogdarna göra avräkning. Kamreren utförde också de svåraste uppdragen inom skatteuppbörden och var ibland rådgivare åt ståthållaren.<sup>30</sup> Redan i mitten av föregående sekel

<sup>26</sup> Kungen t. Tönne Jöransson 14.8.1604, Johan E. Waaranen, *Samling af urkunder rörande Finlands historia* II (Helsingfors 1864), s. 143–144, Kungen t. Tönne Jöransson 6.9.1604, avskrifter av riksregistraturet 1603–1604, s. 270, Riksarkivet (RA).

<sup>27</sup> Kungen t. Tönne Jöransson 14.8.1604 och 4.2.1606, Waaranen, *Samling* II, s. 240–242.

<sup>28</sup> Bl.a. Kungen t. Tönne Jöransson, Hindrich Brandt, Sigfred Sigfredsson och Pedher Andersson 15.12.1604, avskrifter av riksregistraturet 1603–1604, s. 381–389, RA.

<sup>29</sup> Samuelsson, s. 22.

<sup>30</sup> Erkki Lehtinen, 'Suomen kameraalinen keskushallinto 1600-luvun alkupuolella', *Hark* 1961, s. 125–128, 137–138.

hade man börjat utse ståthållare för olika delar av riket. Dessa var ett mellansteg mellan kungen och fogdarna, men det var oklart vilka befogenheter de hade. Först på 1620-talet fick ståthållarna uttryckligen i uppgift att kontrollera fogdarnas räkenskaper.<sup>31</sup> Men inte heller ståthållarna var alltid kungens betrodda, utan också de beskyldes för oegentligheter tillsammans med fogdarna.<sup>32</sup>

Fogdarna hade ytterst korta ämbetsperioder redan under 1500-talet.<sup>33</sup> Med de korta ämbetsperioderna ville man förmodligen förhindra att fogdarna fick alltför mycket makt på lokalplanet. I Stockholm hade man inget förtroende för fogdarna, vilket bl.a. tog sig uttryck i att kungen sommaren 1607 ville byta ut fogdarna och att inte heller de nya skulle få inneha sitt ämbete mer än ett år.<sup>34</sup> Det ständiga bytet av befattningshavare hindrade ändå inte ämbetsmännen nämnvärt från att skapa lokala handlingsmodeller och nätverk, till förfång för kronan. Centralmakten led nämligen brist på ämbetsmän och var tvungen att låta samma män cirkulera mellan olika ämbeten. Ett ypperligt exempel är Botved Hansson, en ämbetsman i Borgå härad som med tiden blev en lokal potentat. Under sin färgstarka, trettio år långa ämbetsmannakarriär var han åtminstone fogde för Helsingfors ladugård, häradsskrivare, häradsfogde, tullnär i Helsingfors, lagläsare i Borgå härad samt lagläsare i Raseborgs härad.<sup>35</sup> Det fanns få yrkeskunniga män och under de förhållanden som rådde hörde det till en ämbetsmans viktigaste egenskaper att kunna agera på lokalplanet.

<sup>31</sup> Lars-Olof Larsson, 'Lokalsamhälle och centralmakt i Sverige under 1500- och 1600-talen'. *Kustbygd och centralmakt 1560–1721. Studier i centrum–periferi under svensk stormaktstid*. SSLF 546 (Ekenäs 1987), s. 190–191.

<sup>32</sup> Erkki Lehtinen, *Halliuksen yhtenäistämispolitiikka Suomessa 1600-luvulla* (1600–n.1680), *Historiallisia tutkimuksia LX* (Helsinki 1961), s. 98, 251–252.

<sup>33</sup> J. A. Almquist, *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523–1630 II* (Stockholm 1919), bl.a. s. 448–449, 458–459, 462–463.

<sup>34</sup> Kungen t. Otto Mörner, Erik Elfsson och Anders Nilsson 6.7.1607, *W a a r a n e n, Samling II*, s. 318–319.

<sup>35</sup> Mirkka Lappalainen, *Botved Hansson ja valta. Mahtimies, paikallinen eliitti ja kruunun kontrolli Porvoon kihlakunnassa 1600-luvun alussa*. Pro gradu-avhandling. Historiska institutionen vid Helsingfors universitet 1998. Ang. Botved Hansson, se också Kuisma, s. 180, 227, 263–264, Yrjö Blomstedt, *Laamannin- ja kihlakunnantuomarinvirkojen läänittäminen ja hoito Suomessa 1500- ja 1600-luvuilla* (1523–1680), *Historiallisia Tutkimuksia LI* (Helsinki 1958) och Paul Nyberg, *En Nyländsk herrgård. Håkansböle gård och dess ägare genom tiderna* (Helsingfors 1956), s. 27–31.

Skeendet i östra Nyland är ett illustrativt exempel på de problem som oklarheterna i maktrelationerna, den fragmentariska informationen och den svaga kontrollen medförde för kronan. De livliga kontakterna mellan den nyländska kusten och Baltikum gjorde området strategiskt viktigt, men trots det hade man i Stockholm en förvånansvärt oklar bild av vad där försiggick. Fogdarnas egenmäktighet ledde till att garnisonen i Reval blev direkt nödställd. Största delen av de skatter som uppbars i Finland gick till de trupper som var stationerade i Estland och Livland. Skatterna skickades i praktiken direkt till Baltikum, trots att kungen i princip ville koncentrera skatteuppbörden till Åbo slott.<sup>36</sup> Att få fram skatterna till fästningarna i Baltikum var emellertid alltid mödosamt och svårt; problem med underhållet för trupperna i Baltikum hade lett till katastrofer redan på 1500-talet.<sup>37</sup> Befälhavaren över garnisonen i Reval skickade ursinniga brev över viken åren 1609 och 1610, i vilka han klagade över att skattemedlen inte nådde fram till garnisonen. Kommendören erbjöd sig rentav att betala ersättningar till bönderna ifall fogden måste låna deras fartyg. Till slut var kommendören tvungen att skicka egna män efter persedlar från borgarna i Helsingfors och för att trycka på fogdarna att leverera varor.<sup>38</sup> Underhållsproblemen i Reval fortsatte också följande decennium och ännu i början av 1620-talet, då det på grund av nya hjälpskatter och mobilisering var mycket som skulle skeppas över. Ståthållaren Erik Hara hotade 1622 utdöma det "högste straff" åt en fogde, ifall inte skatterna levererades i tid. Hara befallde att persedlarna skulle lastas på lagläsaren Botved Hanssons fartyg. Så skedde emellertid inte, utan varorna försvann.<sup>39</sup> Oklara uppdragsbeskrivningar och maktrelationer ledde, förutom till direkta oegentligheter, också till transportproblem, för det fanns ingen klar arbetsfördelningen mellan fogden och Helsingfors proviant,<sup>40</sup> en instans som i tiderna hade grundats för att sköta underhållet för trupperna i Baltikum.

Den kaotiska förvaltningen gav fogdarna goda möjligheter att besluta om de insamlade skattemedlen. Ofta försvann skatterna olagligt eller halvlagligt inn-

<sup>36</sup> Lehtinen, 'Suomen kameraalinen keskushallinto', s. 138.

<sup>37</sup> Ylikangas, *Klubbekriget*, s. 23–25.

<sup>38</sup> RA 3546:72. Även RA 3546:82, 100.

<sup>39</sup> RA 3618:133

<sup>40</sup> Kyösti Kiuasmaa, *Suomen yleis- ja paikallishallinnon toimet ja niiden hoito 1500-luvun jälkipuoliskolla (vu. 1560–1600)*, Historiallisia tutkimuksia LXII (Helsinki 1962), s. 320–321.



an kungen hann få kontroll över dem. Fogderäkenskaperna innehöll fel och fogdarna betalade på eget bevåg ut stora summor i arvoden och ersättningar direkt ur skattemedlen. Det hörde visserligen till fogdarnas främsta uppgifter att betala löner och olika slag av ersättningar, men Karl IX klagade över att fogdarna ur skattemedlen betalade ut löner och avgifter till höger och vänster enligt eget gottfinnande, att de vidarebefordrade skatter till kronan när det behagade dem och till och med bedrev handel med dem.<sup>41</sup> Bara resterna blev kvar åt kungen och Karl bestämde därför att utbetalningar fick göras endast enligt kungens befallning.<sup>42</sup> Påbudet hade ingen effekt; eftersom kontrollen var obefintlig och maktrelationerna oklara hade fogden utmärkta möjligheter att använda skattemedel för invecklade lokalpolitiska strategispel utan att göra sig skyldig till några gravare oegentligheter. Dessutom var det i praktiken fullkomligt omöjligt att enbart följa kungens befallningar, eftersom betalningar ofta måste levereras snabbt för akuta och överraskande ändamål.

I Borgå härad hade största delen av betalningarna att göra med de krig kronan förde: ersättningar till skeppare, uppehälle för olika personer som var ute i kronans ärenden, ersättningar för gästningar och till personer som lidit oskäligt av skjutsningar. Verifikationer och brev som handlar om avkortningar och betalningar visar hur vidsträckta kontakter fogdarna hade. Man grälade också om betalningar. Ståthållaren i Reval, Knut Clausson, som flitigt styrde användningen av skattemedlen från Borgå härad, gav Botved Hansson en sträng uppläsning 1619 då denne hade vägrat betala fraktersättningar år skrivaren för Helsingfors proviant. Fem år senare klagade Botved Hansson, då lagläsare, över att proviantskrivaren inte "för en ringe twist" betalade honom ersättningar för frakter till Reval.<sup>43</sup>

Sammantaget visar fogdarnas kvitton och verifikationer att arvoden och ersättningar för leveranser betalades rätt oregelbundet. Det är omöjligt att få en uppfattning om logiken i tidsskillnaden mellan det att någon bad om betalning och det att varan kvitterades; betalningstidtabellen berodde antagligen mycket på årstid, avstånd och framför allt på hur viktig eller brådskande fogden ansåg att betalningen var. Kyrkoherdar fick vänta ett halvt eller rentav ett helt år på betalning, men när trötta trupper som anlände till Helsingfors behövde mat och foder kunde hjälpen kvitteras redan samma dag.<sup>44</sup> Skränan-

<sup>41</sup> Karl t. fogdarna 21.9.1604, avskrifter av riksregistraturet 1603–1604, s. 334–334v, RA.

<sup>42</sup> Lehtinen, 'Suomen kameraalinen keskushallinto', s.138.

<sup>43</sup> RA 3599:40, 45; RA 3597:100.

<sup>44</sup> RA 3597:17–17v; 3599:28; RA 3599a:34.

de soldater, som var en ständig källa till klagomål bland invånarna, ville man ge mat och skeppa över Finska viken så snabbt som möjligt. De för kungen ogynnsamma oklarheterna i maktrelationerna gagnade sålunda inte bara den lokala eliten utan också bönderna. Ämbetsmännen kunde vid behov agera snabbt utan byråkratisk stelbenthet och obeslutsamhet.

Centralmakten hade ännu inte på 1610-talet grepp om skatteförvaltningen i Finland. Fogdarna hade år 1613 redan hunnit reta upp också den nye kungen, Gustav II Adolf. Kungen hade beordrat alla fogdar med brister i räkenskaper att infinna sig i Sverige. De hade emellertid inte rest, "vthan the haffue dett ene budhet effter thet andre försuttit och försumet", skrev kungen och sände en kammarskrivare efter fogdarna. Den egentliga omorganiseringen av beskattningen i Finland kom i gång då Sverige skulle betala en väldig lösesumma åt Danmark för Älvsborgs fästning, den andra s.k. Älvsborgs lösen. Rannsaktionskommissioner skickades ut för att granska uppbörden av skatter för lösesumman.<sup>45</sup> Den kommission som besökte Finland 1619 skulle inte bara granska restantierna efter Älvsborgs lösen, utan också organisera hela skatteuppbörden i Finland och bl.a. inspektera förlänningar och ödehemman. Folket på Åbo räntekammare, som svarade för skatteuppbörden i Finland, hamnade i en besvärlig situation, och räntekammaren avskaffades 1619.<sup>46</sup>

Rannsaktionskommissionen konstaterade att det fanns brister i räntekammarens granskning av fogderäkenskaperna för åren 1613–1618. Enligt *E r k k i L e h t i n e n* vittnar det om att övervakningen från Stockholm var släpphänt, vilket i sin tur berodde på att kronan hyste stort förtroende för Åbo räntekammare. Lehtinen anser att avskaffandet av Åbo räntekammare förmodligen berodde på att ståthållarna antogs klara sig också utan en räntekammare, tack vare ett nytt system som innebar att rätten att uppbära skatter förpaktades.<sup>47</sup> Jag tycker inte att Lehtinens förklaring är trovärdig. Under hela början av 1600-talet hade man i Stockholm känt en djup misstro gentemot skatteförvaltningen i Finland, och det är inte troligt att man hade större förtroende för Åbo räntekammare än för den övriga skatteförvaltningen. Mer

<sup>45</sup> Ang. rannsaktionskommissionerna, se *S v e n A . N i l s s o n*, 'Statsmaktens närvaro. Lokalsamhället och rannsaktionskommissionerna under 1500- och 1600-talen', *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle*, Studia Historica Upsaliensia 161 (Uppsala 1990).

<sup>46</sup> *L e h t i n e n*, 'Suomen kameraalinen keskushallinto', s.135–136.

<sup>47</sup> *L e h t i n e n*, 'Suomen kameraalinen keskushallinto', s. 135–136.

sannolikt är det att man åren 1619 och 1620 en gång för alla ville städa ut alla betänkliga element ur skatteförvaltningen i Finland. Förändringarna märktes också i Borgå härad. Botved Hansson hade varit fogde i fyra år, men för honom blev 1619 det sista året i ämbetet. Ståthållaren Knut Clausson i Reval, som hade blandat sig i hur skatterna från östra Nyland skulle användas, hade redan i oktober 1618 fått ett hövligt meddelande från kungen om att hans tjänster inte längre behövdes.<sup>48</sup>

Den nya disciplin som kronan införde i skatteförvaltningen började verka på 1620-talet. Man ville emellertid inte låta de föregående decenniernas skeenden passera utan vidare. Finlands nya generalguvernör och presidenten för den nyinrättade hovrätten i Åbo Nils Bielke, som energiskt byggde upp kontrollen inom alla förvaltningsgrenar, riktade sin granskande blick mot den förre fogden i Borgå län, Botved Hansson, som då var lagläsare. Botved Hansson fick i oktober 1624 order att omedelbart resa till Åbo för att reda upp oklarheter i sina fogderäkenskaper, och slutligen var han tvungen att betala kronan nästan fyrahundra daler.<sup>49</sup> Det framgår inte ur källorna om Botved Hansson åtalades för oegentligheter eller ovarsamhet, inte heller om han förväntades betala dessa daler ur sina egna tillgångar. Kronan hade i praktiken ingen möjlighet att efter flera år utreda vart allt spannmål, allt smör och alla andra skattepersedlar tagit vägen. Med att avkräva betalning kanske kronan därför framför allt ville demonstrera sin makt och visa ämbetsmännen att de fick stå för sina handlingar.

De makthavande i Borgå härad fick således i huvudsak agera i fred under 1600-talets två första decennier. De behövde inte frukta att kronan plötsligt skulle vidta stränga kontrollåtgärder. Kronan kunde i praktiken kontrollera lokala ämbetsmän bara om den konkret skickade någon till ort och ställe för att ta reda på vad som egentligen försiggick i de egenmäktiga ämbetsmännens förvaltningsområden. Borgå härad var med om en osedvanlig våg av kontroll år 1616, då både Helsingfors lantdag och ett kungligt råfst- och rannsakningsting ordnades. I lantdagen deltog kungen och ett stort antal av de mäktigaste adelsmännen i riket.<sup>50</sup> Gustav II Adolf skötte också en del lokala ärenden i Helsingfors och gav olika slag av befallningar, men någon större

<sup>48</sup> Kungen t. Knut Clausson 10.10.1618, Johan E. Waaranen, *Samling af urkunder rörande Finlands historia* V (Helsingfors 1878), s. 368.

<sup>49</sup> RA 3597:3-4.

<sup>50</sup> Ang. lantdagen, se bl.a. Eino E. Suolahti, *Helsingfors stads historia* I (Helsingfors 1950), s. 218-222.

betydelse för förvaltningen i östra Nyland hade lantdagen inte. Den verkliga kontrollen inföll först senare.

Avsikten med det kungliga räfst- och rannsakingstinget som ordnades samma år var att i synnerhet sådana oegentligheter som ämbetsmän och soldater gjort sig skyldiga till skulle utredas.<sup>51</sup> Vid tinget i Borgå behandlades emellertid främst övertaganden av ödehemman och klagomål över skador som trupper förorsakat. Några åtal gällde fogdeskrivare, men fogden Botved Hansson klarade sig i stort sett med hedern i behåll. De beskyllningar som riktades mot honom gällde främst småsaker där också personliga menings-skiljaktigheter låg i bakgrunden. Dessutom bedyrade bönderna att fogden inte hade uppburit extra ölpenningar av dem – däremot uppgav de att han enligt gammal sed fick ett eller två öre extra, "och inthet meer", när han uppbar skatter av allmogen.<sup>52</sup>

Man tyckte förmodligen att det var naturligt att betala fogden några extra slantar. Det låg i allmogens intresse att betala extra pengar åt de lokala makt-havarna, fogdarna, så länge summorna var skäligen. Inte heller kronans representant förfasade sig över pengarna. Åtminstone förbjöds fogdarna inte enligt protokollen att motta dylika pengar. I ett samhälle där förvaltningen fortfarande till stor del byggde på personliga relationer och ömsesidighet var det naturligt att man betalade extra avgifter och utbytte gåvor. Gränsen mellan allmänt och privat är vacklande i svagt organiserade samhällen, likaså gränsen för korruption.<sup>53</sup> De extra örena var enligt min åsikt inget tecken på godtycke bland fogdarna. De var ett kitt mellan de lokala ämbetsmännen och bönderna och bidrog till att skapa samhällen som fungerade enligt egna principer, där kronan hade mycket svårt att gripa in.

Sven A. Nilsson anser att bönderna under 1616 års rannsakingsting visade att de litade på kungen.<sup>54</sup> De tydde sig till kungen åtminstone som en sista utväg,<sup>55</sup> men i övrigt hyste bönderna knappast några illusioner om kungens förmåga att påverka de oförrätter de lidit.

<sup>51</sup> Enligt Sven A. Nilsson var syftet med de rannsakingskommissioner som under Gustav II Adolfs tid skickades till olika delar av riket att allmogens missnöje skulle riktas åt ett visst håll. Nilsson, 'Politisk mobilisering', s. 125.

<sup>52</sup> 'Uthij Bårge Lähn Ransakingz Lengdh' [Räfst- och rannsakingsting med allmogen av Helsinge, Sibbo, Borgå och Pernå socknar 15.4.1616], i Jalmari Jaakkola & John E. Roos (red.), *Vuoden 1616 valitusluettelot* (Helsinki 1936), s. 149–194.

<sup>53</sup> Peter Burke, *History and Social Theory* (Cambridge 1992), s. 74–75.

<sup>54</sup> Nilsson, 'Politisk mobilisering', s. 125.

<sup>55</sup> Som exempel på detta kan man ta ett fall från Helsingfors lantdag: en bonde från Tavast-

Eftersom våld var vanligt i samhället var det lättare för fogdarna och den övriga lokalförvaltningen att utnyttja kronans medel till egen fördel än att plundra bönderna. Kungens befallningar och hotelser såg skrämmande ut på papperet, men havet mellan Stockholm och Borgå härad slipade bort den vassaste skärpan i befallningarna. Övervakarna var långt borta, men de fattiga och prövade bönderna med sina yxor nära. Det rådde ett ömsesidigt förhållande av beroende och växelverkan mellan lokalförvaltningen och bönderna, ett förhållande som också hade drag av "terrorbalans".

### *Vad hände på tingen?*

Tinget var en invecklad juridisk och administrativ institution, som av hävd har betraktats som en mötesplats för allmogen, eliten och myndigheterna. Ännu i mitten av 1500-talet var tingen ett forum där tvister inom bondesamhället bilades och bönderna utövade makt. Även i Stockholm var man medveten om den stora betydelse tingen hade för lokalförvaltningen.<sup>56</sup> Tingens roll ändrades i grunden under 1600-talet och mot slutet av seklet hade de omvandlats till den yttersta länken i kronans kontrollmaskineri. Förändringen var emellertid inte rätlinjig, för i sekelskiftet 1500–1600 återspeglades kaoset inom förvaltningen också på tingen.

Eva Österberg har understrukt tingsets karaktär av gemensamt forum för konfliktlösning bland allmogen; där behandlades så gott som alla konflikter inom lokalsamhället och det fungerade också som arena för förhandlingar mellan lokalsamhället och överheten.<sup>57</sup> Hon framhåller alltså att tingen är en institution vars karaktär har förändrats, men som genom Sveriges hela historia har haft en stor betydelse. I Finland befann sig tingsinstitutionen emellertid i ett förnedringstillstånd i början av 1600-talet, då dess samhälleliga eller till och med juridiska betydelse var obetydlig. Nedgången började då den allmänna oredan ökade i slutet av 1500-talet. Då började antalet fall som antecknades i saköreslängderna minska drastiskt. Detta har tolkats som ett tecken på att också brottsligheten minskade, men Heikki Ylikangas och Sep-

land gick till kungs för att ingen tog fast den person som dräpt hans syster. Konungen i Helsingfors 29.1.1616, avskrifter av riksregistraturet, RA.

<sup>56</sup> Gustafsson, 'Statsbildning och territoriell integration', s. 219.

<sup>57</sup> Österberg, 'Svenska lokalsamhällen i förändring ca 1550–1850, Participation, representation och politisk kultur i den svenska självstyrelsen', *HT* 1987 s. 326–339, 'Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige', s. 80–91 och 'Folklig mentalitet och statlig makt', s. 97.

po Aalto har påpekat att saköreslängderna då fick en annan karaktär. Tingsinstitutionen började glida allmogen ur händerna.<sup>58</sup> Vägen till de av kronan kontrollerade tingen i slutet av 1600-talet var ändå lång. Tingen i början av 1600-talet ingick inte längre i den medeltida traditionen, men de var heller inga redskap för kronan. När bondeväldet bröts ökade den lokala elitens makt också vid tingen.

Bevarade saköreslängder och domböcker från de tre första decennierna av 1600-talet i Borgå härad ger en rätt tröstlös bild av tingets betydelse i bondesamhället. En enhetlig serie domböcker från Borgå härad, liksom i regel från övriga delar av Finland, finns från början av 1620-talet, då reformer inom rättskipningen tvingade lagläsarna att skicka domböckerna till hovrätten. Från tiden före 1620-talet finns från Borgå härad endast ett fåtal saköreslängder, som har ingått som bilagor i fogderäkenskaper. De är summariskt skrivna papperslappar, där man främst har antecknat fall av tredska och försittande av stämning.<sup>59</sup> Det mest iögonfallande i de tidigaste domböckerna är att de är så informella och att de behandlade fallen är så få. Speciellt avslöjande är åren 1621–1626, då den före detta fogden Botved Hansson var lagläsare. Enligt domböckerna minskade antalet behandlade fall vid Botved Hanssons ting kontinuerligt ju längre hans period som lagläsare led. Då man under hösttingen 1625 varken i Sibbo eller Borgå socken behandlade mer än ett fall av tredska, måste lagläsaren anteckna att fler fall verkligen inte kom upp.<sup>60</sup> Om man i likhet med Eva Österberg anser att tinget var ett gemensamt konfliktlösningsforum, skulle man på basis av domböckerna från Borgå härad vara tvungen att dra den märkliga slutsatsen att det knappt hände någonting alls i trakten på 1620-talet. Borgå härad representerade naturligtvis endast en liten del av riket. Liksom Petri Karonen har konstaterat varierade de olika landsändornas och städernas rättskultur mycket.<sup>61</sup> Händelserna i Borgå härad visar dock att tingsinstitutionen var både föränderlig och knuten till de lokala maktkonstellationerna.

<sup>58</sup> Heikki Ylikangas, 'Väikivaltarikollisuuden motivaatiopohja 1500-luvun Suomessa', *HArk* 1971, s. 102–109 och Sep po Aalto, 'Folket, kronan och tingen. Domstolsmaterialet från 1500- och 1600-talet i källkritikens ljus', *HTF* 1994.

<sup>59</sup> Bl.a. RA 3534:167–167v, 3536:177–178, 3575:1–2v.

<sup>60</sup> Borgå domsaga, Sibbo och Borgå tingslag, tingen 21 och 23.9.1625, KOal, s. 250, RA.

<sup>61</sup> Petri Karonen, 'In Search of peace and Harmony'. The State and Capital Crimes in Late Medieval and Early Modern Swedish Realm (ca. 1450–1700)', *Crime and control in europe from the past to Present*, red. Mirkka lappalainen & Pekka Hirvonen (Helsinki 1999), s. 227–230.

Den mest sannolika förklaringen till att de tidiga domböckerna är så knappa är att tingen gled över i den lokala elitens händer när böndernas makt minskade i slutet av 1500-talet. Framför allt lagläsaren utövade makt vid tingen, och likaså fogden, som alltid var närvarande. Ståthållaren, som ofta också var närvarande, fick förmodligen även han stort gehör för sina åsikter. Marja Taussi-Sjöberg har understrukit att fogden var närvarande vid tingen för att bevaka kronans intressen.<sup>62</sup> Men förutom kronans intressen företrädde fogden förmodligen i hög grad också sina egna intressen. De vikarier som lagläsarna, det vill säga domarna, anställde var i allmänhet också före detta fogdar. Eftersom det var brist på ämbetsmän kunde inte ens lagläsare som hade gjort sig skyldiga till grova oegentligheter alltid bytas ut.<sup>63</sup> Lagläsaren Botved Hansson hyste åtminstone inga som helst tvivel om vem som var den mäktigaste personen vid tingen. Domboken var för honom "min doom book", och vintertinget i Borgå 1625 kvitterade han med att konstatera: "blef intet tingh ty iagh blev sjuk".<sup>64</sup>

Genom fogdens närvaro vid tingen var tingsinstitutionen kopplad till skatteförvaltningen. Dessutom var tinget skyldigt att granska jordeböckerna. Denna roll har betonats,<sup>65</sup> men några egentliga vittnesmål finns inte om hur noggrant de icke-läskunniga nämndemännen kunde granska jordeböckerna. De mångordiga bedyranden om nämndemännens granskning som lagmännen skrev i slutet av jordeboken säger ingenting om den faktiska granskningen. Invändningar från nämndemännen hade säkert betydelse åtminstone på bynivå, men förmodligen hindrade rena självbevaringsdriften ofta nämndemännen från att börja bråka ifall fogden eller skrivaren hade ett par kor mer i sin ladugård än han uppgett. Knappast var nämndemännen ens intresserade, det var ju kronan och inte de själva som blev lidande.

Att tinget hade en obetydlig roll som konfliktlösande institution inom lokalsamhället i Borgå härad framgår speciellt tydligt av att merparten av de fall

<sup>62</sup> Marja Taussi-Sjöberg, 'Staten och tingen under 1600-talet', *HT* 1990, s. 180. Taussi-Sjöbergs uppfattning bygger på domböcker från Njurunda socken vid Bortenviken söder om Sundsvall.

<sup>63</sup> Blomstedt, s. 203.

<sup>64</sup> Borgå domsaga, Borgå tingslag, hösttinget 13.10.1621, KOal, s. 22, RA, Borgå domsaga, Borgå tingslag, vintertinget, KOal, s. 234, RA.

<sup>65</sup> Se Anneli Mäkelä, *Hattulan läänin ja Porvoon kihlakunnan autoituminen myöhäiskeskiajalla ja seuraavan vuosisadan alussa*, *Historiallisia Tutkimuksia* 109 (Helsinki 1979), s. 53–58. Mäkelä påpekar visserligen att skattebetalarna ibland kollektivt motsatte sig kronans målsättningar.

som behandlades under 1620- och 30-talen gällde tredska, det vill säga var fall där kronan och bönderna stod mot varandra. Antalet våldsbrott, som då ännu var stort, blev långt efter.<sup>66</sup> Man kan till och med anta att tvistemål och lindriga brott kom upp vid tinget bara om parterna inte nådde förlikning på annat sätt.<sup>67</sup> En möjlighet är naturligtvis att bara en bråkdel av de fall som behandlades vid tingen antecknades i domböckerna. Det här är ändå osannolikt, eftersom det inte verkar finnas någon logik i vilka mål som i så fall togs med i domboken. Mer troligt är det att allmogen inte löste inbördes tvister vid tingen, eftersom man inte ansåg sig bli opartiskt behandlad. Visserligen är det så gott som omöjligt att spåra partiska domar, trots att man kan ha sina misstankar om t.ex. de ytterst märkliga domar som lagläsaren Botved Hansson fällde i en tvist mellan två grannar som hade blandat sig i den seglation som lagläsaren bedrev.<sup>68</sup>

Även om förtroendet för den tingsinstitution som kontrollerades av egenmäktiga lagläsare och fogdar var svagt, var man i praktiken tvungen att ta upp marktvister och -affärer vid ting. En dom från ett häradsting var ett vederhäftigt bevis för senare behov. Man var även på 1620-talet väl medveten om betydelsen av skriftliga dokument i t.ex. råtvister, och vid tingen hänvisades det till och med till beviskraften i dokument från medeltiden.<sup>69</sup> Att tingen hade en viktig funktion i dessa frågor framgår av att en övervägande del av målen i domböckerna handlar om markköp och -försäljning, arvsfrågor, ödehemman, råtvister och tvister om nyttjanderätt.<sup>70</sup>

En reformering av rättskipningen ingick i Gustav II Adolfs och Axel Oxenstiernas massiva reformprogram, som kulminerade i 1634 års regeringsform. Svea hovrätt grundades 1614 som högsta rättsinstans, och en av dess viktigas-

<sup>66</sup> A l t o, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina*, tabellerna på s. 228–230. Här har försummade stämningar inte räknats med.

<sup>67</sup> Enligt Seppo Aalto var t.ex. de två lönskalägesmål som behandlades vid tingen i Borgå härad åren 1624–1636 uttryck för konflikter som man inte lyckades lösa utan ting. A l t o, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina*, s. 145.

<sup>68</sup> Hovrätten fäste också uppmärksamhet vid denna härva av fall. Se Sibbo tingslag, vintertinget 19.2.1624, s. 166–170, hovrättens anmärkningar om 1624 års dombok, s. 221–222, Borgå domsaga, KOal, RA.

<sup>69</sup> Borgå domsaga, Borgå tingslag, ringet 24.10.1622, KOal, s. 60, RA.

<sup>70</sup> Ingen skillnad gjordes mellan civil-, det vill säga tvistemål, och brottmål, och skillnaden mellan en nyttjanderättstvist och olovligt tagande i besittning var obefintlig. Ofta har dessutom bara domen antecknats i domboken, utan anteckningar om kärande eller om sammanhang som lett till att målet tagits upp vid tinget.



te uppgifter var att övervaka underrätterna.<sup>71</sup> Men grundandet av Svea hovrätt innebar ännu ingen omvälvning i de rättsliga förhållandena i Finland. Den egenmäktiga tingskulturen i Finland började långsamt tyna bort först efter att Åbo hovrätt hade grundats 1623. Kontrollen kom närmare i och med det och domböckerna måste nu skrivas rent och underställas granskning i hovrätten. Rudolf Thunander påpekar dock att hovrätten alls inte tog all självständig beslutanderätt av underrätterna. Största delen av målen behandlades och dömdes slutligt i underrätterna, utan att hovrätten kunde befatta sig med dem i efterhand.<sup>72</sup>

I Sverige finns det mycket domboksmaterial bevarat också från tiden innan hovrätten grundades. Kjell Å. Modéer skriver att den kontroll överheten utövade före 1614 först och främst var ekonomisk, men att övervakningen av underrätternas laglighet kom i främsta rummet efter att hovrätten grundats.<sup>73</sup> Så var inte fallet i fråga om Botved Hansson. Av de brev med anmärkningar som hovrätten skickade till honom, och av vilka i synnerhet det första var mycket strängt till tonen, framgår det att överheten var mest bekymrad över vart bötespengarna tog vägen och över att skattejord hotade att bli frälsejord på grund av att lagläsaren godkänt olagliga markaffärer som adelsmän gjort.<sup>74</sup>

I sitt svar till hovrätten visar den egenmäktige lagläsaren Botved Hansson att han inte alls hade förstått hovrättens funktion och inte heller förstod vad man ville honom i Åbo. Hans motiveringar var en kombination av redogörelser – rentav i en något nedlåtande ton – och vaga förklaringar, såsom att han på grund av sjukdom inte hade kunnat hålla i en penna.<sup>75</sup> Också i de domböcker han skrivit rent för hovrätten hade han funnit för gott att tillägga förklaringar där han bl.a. hänvisade till sin egen enkelhet och önskade tålmod av hovrätten. I sin avslutning på 1623 års dombok nådde Botved Hansson

<sup>71</sup> Kjell Å. Modéer, *Historiska rättskällor. En introduktion i rättshistoria*, 2:a uppl. (Stockholm 1997), s.123–124, Rudolf Thunander, 'Den Svenska hovrätten i 1600-talets rättsliga system', *Scandia* 1995, s. 25.

<sup>72</sup> Rudolf Thunander, *Hovrätt i funktion. Göta hovrätt och brottmålen 1635–1699*. Rättshistoriska biblioteket 49 (Lund 1993), s. 247, Thunander, 'Den Svenska hovrätten', s. 25–27.

<sup>73</sup> Modéer, s. 123–124.

<sup>74</sup> Hovrättens anmärkningar om 1623, 1624 och 1625 års domböcker, KOal, s. 133–140, 221–227, 257–258, RA.

<sup>75</sup> Borgå domsaga, lagläsaren Botved Hanssons svar på hovrättens anmärkningar 27.12.1625, KOal, s.263–264, RA.

rent poetiska höjder. Där uttrycker han en önskan om att hovrätten skall ha förståelse för hans domböcker, eftersom Gud den allsmäktige hade gett en del större förstånd än andra: "... Lijka som stiernorna på himmelen, den ena går wijdt öffuer den adras klaarheet".<sup>76</sup>

Botved Hanssons tidigare servila och tillgjorda attityd avslöjas i den hälfvt av 1626 års dombok som han renskrev efter att han hade slutat som lagläsare. Resultatet var ett kort och rörigt dokument med många fel (enligt anteckningarna skulle det t.ex. ha hållits två sommarting i Borgå). Hela ting saknas, för att inte tala om datum. Sitt sista ting kvitterade Botved Hansson rätt och slätt med "Kom inga saker fram som man antekna kunde".<sup>77</sup> Den auktoritet Åbo hovrätt hade för Botved Hansson byggde enbart på hot om sanktioner. När han renskrev 1626 års dombok var han inte längre lagläsare, så ingenting hindrade honom från att skicka ett dokument som denna dombok till hovrätten.

Motsättningarna mellan lagläsaren Botved Hansson och hovrätten gällde inte enbart juridiska och ekonomiska meningsskiljaktigheter. Här kolliderade också den gamla och den nya förvaltningskulturen. Botved Hansson hade varit ämbetsman i en kaotisk förvaltning, i ett våldsamt samhälle som byggde på personliga relationer och där kronan inte tilläts befatta sig med lokala angelägenheter. Den ordning och disciplin, den början till anonym byråkrati, som den nya hovrätten representerade var främmande för Botved Hansson. En tvivelaktig före detta fogde som han motsvarade säkert inte heller generalguvernör Bielkes uppfattning om den idealiska ämbetsmannen. Man bör dock hålla i minnet att Botved Hansson i själva verket aldrig gjorde sig skyldig till grova oegentligheter eller övergrepp. Även som fogde verkade han exceptionellt länge. Botved Hansson var en kunnig och duglig man och hade den barska auktoritet som man klarade sig med på lokalplanet. Kronan behövde sådana män i början av 1600-talet, trots att den inte kunde övervaka dem ordentligt.

### *Den lokala elitens spelplan*

I sina försök att kontrollera lokalplanet törnade kronan således mot nätverk bestående av lokala eliter, som inte beaktade huvudstadens intressen speciellt mycket. Ett utmärkt exempel på en liten lokal maktelit är den grupp borgare

<sup>76</sup> Borgå domsaga 10.1.1624, KOal, s. 116, RA.

<sup>77</sup> KOal, s. 271–279, RA (hela domboken).

som styrde Helsingfors stad i början av 1600-talet. Gruppen bestod av de förmögnaste borgarna i staden, de var färre än tio till antalet och sammansvetsade genom äldre släktskapsförhållanden och nyingångna äktenskap. Detta var typiskt i städer i början av nya tiden; även stora städer i Europa, såsom Venedig, styrdes av en liten oligarkisk krets.<sup>78</sup> Typiskt för Helsingforsborgarna, som ofta var av tysk härkomst, var att de också var integrerade med adeln på landsbygden. Förmögna borgare gav lån åt kronan och fick gods som ersättning. Borgerskapet kom också i besittning av ödehemman och jord som tillhörde bönder som häftade i skuld till borgare. Helsingforsborgarna hade synnerligen stora jordegendomar på den omkringliggande landsbygden.<sup>79</sup>

Borgarna och landsbygdseliten förenades genom äktenskap och släktskapsband. Ståndsideologin genomsyrade inte det outvecklade lokalsamhället på 1600-talet lika mycket som den kom att göra senare. Jan Samuelsson har visat att det ofta förekom äktenskap mellan lågadliga och ofrälse på 1500-talet,<sup>80</sup> och även i Borgå härad suddades ståndsgrensarna ibland ut av släktskap och gemensamma intressen. Också kronans ämbeten fogade samman landsbygden och städerna. Bröderna Wilken är ett typiskt exempel: borgmästaren i Helsingfors, guldsmeden Heiden Wilken blev fogde i Borgå härad och hans bror lagläsare.

Det passar också in i bilden av denna tid att Helsingfors rikaste borgare Didrik Larsson, som genom släktskap och äktenskap var fast knuten till den lokala eliten, var tullnär i Helsingfors.<sup>81</sup> Tullen var, när allt kommer omkring, en rätt otillförlitlig institution. I 1614 års tullförordning står det till och med att det ständigt och dagligen förekom bedrägerier inom tullen, vilket bl.a. berodde på tullfriheter som ständigt missbrukades.<sup>82</sup> Kronans tullpolitik led

<sup>78</sup> Bl.a. Henry Kamen, *European Society 1500–1700* (London 1992), s. 121–122. Typiskt för Helsingfors var att invånarna var indelade i några mäktiga borgarfamiljer och ett fattigt, vanligt borgerskap. Hantverkarna hade ingenting alls att säga till om i magistraten. Eino E. Suolahti, *Helsingfors stads historia I* (Helsingfors 1950), s. 238–242.

<sup>79</sup> Kuisma, s. 212–213.

<sup>80</sup> Samuelsson, s. 169–179, 258–259.

<sup>81</sup> Suolahti, s. 234–236. Hovrättens anmärkningar om 1623 och 1624 års dombok, s. 134–135, 222–223, KOal, RA.

<sup>82</sup> 'Tull-Ordning 14.2.1614', i And. Anton von Stiernman (utg.), *Samling utaf kongl. bref, stadgar och förordningar &c. angående Sweriges rikets commerce, politie och oeconomie uti gemen, ifrån åhr 1523. in til närwarande tid.* I (Stockholm 1747), s. 602–603.

av bristen på kompetenta ämbetsmän. Man har rentav ansett att bristen på ämbetsmän var en anledning till att kronan började förpakta rätten att uppbära tull.<sup>83</sup> Tullrättigheterna för Helsingfors och Borgå förpaktades på 1620-talet åt borgarna i Reval, som samtidigt fick ensamrätt till seglation på Helsingfors och Borgå hamnar. Därmed trampade kronan och Revalborgarna de tidigare så egenmäktiga borgarna ordentligt på tårna. Visserligen nämns det att lagläsaren och före detta fogden Botved Hansson åtminstone år 1623 var tullnär i Helsingfors, vilket innebär att den lokala eliten nog inte helt tappade greppet om stadens tull.<sup>84</sup>

Reval dominerade det ekonomiska livet i Borgå härad, och den lokala elitens intressen kretsade på flera plan kring handeln med Baltikum. Regionens intressen för trakterna söder om Finska viken styrdes i mycket av rent geografiska faktorer och kontakterna fördjupades ytterligare efter att Estland på 1560-talet och Livland på 1620-talet hade införlivats med det svenska riket. Därmed fick också de administrativa kontakterna med Reval större betydelse. Från Åbo skickades inte budbärare ut i obetydliga ärenden, men mellan Reval och Nyland pågick en ständig segeltrafik. Denna obalans i kombination med att informationsgången allmänt taget var långsam och osäker medförde att de redan färdigt oklara maktrelationerna blev än mer diffusa.

Den traditionella Revalseglationen längs den nyländska kusten antog nya former när kronan i allt högre grad började visa militärpolitiskt intresse för områdena i söder. Vid sidan av handeln kom nu frakterna, vilket innebar att soldater, hästar, proviant och olika slag av krigsmateriel transporterades till Baltikum. Stora trupper transporterades söderut i synnerhet under kriget i Polen 1616–1618 och under de första åren av 1620-talet.<sup>85</sup> Armétransporterna krävde stora fartyg och följaktligen var det de allra mäktigaste medlemmarna av den lokala eliten som tog hand om dem, t.ex. Botved Hansson, Helsingfors näst rikaste borgare Kasper Reijer samt borgmästaren i Borgå Petter Larsson.<sup>86</sup>

Fraktersättningarna betalades ur skattemedel, men eftersom det var oklart

<sup>83</sup> Veikko Kerkkonen, *Etelä-Suomen kaupunkien kruunuverot 1614–1650* (Helsinki 1945), s. 105.

<sup>84</sup> Helsingfors rådsrövurätt 8.11.1623. G1, ingen paginering, RA. Även P. Nordman, *Bidrag till Helsingfors stads historia* (Helsingfors 1905), s. 137–138.

<sup>85</sup> Se Arvi Korhonen, *Hakkapeliittain historia I* (1617–1625) (Helsinki 1939).

<sup>86</sup> Varken frakter, eventuell smuggling eller försänkningar inom den lokala eliten lyckades emellertid rädda Helsingfors vid Vanda å, som utarmades allt mer. Suolahti, s. 223–229.

vem som hade befogenhet över vad och informationsgången var osäker hände det att betalningar försenades och det uppstod konflikter. Mobiliseringen av armén medförde att allt fler trupper och mäktiga officerare anlände till regionen, och därför hade säkert vare sig proviantmästaren eller fogden klart för sig vems order som skulle följas i vilka situationer. Men, såsom redan tidigare konstaterats, gav oklarheterna i maktrelationerna rätt fria händer åt dem som hade hand om de insamlade skatterna. Förmodligen var det kungen som led mest av de här omständigheterna; de lokala fartygsägarna hade lättare att stå på sig. På lokalplanet tvingades kronan således betala ett högt pris för sina krigshandlingar, som den genomförde trots att de institutionella förutsättningarna var allt annat än tillräckliga. Kronan led ständig brist på fartyg och var tvungen att ty sig till den lokala eliten för soldattransporter och frakter. Tillspetsat kan man säga att den lokala eliten både skötte frakterna och betalade för dem åt sig själv. Dessutom behövde kronan böndernas båtar, trots att den i enlighet med sina merkantilistiska ideal motsatte sig bondeseglation.

Den bristande kontrollen gav fogdarna möjlighet att agera egenmäktigt i förhållande till kronan, men på lokalplanet styrdes deras verksamhet av många olika bindningar. Kronan gick miste om en del av sina skattemedel, men i sig fanns det ingenting förkastligt i en förvaltning grundad på personliga relationer i en tid då gränsen mellan offentligt och privat var vacklande. På alla nivåer byggde förvaltningen på personliga förbindelser och på principen om ömsesidighet. Speciellt viktig var principen om ömsesidighet i det klientssystem som genomsyrade hela samhället. Peter Englund har konstaterat att systemets krav i fråga om löner och ämbeten gjorde att gränsen mellan allmänt och privat i den svenska förvaltningen blev otydlig, i synnerhet i tider då centralmakten var svag.<sup>87</sup> Enligt Jan Samuelsson fick klient-systemet större betydelse i tider då samhället präglades av konflikter. Som ett exempel nämner han just Karl IX:s tid.<sup>88</sup>

Samhällslivet styrdes förutom av klientrelationer också av släktskaps- och vänskapsförhållanden. I likhet med patronageterminologin gav också vänskap och släktskap regler för hur företrädare för olika sociala grupper och

<sup>87</sup> Ang. klientssystem i allmänhet se S. Eisenstadt & L. Roniger, *Patrons, Clients and Brokers. Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society* (Cambridge 1984). Se även Peter Englund, 'Om klienter och deras patroner', *Makt och vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid* (Trelleborg 1993), s. 87, 90–92.

<sup>88</sup> Samuelsson, s. 246–253.

stånd skulle kommunicera sinsemellan.<sup>89</sup> Peter Reinholdsson, som har undersökt uppror under medeltiden, har betonat att begreppet "vänskap" stod i centrum i såväl jämbördiga som hierarkiska relationer. Släktingar kunde kalla varandra "vän" och man skiljde inte speciellt noga mellan släktingar, vänner och anhängare. Det viktigaste med "vänskap" var att den *förpliktade*, hur hierarkiskt förhållandet än var.<sup>90</sup> "Vänskapens" betydelse syns i ett stort antal brev från både Sverige och det övriga Norden, och den återspeglas självfallet också i förvaltningen.<sup>91</sup> Karl klagade 1604 över att fogdarna i Finland efter eget gottfinnande delade ut skattemedel till sina "vänner".<sup>92</sup> Med det här avsåg han relationer som byggde på ömsesidighet och som band fogdarna. För kronan var sådana relationer besvärligare att komma åt än direkt godtycke. I början av 1600-talet var de begrepp som användes om vänskaps- och klientrelationer dock ytterst varierande och oklara. Det är svårt att bedöma hurdant t.ex. förhållandet mellan ståthållaren Knut Clausson i Reval och fogden Botved Hansson var – Knut Clausson kunde inleda också ilska brev till fogden med orden "Gode wen".<sup>93</sup>

### *Slutsatser*

Krig, maktkamper och missväxt ledde till en brytningstid kring år 1600, då kronan hade små möjligheter att kontrollera sina ämbetsmän på lokalplanet. Bondeväldet hade krossats i klubbekriget och ämbetsmännen och den lokala eliten hade tillskansat sig alltmer makt. När också tinget förlorade betydelse kan man säga att grundstrukturerna i den gamla förvaltningskulturen hade brutits, men ännu hade de inte ersatts av element ur den centralstyrda maktapparaten. Kungen, som var svag i början av 1600-talet, fömånade inte övervaka sina ämbetsmän tillräckligt. Dessa hade kronans mandat, men var med starka band bundna till sin lokala kontext.

De oklara maktrelationerna gav ämbetsmännen möjligheter att spela ett invecklat spel på lokalplanet. Kronan led förluster av att de lokala ämbets-

<sup>89</sup> Heiko Droste, 'Språk och livsform. Patronage i 1600-talets Sverige', *Scandia* 1998, s. 41–43.

<sup>90</sup> Peter Reinholdsson, *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige*, Studia Historica Uppsaliensia 186 (Uppsala 1998), s. 151–152.

<sup>91</sup> Samuelsson, s. 229.

<sup>92</sup> Kungen t. Tönne Jöransson, Hindrich Brandt, Sigfred Sigfredsson och Pedher Andersson, avskrifter av riksregistraturet 1603–1604, s. 381–389, RA.

<sup>93</sup> T.ex. RA 3599:40.

männen blandade ihop sina kontaktnät och sitt eget lokalpolitiska spel med sina ämbetsåligganden, men kronan var också beroende av sina ämbetsmän. Den var tvungen att finna sig i egenmäktigheterna och låta samma män cirkulera i olika ämbeten, eftersom det fanns så få lämpliga män att tillgå. Till skillnad från det medeltida frälset konkurrerade den lokala eliten inte med kungen, utan i stället utnyttjade den sitt kungliga mandat som det behagade den. Det här kunde leda till godtycke, men ofta stod folket på god fot med ämbetsmännen och drog nytta av att skatteuppbörden inte följde kronans önskemål: en del av resurserna stannade ofta i lokalsamhället och hamnade inte i det kungliga krigsmaskineriets bottenlösa gap. Det handlade således om vem eller vilka som kunde dra nytta av de insamlade skattemedlen och framför allt om att de oklara maktrelationerna gav fogdarna möjligheter att prioritera resursfördelningen på ett annat sätt än kronan skulle ha gjort. Då kronan ville få kontroll över skattemedlen var det därför en första rangens fråga för den att lösgöra ämbetsmännen från deras lojaliteter gentemot den lokala eliten.

De begreppspar av Michael Mann som jag nämnde i inledningen beskriver mycket väl maktförhållandena mellan kronan, den lokala eliten och bönderna i början av 1600-talet. Genom att studera maktrelationerna med hjälp av dessa begrepp kan man lösgöra sig en aning från det historiska sammanhanget och se vilka former av makt kronan var tvungen att komma åt för att lyckas centralisera makten och effektivt finansiera krigsekonomi.

*Auktoritär – diffus:* Kronans makt över undersåtarna karakteriserades av en strävan efter auktoritet, trots att den i praktiken hade diffusa, splittrade drag, av vilka det viktigaste var att maktrelationerna var oklara. Den lokala elitens makt var både auktoritär och diffus; de lokala ämbetsmännen fungerade som mellanhänder och representerade kronans auktoritet, men på sätt och vis utgjorde de själva det diffusa draget i kronans makt, eftersom förvaltningssystemet innehöll så många tolkningsmöjligheter.

*Extensiv – intensiv:* Kronans makt var av nödvång extensiv, vilket innebär att den inte förfogade över verktyg med vilka den skulle ha kunnat ingripa intensivt i skeenden på lokalplanet. Den lokala eliten drev däremot sina egna intressen genom ett intensivt maktbruk, vilket effektivt förhindrade kronan att utöva en direkt makt över bönderna.

*Distributiv – kollektiv:* Kronan strävade efter att vara distributiv i sina maktrelationer, det vill säga att centralisera makten hos sig själv och ta makt av andra. En kung som hade en osäker position var emellertid i praktiken

tvungen att ty sig till ett kollektivt maktbruk för att vinna aristokratins stöd. Den lokala eliten brukade en utpräglat kollektiv makt, eftersom den hade gemensamma intressen som gav upphov till en inbördes solidaritet. Detta i sin tur gynnade den lokala elitens mål, eftersom den genom sina kontaktnät var nära knuten till fördelningen av resurser i lokalsamhället. Den lokala elitens förhållande till kronan hade distributiva drag: minskad makt för kronan innebar ökad makt för den lokala eliten. (Det låg däremot inte i den lokala elitens intresse att kronans makt helt kollapsade, eftersom de lokala ämbetsmännen inte då skulle ha kunnat dra nytta av det mandat de fått av kronan.) Den lokala elitens förhållande till dem som inte ingick i dess egen krets (bönderna) var i princip också distributivt, men eftersom våld förekom allmänt i samhället hade den större nytta av ett kollektivt maktbruk.

Kronans kontroll över det lokala planet föll i praktiken på tre faktorer: usla förbindelser, svag legitimitet för den kungliga makten samt en allmän osäkerhet som hade med den bristande legitimiteten att göra. Ett instabilt maktcentrum, oklarheter i fråga om överhet och kontroll, en nyckfull ekonomisk politik och osäkerhet i fråga om krig och fred medförde en allmän osäkerhet om den egna positionen och framtiden. Denna osäkerhet präglade den våldsamma tiden i början av 1600-talet. Var och en försökte trygga sin egen tillvaro genom att förlita sig på flera källor till makt, genom att ty sig till olika kanaler för utkomst, till lokala nätverk och till jordägarande. En förutsättning för att kronan skulle kunna utöva makt på lokalplanet var således att lagligheten i kronans makt befästes och att osäkerheten eliminerades. För den lokala eliten var det ännu inte i början av 1600-talet förnuftigt att skapa kontakter till Stockholm, men läget förändrades då centralmakten i Stockholm blev mer etablerad. Gustav II Adolf och Axel Oxenstierna lyckades med sin politik dels vinna – eller köpa – adeln över på sin sida, dels befästa sådana institutionella reformer som fick de gamla maktstrukturerna, som hade byggt på lokal solidaritet och egenmäktighet, att förvittra samtidigt som de lade grunden för ett nytt, byråkratiskt och effektivt förvaltningssystem.



# Madame Mazarin och Nils Banér

## En olycklig aktion 1684

HENRIK KNIF

Om man hos Pierre Des Maizeaux följer Saint Evremond genom hans många och långa år i självvald exil i England får man också veta en del om hertiginnan Mazarin, eller Hortense Mancini, och det liv som levdes i salongen i hennes *petit palais* vid den fashionabla londonadressen St. James's Park. Det var i hennes salong som Saint Evremond allra helst förnötte sina dagar. Madame Mazarin var den kvinna som han satte högst bland alla sina bekantskaper i London. Mot slutet av år 1684 fick Saint Evremonds brev till väninnan en särskild intensitet. Han var djupt oroad över hennes depressiva sinnestillstånd och över hennes planer att lämna sin salong och London för gott. Orsaken till hennes upprördhet var en ung svensk, en adelsyngling på drift, en man som hon fattat starkt tycke för och som hon förlorat nästan omgående efter att deras bekantskap inletts. Svensken sårades i en duell i Hyde Park och dog kort därpå.

Affären var mer än vanligt delikat och komplicerad. Madame Mazarin var nämligen känd som en av kung Karl II:s älskarinnor. Den engelska monarken lär i allmänhet inte ha varit så nogräknad ifall någon av hans damer visade intresse för andra män, men just i fallet Hortense hade han visat sig stingslig när hon några år tidigare favoriserat en prins av Monaco under dennes besök i London. Madame Mazarin var de facto en av kungens närmaste förtrogna och skulle så förbli: hon var en av de tre "konkubiner" som dagboksskribenten John Evelyn räknade upp, när han upprört tecknade sig till minnes vad han kommit att få bevittna om Karl II:s slut, nämligen den engelska monarkens sorglösa sätt att tillbringa den sista söndagskvällen i sitt liv.<sup>1</sup> Madame

<sup>1</sup> "I am never to forget the unexpressable luxury, & profaneness, gaming, & all dissolution, and as it were total forgetfullness of God (it being Sunday Evening) which was this day sen-

Mazarin förlorade sin engelska kung och långvariga älskare endast tre månader efter att hon mist sin unga svenska vän. Hertiginnan Mazarin var född i Rom som Hortense Mancini – eller på italienska Ortensia – av en syster till kardinal Mazarin. Av sin morbror kardinalen hade hon med sina systrar förts till det kungliga hovet i Paris och fått en fransk uppfostran. År 1684 var hon trettioåttio år gammal och framhärdade sedan nio år tillbaka i London som förlöpt hustru till den franska hertig som kardinal Mazarin gift bort henne med. Armand-Charles de la Porte de la Meilleraye hade kreerat hertig Mazarin till hustruns ära. Vad som ytterst komplicerade affären i Hyde Park var att det var en fransk prins, sonen till en annan av systrarna Mancini, som hållit i värjan som ändade svenskens liv.

Det kan kanske ha sitt intresse att veta något mer om de omständigheter under vilka denna förhållandevis okända svensk så snabbt – och med livet som insats – lämnade den högst aristokratiska och kosmopolitiska krets där han just vunnit inträde.

Benägenhet att genom duell avsluta inbördes dispyter som rörde heder och ära höll i sig genom hela den tidigmoderna epoken i såväl England, Frankrike som Sverige. I nämnda länder försökte kung och regering med stränga represalier komma åt detta för det nationella rättsmaskineriet så vidriga sätt att ta rätten i egna händer. Men adeln var inte benägen att underordna känsliga frågor om personlig ära under någon statlig jurisdiktion. Kyrkorna i såväl katolska som protestantiska länder var inte mindre färdiga än statsmakten att på det skarpaste fördöma detta utslag av mänskligt högmod som lekte med liv och provocerade Guds försyn, en självhävdelse som inte drog sig för att döda med uppsåt och fresta Herren Gud. Varierande edikt och plakat hotade med de strängaste straff för alla inblandade. Åtalen var dock aldrig så många som duellerna. Visserligen föll domar mot överlevande duellanter och undantagsvis statuerades exempel med någon notorisk duellant, men som regel väntade kungens pardon de felande. Kungen var också han aristokrat och kunde inte

night, I was witness of; the King, sitting & toying with his Concubines Portsmouth, Cleaveland, & Mazarine: &c: A french boy singing love songs, in that glorious Gallery, whilst about 20 of the greate Courtiers & other dissolute persons were at Basset round a large table, a bank of at least 2000 in Gold before them, upon which two Gent: that were with me made reflexions with astonishment, it being a sceane of uttmost vanity; and surely as they thought would never have an End: six days after was all in the dust." (25.1.1685). John Evelyn, *The Diary* IV, red. E. S. de Beer (London 1955), s. 413 f.

helt bortse från sina medbröders värderingar.<sup>2</sup> Ludvig XIV, däremot, blev känd för att med större konsekvens sätta sig över sin adel och inte dra sig för att i dylika känsliga fall behandla dess medlemmar som undersåtar. Han utfärdade 1679 ett rigoröst edikt mot duellerandet – alltså fem år innan hertiginnan Mazarins systerson utmanade hennes svenska älskare – och lät förstå att duellerandet inte längre skulle toleraras, inte ens genom undantagsförfaranden eller kunglig nåd. Helt framgångsrikt var inte heller detta edikt, men Ludvig gick i varje fall in för mera kompromisslösa åtgärder än de som Karl II kunde tillämpa gentemot sin engelska adel. I England verkar duellerandet snarast ha tilltagit med den stuartska restaurationen och kungen kunde ännu efter det gamla maneret visa prov på nådigt överscende.<sup>3</sup>

Först Des Maizeaux's version av vad som tilldragit sig i London senhösten 1684: som Saint Evremonds biograf framställer saken hade en svensk baron kommit till London och blivit passionerat förälskad i hertiginnan Mazarin. Hon behandlade honom inte illa, men hennes systerson, prins Philip – eller Philippe de Savoie-Soissons – utmanade honom på duell och sårade honom så farligt att han dog. Allt detta kastade madame Mazarin i extrem förtvivlan. Hon var otröstlig över förlusten av sin älskare och befarade att hennes systerson skulle tvingas att underkasta sig förhör och förlora de förmåner och privilegier han åtnjöt i Frankrike. Hon draperade sin våning i svart och kunde knappt förmå sig att ta emot ens sina närmaste vänner. Hennes bedrövelse tog till slut sådana former att Saint Evremond inte hyste något tvivel om att hon skulle sälla sig till sin syster, madame Colonna, som dragit sig undan världen i ett kloster i Spanien.<sup>4</sup> Så långt Des Maizeaux. Systemen i Spanien var Marie Mancini, Ludvig XIV:s ungdomsfascination. Duellantens mor, däremot, var född Olympe Mancini och gift grevinnan Soissons. Som ung hade

<sup>2</sup> Om duellernas *raison d'être* – varför, varför inte och vem – har framförts en hel del kommentarer i historiska arbeten, ibland inte så litet motstridiga, jfr t.ex. V. G. Kiernan, *The Duel in European History. Honour and the Reign of Aristocracy* (Oxford 1989) och François Billacois, *Le duel dans la société française des XVIe–XVIIe siècles. Essai de psychosociologie historique* (Paris 1986) med en nyare svensk version av Fabian Persson, 'Bättre livlös än ärelös. Symbolik och social funktioner i stormaktstidens dueller', *Scandia* 1/1999. T.ex. insisterar Persson på ett annat sätt än förutnämnda författare på att det exklusivt var äran som adelsmärke som duellerna gällde.

<sup>3</sup> Billacois, s. 297 ff, Kiernan, s. 100.

<sup>4</sup> Pierre Des Maizeaux, *Saint-Evremond. Oeuvres: la vie de l'auteur* I (Amsterdam 1734), s. 221f.



*Ur François Bouchers illustrationer till Molières komedier.*

också den franska kungen deltagit i grevinnans spektakulära tillställningar i hôtel Soissons.<sup>5</sup>

Olyckan i London, som sonen ställt till med, var endast en i raden av de motgångar som drabbade grevinnan Soissons. Olympes personliga närhet till den franska monarken i kombination med hennes sinne för överdåd kom att

<sup>5</sup> Om Hortense Mancinis och kardinal Mazarins släktförhållanden, L'abbé de Saint Real, *Oeuvres VI* (Paris 1757), s. 3 ff. Födda av italienska föräldrar, stavades systrarna Manci-

leda till flera förvisningar från det franska hovet och efter grevens död fann sig grevinnan definitivt tvungen att lämna Frankrike.<sup>6</sup> Ludvig XIV:s onåd tycks också ha drabbat det grevliga paret Soissons söner, vilka genom fadern Eugen Maurices härstamning kunde titulera sig prinsar av Savojen. Prins Philips yngre bror Eugen hade förgäves försökt komma i den franska kungens tjänst. Han drog därför till Wien för att pröva sin lycka hos den tyskromerska kejsaren.<sup>7</sup> Prins Eugen skulle med råge revancera sig och sin familj när han som befälhavare för kejsarens arméer förde Österrike från framgång till framgång mot Frankrike i det så kallade spanska tronföljdskriget. Detta skulle dock inträffa omkring tjugo år efter att brodern Philip i London duellerat mot sin mosters älskare.

Den nerstuckna älskaren kallas av Des Maizeaux för "baron Banier, svensk adelsman", och som han tillagt i en fotnot, son till "general Banier". Den unga svensken hette i själva verket Nils Banér. Han var son till riksrådet och fältmarskalken Gustaf Banér, som från och med trettioåriga kriget tjänat Sverige både i fält och kanslier och som ännu på 1670-talet hade fört presidiet i svenska krigskollegiet. Gustaf Banér var friherre till Gamlakarleby och herre över ett flertal gods och gårdar kringspidda i Stockholmstrakten, Södermanland, Östergötland, Estland och Livland. Om sonen Nils, som det här är fråga om, upplyser *Svenska adelns ättartavlor* helt kort att han var född 1654 och blev extraordinarie kanslist i kungliga kansliet 1677. Samt vidare: "gjorde vidlyftiga utländska resor, antog därunder i Wien katolska läran och blev 1684 7/11 i London ihjälstucken av prins Filip av Savoyen-Soissons".<sup>8</sup> Madame Mazarins älskare, den kringströvande konvertiten Nils Banér, var alltså trettio år gammal då han mötte sitt öde i Hyde Park.

nis namn ursprungligen Olimpia, Maria och Ortensia. Då de på kardinal Mazarins försorg kom att växa upp i Frankrike förekommer deras namn i litteraturen mest i sin franska form. Kardinal Mazarin sägs ha motsatt sig ett giftermål mellan Ludvig XIV och sin systerdotter Marie Mancini, då han var rädd att få hela den franska aristokratin emot sig. Om Ludvig XIV och systrarna Manicini, Antoine Béthouart, *Eugène de Savoie. Soldat, diplomate et mécène* (Paris 1975), 30 ff.

<sup>6</sup> Första förvisningen var resultatet av ett svårartat gräl med en hertiginna Navailles, där greven Soissons, dessutom lidit den smäleken att hertigen Navailles förvägrat honom duell. Hertigen Navailles vägran – med hänvisning till att han som kristen inte kunde inlåta sig på duell – väckte uppmärksamhet som en högst ovanlig reaktion, trots den propaganda som bl.a. ett Compagnie du Saint-Sacrament vid denna tid förde mot duellerandet. Billacois, s. 293.

<sup>7</sup> *Biographie universelle, ancienne et moderne* 42 (Paris 1825) samt Béthouart, 29 ff.

<sup>8</sup> Gustaf Elgenstierna, *Svenska adelns ättartavlor* (Stockholm 1925).

Med möjligt undantag för datumet, förefaller de kortfattade uppgifterna riktiga. I den svenska londonambassadens rapportering finns en del närmare upplysningar om duellen. Ambassadör Leijonberg rapporterade i ett brev, daterat den 31 oktober 1684, om "en olijckelig Action" som avlöpte med döden för fältmarskalken Banérs son, baronen Nils Banér, sedan han blivit i "buken blaiseradt" av prins Philip av Savoien, greven av Soissons son. Ambassadören berättade att "sujetten af dheras querelle, ahngick någon jntrigues hoos Mad:e Mazarin". Ambassadören upplyste också om att Nils Banér redan begravats i "S:t Martins kirkja" på försorg av monsieur Barillon, som antagit sig hans intresse. I denna rapport, som är daterad i London den 31 oktober, heter det att svensken avgått med döden "redhan i förgårs".<sup>9</sup> Nils Banér torde alltså ha avlidit av sina skador den 29 oktober 1684.

Överfört till den gregorianska kalendern, som tagits i bruk i bland annat Frankrike, blir dödsdagen faktiskt den 8 november, men vid denna tid höll Sverige liksom England – och med dem de flesta protestantiska länder – fast vid den julianska kalendern. Beror de olika datumerna på skillnaden mellan kalendrarna måste uppgiften i *Svenska adelns ättartavlor* alltså ha vandrat vägen över någon uppgift där dödsdagen anpassats till den gregorianska kalendern.

I en följande rapport från svenska londonambassaden, skriven några dagar senare, får man veta att prins Philip, när han fått kännedom om utgången av duellen, flytt över kanalen till Flandern med en av engelska kungens jakter.<sup>10</sup> Ytterligare tre veckor senare kunde Leijonberg rapportera att fallet skulle tas till behandling av The Board of the Green Cloath, en specialdomstol som var satt att upprätthålla ordningen i hovetablissemangent och dess omedelbara närhet. Ambassadören uppgav att det fanns över ett dussin personer redo att vittna att prinsen, som endast varit ute för att ta frisk luft med en vän, blivit provocerad av Banér att stiga ur sin vagn och dra sin värja och att svensken sedan genom någon egen oskicklighet ränt på prinsens värja och lätt sårat sig, för att senare dö i slaganfall. Detta trots att alla visste, som det hette i Leijonbergs rapport, att det varit fråga om en duell, att

<sup>9</sup> Johan Barckman-Leijonberg, brev till K.M:t av den 31.10.1684. Denna och i det följande refererade londonrapporter ingår i Brev till K.M:t 1681–1687. *Diplomatica: Anglica*, vol. 43, Riksarkivet, Stockholm.

<sup>10</sup> Johan Barckman-Leijonberg, brev till K.M:t av den 4.11.1684, Riksarkivet (Stockholm).

prinsen själv utsatt tid och plats för uppgörelsen i "Hidepark" samt att prinsen tagit med sig sekunder.<sup>11</sup>

Domstolen lyckades faktiskt uppsåra duellanternas sekunder, vilka togs till ort och ställe i Hyde Park för att vittna. De kallas i Leijonbergs redogörelse för "Colonell Macarti" och "Mons:r Duncamp". Möjligen döljer sig namnen McCarthy och Duncan bakom stavningen i rapporten. Sekonderna förklarade sig endast genom en händelse ha befunnit sig i parken när incidenten ägt rum. Prins Philips sekund hade oförsiktigt nog först avfattat en skriftlig relation som innehöll en del för prinsen komprometterande påståenden, varför han – efter påtryckningar som Leijonberg låter förstå – dragit den tillbaka och sedan under muntligt förhör förklarat att han knappt sett någonting alls och ingenting kunde svara på frågorna. Nils Banérs sekund hade lagt märke till ett par dragna värjor och trodde att svensken blesserat sig "legerment". Han tillade att Banér tagit avsked av sin motståndare genom att förringa sin skada, då han från sin vagn artigt ropat till prinsen: "Adjeu, [Je] me trouve un peu blessé, mais cela est rjen".<sup>12</sup>

Äger repliken någon verklighetsbakgrund, måste det tillstås att Nils Banér utmärkt väl uppfattat vad nobel belevnhet tillkom och lärt sig att uppträda korrekt – också i trängda lägen. Att bli utmanad på duell innebar i sig ett erkännande, det vill säga, ett erkännande av att man hörde till den elit av hedersmän som hade en ära att försvara. Att på detta vis bli behandlad som en man av ära torde ha varit mer hedrande ju högre rang utmanaren hade.

På basis av dessa vittnesmål, som inte motsades av någon, konstaterade domstolen dråp, dock icke begånget med berårt mod. Den engelska termen var "manslaugther", varför Leijonberg kallade det för "manslagter" i sin rapport. Ambassadören förklarade att straffet under denna rubricering inte kunde bli kapitalt, utan endast brännmärkning med järn i högra handen. Han tillade att prins Philip helt säkert kunde vänta sig benådning av kungen från en sådan märkning. I England skulle prinsen alltså snart var försatt på fri fot, medan han i Frankrike, enligt vad den svenska ambassadören påstod i samband med hans flykt över kanalen, riskerade förlora sin pension och till och med hamna på fästning i Bastiljen. Prins Philips inkomst i Frankrike uppges ha bestått i ecklesiastiska renumer.<sup>13</sup> Den katolska kyrkan hade allt efter det

<sup>11</sup> Johan Barckman-Leijonberg, brev till K.M:t av den 25.11.1684.

<sup>12</sup> [Je] i citatet (och brevets högermarginal) är nästan helt dolt p.g.a. inbindningen. Johan Barckman-Leijonberg, brev till K.M:t av den 9.1.1685.

<sup>13</sup> Johan Barckman-Leijonberg, brev till K.M:t av den 25.11.1684 och 9.1.1685.

tridentinska mötet på det skarpaste fördömt allt duellerande och försökt få även världsliga herrar att med större nit stävja bruket. Dock hade affären med dödlig utgång ägt rum på engelsk mark och där upptagits till domstolsprövning efter där gällande lagar. Då prinsen uppenbarligen aldrig återkom till England för att uppträda i egna sak, verkar duellen mellan baron Banér och prinsen av Savoien-Soissons efter detta utslag av hovdomstolen Board of the Green Cloath inte ha fått någon vidare fortsättning.

Prins Philip var för övrigt född fem år senare än Nils Banér och alltså endast 25 vid deras möte i Hyde Park. Han skulle komma att föra en liknande kringströvande tillvaro som sitt offer. Sin höga börd till trots tycks han ha haft förmågan att råka i svårigheter med få utvägar och efter duellen i London var någon karriär i franska kungens tjänst inte ens att tänka på. Prins Philip var tvungen att leva sitt liv flackade runt Europa tills smittkopporna skördade honom 1693. Dessförinnan hade han försökt sig på såväl kyrkliga som militära uppdrag och skall till och med ha varit venetiansk sjökaptan. Någon karriär, ens tillnärmelsevis liknande den som hans yngre bror Eugen på egen hand skulle förverkliga, kom dock aldrig Philip till del.<sup>14</sup>

Den monsieur Barillon, som Leijonberg uppgav ha ordnat med Nils Banérs begravning i St. Martin-in-the-Fields, kan inte ha varit någon annan än franska ambassadören i London, Paul Barillon. I rapporten till Sverige nämns Barillon som ett bekant namn utan vidare förklaringar.<sup>15</sup> Paul Barillon, markis de Branges, representerade den franska regeringen i England från 1677 tills det att han blev utvisad revolutionsåret 1688. Saint Evremond tog ofta tillfället att umgås med sin landsman och kom inte sällan att gästa ambassadörens hus i London. Barillon kan alltså inte ha varit obekant hos hans väninna madame Mazarin och knappast heller obekant med vad som försiggick i hertiginnans salong. Endast tre månader efter att Barillon ägnat den svenska konvertiten Nils Banér sina omsorger, kom han att assistera vid ett annat och högst celebret dödsfall. Han medverkade då till den ytterst vädliga insmugglingen av en katolsk präst till den döende Karl II, som inför sina engelska undersåtar aldrig uppträtt som något annat än en övertygad medlem av den anglikanska statskyrkan.<sup>16</sup>

<sup>14</sup> Nicholas Henderson, *Prince Eugen of Savoy. A Biography* (London 1964), s. 49.

<sup>15</sup> Johan Barckman-Leijonberg, brev till K.M:t av den 31.10.1684.

<sup>16</sup> Paul Barillons tjänster vid Karl II:s dödsbädd, utförligast skildrade hos Antonia Fraser, *King Charles II* (London 1979), 452 ff. Om Barillons bekantskap med Saint Evre-



Av den något märkliga och kortfattade uppgiften om den snabba begravningen i St. Martins att döma, så förefaller inte någon särskild hänsyn ha tagits till att Nils Banér konverterat till den katolska läran och inte heller till att hans död var följden av en högst brottslig handling och att han som duellant egentligen förverkat sin rätt till kristlig begravning. I England tolererades katolsk ritual och katolska kapell vid denna tid enbart i samband med katolska länders beskickningar. Som Frankrikes ambassadör förfogade även Barillon över ett sådant kapell. Den växande skräcken för en katolsk konspiration, en "popish plot", hade hos många engelsmän ingjutit starka antipapistiska stämningar och engelska katoliker var åren före Jakob II:s trontillträde tvugna att hålla mycket låg profil. St. Martin-in-the-Fields var en vanlig församlingskyrka och som sådan givetvis underordnad den anglikanska statskyrkan. Den gamla kyrkans namn, St. Martin "på åkrarna", påminner om att kyrkan låg utanför den ursprungliga staden, det vill säga långt västerut från de murar som omgivit det medeltida City. Metropolen London hade under 1500- och 1600-talen kontinuerligt expanderat västerut i riktning mot Westminster och den för Banér så fatala Hyde Park.<sup>17</sup>

Möjligen dikterades Barillons omsorger om den unga svenskens snabba jordfästning av en önskan om att möjligast fort tona ner vad som hänt och dra en slöja över en affär som i dubbelt mått hotade skandalisera det mazarinska familjenamnet. Faktum var ju, att det var Frankrikes ambassadör som agerade, medan Sveriges representant uppenbarligen nöjde sig med att iakttä och rapportera.

För övrigt skrev den svenska envoyén extraordinaire Leijonberg med stor regelbundenhet till Stockholm. Hans rapporter är rätt utförliga med mycket om den europeiska storpolitiken ur det svenska intressets synpunkt och inte minst om handelspolitik och handelstraktater på statlig nivå. Inte ens under slutet av 1684 upptar affären Nils Banér huvudintresset, även om Leijonberg ett par gånger, som ovan refererats, gav ganska detaljerade besked. Leijonberg hade redan åtskilliga år tjänstgjort som Sveriges representant i England. Han hade där ingått ett andra gifte med en engelsk änkefru. Han var född Johan Barckman och var uppenbarligen av enkelt ursprung, dock student från Uppsala. Redan 1655 kom han för första gången till England på svenska re-

mond, se John Haywards kommentarer i Saint Evremont, *The Letters* (London 1930), s. 294 (not).

<sup>17</sup> *Survey of London* vol. XX. *Trafalgar and Neighbourhood. St. Martin-in-the-Fields* III, red. Sir Georg Gater & Walter H. Godfrey (London 1940), s. 19 ff.

geringens uppdrag, det vill säga under lord protektor Oliver Cromwells tid. Han adlades i Sverige för sina förtjänster och förklarades sedan efter restaurationen i England för "knight and baronet" av den då nyligen insatta kung Karl II. Leijonberg dog i London 1691.<sup>18</sup>

För att återgå till madame Mazarin och hennes trogna vän Saint Evremond, blev livet i hennes salong aldrig mera så sorglöst som det varit. Som inledningsvis konstaterades, mistade hon sin kungliga älskare och beskyddare kort efter att ha förlorat sin passionerade svenska baron. Karl II hade ju varit den yttersta garanten för hertiginnans uppburna engelska tillvaro. Trots alla sina motgångar stannade dock madame Mazarin kvar i London, till Saint Evremonds stora lättnad.

I en serie brev, där han pressade sin retoriska konst till det yttersta, hade Saint Evremond gjort vad han kunde för att övertyga madame Mazarin om vilket misstag en klostertillvaro i Spanien skulle vara i hennes fall. Hon tillhörde världen och var satt att genom sin skönhet och briljans vittna om Skaparens storhet just i denna världen. Saint Evremond hade vidare understrukt att det är i denna samma värld, i naturen och i universums välinrättade ordning, som Gud ligger öppen och förklarad för våra tankar, inte i några botövningar som en abbedissa kan tänka ut.<sup>19</sup> Som skriftställare och brevskrivare hade Saint Evremond alltså ingen svårighet att låta sina tankar löpa den kortaste vägen från salongsliv till den nya naturfilosofin.

Saint Evremonds namn lyder i sin helhet Charles de Marguetel de Saint-Denis-le-Guast, seigneur de Saint Evremond-sur l'Oson. Till England kom denna normand efter att brådstörtat ha lämnat Frankrike i samband med finanschefen Nicolas Foucquets fall hösten 1661. Ett för Saint Evremond typiskt, roande och respektlöst brev, som refererade de fredsunderhandlingar mellan Frankrike och Spanien som han personligen fått bevittna 1659, hade kommit i dagen då den störtade ministerns papper beslagtogs. Det handlade här om de avgörande ingripanden med vilka den unga kung Ludvig XIV

<sup>18</sup> Elgenstierna.

<sup>19</sup> Lettre[s] a Madame la Duchesse Mazarin. S a i n t E v r e m o n d, *Oeuvres* IV (Amsterdam 1734), s. 189 ff. De i volymen återgivna breven saknar datering; den återger dock Des Maizeux's förklarande fotnoter (vars uppgifter ställvis är oprecisa, som i detta fall då de olyckor som drabbat brevnotagarinnan uppges ha inträffat 1683) och hans ursprungliga brevrubriker, vilka i de flesta efterföljande Saint Evremond-utgåvor troget reproducerats; i detta fall: "sur le dessein qu'elle avoit de se retirer dans un Couvent; inconsolable de la mort de son Amant; sur la résolution qu'elle avoit prise de quitter l'Angleterre; sur le même sujet".

stärkte sitt personliga grepp om makten, om etablerandet av monarkens absoluta envælde. Mycket skulle ändras i det Frankrike som Saint Evremond växt upp i. Före sina statliga förtroendeuppdrag under kardinal Mazarin hade han gjort officerskarriär, deltagit i strid i trettioåriga krigets slutskeden och samtidigt gjort sig känd i Paris som en filosofiskt kunning konversatör med skeptisk läggning, även som skicklig fäktare och artig kavaljer.<sup>20</sup> Saint Evremond var uppenbarligen som gjord för det salongsväsende som under några firade salongsvärdinnors beskydd växt fram i den franska huvudstaden under 1600-talets första häft. Han kom särskilt att fästa sig vid Ninon d'Enclos och hennes förhållandevis intima salong.

I London försökte Saint Evremond efter bästa förmåga sälla sig till de ofta rätt franskbetonade kretsar som omgav Karl II:s hov. Innan denna Charles Stuart restaurerades på Englands tron 1660, hade han tillbringat fjorton år i exil, mestadels på resande fot, inte några längre perioder i Frankrike, men väl i den franska periferin, och han hade under denna tid tillägnat sig mycket av fransk smak och franska uppfattningar. Ändå hade Saint Evremond haft vissa svårigheter att finna sig tillrätta med den utsvävande och brutala livstil, som en del av hovmännen så ogenerat praktiserade i kungens omedelbara närhet. För att försöka reda upp sina franska affärer lämnade Saint Evremond England för en tid och vistades några år i Holland, men han lockades tillbaka av Karl II och löftet om en engelsk sinekur. Det var dock inte förrän hertiginnan Mazarin kom till London vid mitten av 1670-talet som han levde upp och kunde inrätta sitt liv efter den modell han följt i Paris då Ninon d'Enclos och hennes krets stod i centrum.

Förvägrad ett *vita activa* var Saint Evremond framför allt sällskapsmänniska, en man som levde för sina vänner. Och då han inte kunde umgås personligen fortsatte han sin konversation i brevform. Det är i främsta rummet breven – låt vara att några mera liknar filosofiska essäer – som utgör Saint Evremonds *oeuvre*. Genom att han så ofta levde med pennan i hand lyckades han dokumentera en hel del angående de kretsar i vilka han under sitt långa liv kom att röra sig. Under hans lyckligaste period i London var madame Maza-

<sup>20</sup> Förutom att han som kardinalens förtrogna deltagit i fredsunderhandlingarna med Spanien 1659, deltog Saint Evremond i den franska gratulationsambassad som 1660 reste till England för att hedra den engelska monarkens restauration samt återknyta närmare förbindelser till det stuartska huset. Karl II och England var alltså redan bekanta för honom när Saint Evremond kort därpå återvände som flykting. I ledningen för den franska delegationen 1660 reste för övrigt greven Soissons, duellanten prins Philips far. *Des Maizeaux*, s. 76.



*Insc. et dessinée par F. Boucher*

*gravé par Louis Caré*

*Ur François Bouchers illustrationer till Molières komedier.*

rin den viktigaste adressaten. Därför får man veta ett och annat om hennes leverne och om livet i hennes salong. Ingenting finns dock att hämta om baron Nils Banér, som alltså knappast kan ha umgåtts hos madame Mazarin någon längre tid. Det är enbart indirekt, som orsaken till vänninans förtvivlan, Banér träder fram. Och då var han redan död.

Det var utgivaren av Saint Evremonds manuskript och hans första levnads-tecknare, Des Maizeaux, som kände sig tvungen att gripa in och berätta om bakgrunden till madame Mazarins sorg och Saint Evremonds bevakande brev. Pierre Des Maizeaux var en av de många hugenotter som på grund av

Ludvig XIV:s antiprotestantiska politik flytt till England. Där blev han Saint Evremonds personliga vän och fick förtroendet att tillsammans med en landsman, läkaren Pierre Sylvestre, sammanställa Saint Evremonds manuskript och brev till en auktoriserad utgåva *Oeuvres meslées*.<sup>21</sup> Själv brydde sig Saint Evremond väldigt litet om publicitet och om någon läsande allmänhet utanför sin egen vänkrets. Han var dock klart irriterad över några piratutgåvor, utstofferade med falskt material, som på olika håll hunnit komma ut under hans livstid och som grundmurat hans rykte som skeptiker och libertin. Han förblev alltid sin medfödda franska katolicism trogen, även om han inte ville ha något med kyrkan och prästerskapet att skaffa, och speciellt avskydde alla former av fanatism. Han hade alltså ingenting emot att umgås med de lärda hugenotter som i växande antal sökte sig till London, men han gjorde också klart att han inte kunde förstå att någon valde att lämna Frankrike på religiösa grunder.

Förutom strödda uppgifter om livet hos madame Mazarin, skymtar också i Saint Evremonds brev upplysningar om de många nöjen London kunde bjuda på, om utflykter till närliggande lantegendomar och även ett och annat om mat och dryck. Saint Evremond var något av en konnässör på det gastronomiska området, en man som föredrog kvalitet framom kvantitet. Inte minst uppskattade han madame Mazarins kock. Genom den franska konversation och den franska menu väninnan kunde bjuda på skänkte hennes *petit palais* de optimala ramarna för Saint Evremonds liv i exil. Själv levde han i England under förhållandevis inskränkta ekonomiska omständigheter.

Förutsättningarna för det storslagna liv madame Mazarin kunnat föra kringsskars stegvis med Karl II:s död 1685 och den så kallade ärorika revolutionen 1688 som drev hans bror Jakob II ur landet och satte holländaren Wilhelm III på den engelska tronen. Dock verkar hertiginnan ha haft en välutvecklad anpassningsförmåga och hon klarade sig, åtminstone för någon tid, någorlunda väl trots de radikala skiftena. Efter att ha lämnat sitt *petit palais* – som huset vid St. James's Park just under hennes tid kommit att kallas<sup>22</sup> – levde madame Mazarin några år i en våning vid Kensington Square och flyttade sedan till det avlägsna Chelsea, då närmast en lantlig by, där hon,

<sup>21</sup> *Oeuvres meslées, publiées sur les manuscrits de l'auteur* (Londres 1705). Denna första utgåva i två band av Des Maizeaux och Sylvestre följdes snabbt av nya och ständigt utvidgade editioner

<sup>22</sup> Det praktfulla hus madame Mazarin installerats i, när hon 1675 kommit över till England och Karl II fått ögonen på henne, tillhörde hertigen av York, kungens bror, senare Jakob

berövad det mesta av sitt tjänstefolk, men dock i sällskap av sin kära turkiska betjänt och med starka dryckers hjälp – som den skvallriga krönikören John Evelyn låter förstå – uthärdade sina sista år.<sup>23</sup> Saint Evremond hörde inte till dem som övergav den fordom så firade salongsvärdinnan. Trots sin höga ålder fortsatte han att uppvakta henne efter förmåga. Han gjorde också bruk av sin skickliga penna för att försvara hennes heder.<sup>24</sup> Madame Mazarin återvände aldrig till Frankrike utan dog i sitt hus i Chelsea år 1699.<sup>25</sup> Saint Evremond överlevde henne med fyra år och dog också han i London, utan att på över fyrtio år ha återsett sitt hemland. Medan Saint Evremond inte hade långt kvar till de nittio vid sin död, var hans spirituella väninna endast femtiotre vid sitt frånfälle. Hertiginnan Mazarin var född 1646, det vill säga åtta år tidigare än Nils Banér, den okända svensk som så i grunden skakat om hennes liv.

I sitt eget lands historia förblir antagligen Nils Banér en obetydlighet, en orolig själ som omintetgjorde sina möjligheter att avancera i den svenska statens tjänst efter att ha tagit endast ett inledande steg på ämbetsmannabanan. Utanför hemlandet hade han dock lyckats med ett och annat, med att inleda en förbindelse med kardinal Mazarins systerdotter – det vill säga med att favoriseras av den engelska kungens älskarinna – innan han trettio år gammal stacks ner av prins Eugens storebror. Mätt med det mått som ännu torde ha gällt för den samtida europeiska aristokratin, hade han klarat sig rätt väl för en svensk baron och skilts från livet med äran i behåll.

II. Hertiginnan av York, Maria Beatrice, råkade vara kusin till Hortense Mancini, varför in-  
kvarteringen kunde anses helt passande. *F r a s e r*, s. 342.

<sup>23</sup> Tillsammans med en moraliserande notis om hennes död antecknade Evelyn att hon "... is reported to have hastened her death by intemperate drinking of strong spirits" (15.6 1699). *E v e l y n V* (1955), s. 330. Se även, "Billet à madame la Duchesse Mazarin", *S a i n t E v r e m o n d*, *O e u v r e s*, s. 320.

<sup>24</sup> *Factum pour Madame la Duchesse Mazarin, contre Monsieur le Duc Mazarin, son mari*, första gången i tryck 1698, även på engelska.

<sup>25</sup> *Survey of London II:1. The Parish of Chelsea*, red. Walter H. Godfrey (London s.a.), s. 26.

# Brottsstatistik från slutet av 1700-talet – en bortglömd rättshistorisk källa

ILKKA MÄNTYLÄ

Såväl i Europa som i Finland har kriminalitetens historia varit föremål för omfattande forskning under de senaste decennierna. Man kan kanske säga att denna forskning präglas av en strävan efter universalism, internationella jämförelser och slutgiltighet.<sup>1</sup> Åtminstone vad gäller Sverige och Finland måste man konstatera att betydligt mindre uppmärksamhet har fästs vid samtida uppfattningar om orsakerna till kriminalitet och vid myndigheternas åtgärder för att få bukt med brottsligheten. Dessa aspekter framträder klart i det källmaterial som presenteras här och som har förblivit rätt obekant för kriminalitetsforskarna, trots att Aulis J. Alanen har en tydlig hänvisning till det i ett gammalt översiktsverk.<sup>2</sup>

Ursprunget till att detta källmaterial uppstod ter sig mycket obetydligt. Den 19 januari 1768 skickade Kongl. Maj:t ett tryckt cirkulär till samtliga domkapitel, i vilket konstaterades att det inte fanns något lämpligare sätt att förbättra riket än en sann kännedom om Gud. Inkomna rannsakningar hade emellertid övertygat K.M. om att kristligheten höll på att förfalla på många håll, vilket till stor del måste bero på att allmogens barn inte fick någon or-

<sup>1</sup> Se t.ex. S. Forsman (red.), *Laittomuuden laitatiellä. Rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*, Studia historica Helsingiensis (Helsinki 1996), D. Lindström, 'Öarliga mästare och kivande makar. Ett och annat om rättskipning, kriminalitet och normsystem i 1500-talets Norden', *Historisk tidskrift* 4/1994, s. 513–554. H. Ylikangas, *Väkivallasta sanan valtaan. Suomalaista menneisyyttä keskiajalta nykypäivään* (Helsinki 1999), E. Österberg, 'Brott och rättspraxis i det förindustriella samhället. Tendenser och tolkningar i skandinavisk forskning', *Historisk tidskrift* 2/1993, s. 201–226.

<sup>2</sup> Aulis J. Alanen, *Suomen historia kustavilaisella ajalla. Suomen historia X* (Helsinki 1964), s. 229–230.

dentlig undervisning. Därför inbegärde K.M. förslag av alla domkapitel och landshövdingar om hur skolväsendet för allmogens barn kunde förbättras, hur separata skolbyggnader kunde byggas och hur man skulle få allmogen att samla in fonder för skolorna och anställa skolmästare.

Samtidigt upprepade K.M. en tidigare befallning att alla som tillhörde allmogen skulle medföra ett prästbevis över sina kunskaper i den kristna läran då de bytte församling. K.M. konstaterade ytterligare att det kunde vara till allmän nytta om man i det svenska riket började följa samma princip som lutherska församlingar utomlands, d.v.s. att var och en skulle avlägga en examen om grunderna i den kristna tron inför hela församlingen innan de admitterades till nattvarden för första gången.<sup>3</sup>

Det förefaller som om cirkuläret, som hade skickats ut i den då maktlösa kungens namn, egentligen inte ledde till några praktiska åtgärder. Häradshövdingen C.W. Malleen frågade ändå, med hänvisning till cirkuläret, allmogen vid 1768 års höstting om det vore viktigare att grunda en skola eller ett hospital. Allmogen hade föreslagit att trivialskolan i Rantasalmi, inklusive stater, skulle omvandlas till ett hospital. Borgå domkapitel ansåg emellertid att häradshövdingen hade överskridit sina befogenheter och kränkt prästerskapets privilegier.<sup>4</sup>

Själva tanken om det nödvändiga i att höja allmogens låga bildningsnivå levde uppenbarligen ändå kvar. Prosten C.J. Molander skrev i början av februari 1778 till Borgå domkapitel och bad att få en hjälppräst till Ilomants. Han berättade om förhållandena i socknen, att den var mycket vidsträckt och så gott som helt saknade vägar. Församlingslivet var i fullständig oordning. När prosten tillträdde sin tjänst fanns det inga kyrkböcker där antalet invånare eller deras andliga tillstånd skulle ha framgått. Därför var han tvungen att färdas från by till by och under dessa resor hade han träffat 40-, 50-, ja till och med 65-åriga människor som inte hade den minsta kunskap om den kristna läran och som aldrig gått till nattvarden. Likaså hade han träffat par som levtt tillsammans i 6–8 år utan att gifta sig. Prosten hade därför hållit skola för dessa arma människor i nästan fyra månader.<sup>5</sup>

<sup>3</sup> 19.1.1768, Ea I: 8, BDA (Borgå domkapitels arkiv), FRA (Riksarkivet). Saknas i Modécs samling.

<sup>4</sup> Hovrätternas skrivelser. 21.3, 18.10.1769, Ea 7: 4, BDA, FRA.

<sup>5</sup> Protokoll 1778, Ca 43: 83–86, BDA, FRA.



### **Gustav III:s försök att reformera rättsväsendet**

Gustav III började snabbt reformera samhället efter att han hade tagit makten av ständerna 1772. Den upplyste monarkens strävanden beträffande rättsväsendet kom tydligt fram vid följande riksdag, 1778–79, då ständerna fick ta del av ett stort antal kungliga promemorior om lagändringar och straff. Kungen uppgav att han hade gått igenom Missgärningsbalken i 1734 års lag och uttryckte sin förvåning över att man infört dödsstraff för trolldom. Han föreslog att i synnerhet dödsstraffet för barnamördare skulle lindras så att dessa i stället skulle dömas till det strängaste kroppsstraffet och därefter förpassas till tukthus på livstid eller för en viss tid. Allmänt taget skulle dödsstraffet begränsas endast till särskilt uppräknade brott i Missgärningsbalken, medan övriga brott därefter skulle bestraffas med kroppsstraff eller fängelsestraff på livstid. I ständerna väckte kungens förslag livlig debatt. Skarpast var motståndet inom prästerskapet, som ansåg att en lindring av dödsstraffen stred mot Guds ord.<sup>6</sup>

Gustav III:s intresse för rättsväsendet begränsades inte till promemorior som presenterades för riksdagen. Efter att riksdagen hade avslutats skickade han 22.4.1779 likalydande brev till Åbo och Borgå domkapitel. Enligt breven hade man bekymrat noterat att det i synnerhet från Finland kom uppgifter om brott som präglades av att gärningsmännen var härdade och likgiltiga inför dygd och religion. Många fall var förknippade med andra onda gärningar, som alla förtjänade dödsstraff. Kungen visste också anledningen till detta:

Vi behöfwa ej längre eftersinna, förrän Wi igenfinna källa till detta onda, Menniskjan af naturen bögd till det ondt är, lämnad i sin barndom utan handledning, uppfödd utan undervisning om sina pligter, utan begrepp om Religion, som sätter böjelserna under förnufvets styrelse, En sådan människja kan intet annat, än blindtvis följa sina onda begjär och när tillfället yppas, utbryta i brott och missgjerningar ...

I brevet konstaterades det att dessa människors hårdhet med säkerhet berodde på okunskap om religionen, eftersom brotten enligt rannsakingarna för-

<sup>6</sup> S. Landahl (utg.), *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 13. 1778–79 (Stockholm 1986), s. 37–38, 72–77, 92–98, S. Lundhem (utg.), *Prästeståndets riksdagsprotokoll* 24. 1778–79 (Stockholm 1990), s. 50, 66–71, 163–165, S. Landahl (utg.), *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719*. 32. 1778–79 (Stockholm 1982), s. 174–175, 179, 201–205.

övides i socknar som saknade ordinarie själavårdare. Kungen befallde domkapitlen att övervaka prästerskapet och förrätta visitationer i synnerhet i de socknar i vilka man enligt hovrätterna begick de flesta brotten.<sup>7</sup>

Det är okänt vilka åtgärder brevet föranledde i Åbo domkapitel, eftersom det finns många luckor i dess arkiv på grund av den brand som senare härjade staden, men däremot vet man att Borgå domkapitel omedelbart började utreda situationen. Eftersom områden i både Åbo och Vasa hovrätters domkretsar ingick i stiftet anmodade stiftet bägge domstolarna att skicka in förteckningar över brott som begåtts inom stiftet och som hemställts till dem.<sup>8</sup> Sommaren 1779 svarade hovrätterna. Förteckningen från Vasa hovrätt omfattade alla rannsakingar som underställts den från dess första sammanträde 1776 till juni 1779, förteckningen från Åbo hovrätt alla mål från och med 1770 till slutet av juli 1779.<sup>9</sup>

### *Hovrätternas rapporter till Borgå domkapitel*

Hovrätterna sammanställde de inbegärda förteckningarna på olika sätt. Vasa hovrätt hann först, vilket kan ha berott på att den period den behandlade var kortare. Den sände domkapitlet en färdigt korstabulerad statistik över samtliga brottmål som hemställts till hovrätten. Målen hade statistikförts tingsvis och årsvis enligt slag av brott. Åbo hovrätt däremot presenterade en deskriptiv förteckning över de 143 brottmål som den hade tagit till prövning. I referatet nämns brott, åtalade och offer samt hovrättens dom.

Alla brott som ansågs grova och i synnerhet brott mot liv skulle hemställas till hovrätten. Detta fastslogs i Rättegångsbalken, VIII kap. § 2 och XXV kap. § 5, i 1734 års lag. Uppfattningen om vilka brott som var grova härstammade rätt långt från föregående århundrade, då den ortodoxa lutherska kyrkan stödde sig på Gamla testamentet.<sup>10</sup> I 1734 års lag fann Vasa hovrätt sammanlagt 25 grupper av brott som skulle hemställas för prövning i hovrätten; för två av dessa – fosters fördrivande och falskt mynt och dess utprånglande – dömdes emellertid ingen. Hovrätterna har också gjort egna tolkningar om hur straffbara olika gärningar var. Bägge hovrätterna sammanförde brott mot

<sup>7</sup> Ea I: 9: 228–229, BDA, FRA, not 2.

<sup>8</sup> Saknas såväl i brevkoncept, Da 14, BDA, FRA som i protokoll, Ca 44, BDA, FRA.

<sup>9</sup> Hovrätternas skrivelser. 23.6.1779 o. 28.8.1779, Ea 7: 4, BDA, FRA. Då ingen annan källa anges grundar sig uppsatsen på denna källa.

<sup>10</sup> J. Liliequist, 'Tidslagstabuet i 1600- och 1700-talets Sverige', *Historisk tidskrift* 3/1985, s. 288–290.

*Vårdning* som utöfvar anseende till bestraffningen af de förklarade brotterna, vidvåra i för nedan nämnde till Borgå höft i nämnda -  
 Sveriges under konung Karlens förklarade, utkommit af konung Karlens följande skrivelse utdömd år 1776:  
 till nämnda till höft till nämnda följande af konung Karlens höft till konungens bestraffning i Borgå af den 22. April 1779.

*Viårens höft till bestraffningen*

De förklarade brotternas namn	År	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20			
Pöbeljakt	1776	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5			
	1777	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3			
	1778	-	-	-	-	1	1	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7			
Hornst	1776	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3			
	1777	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6			
	1778	1	-	1	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6			
Lubell	1776	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4			
	1777	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5			
	1778	1	-	3	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18			
Hornst och Pöbeljakt	1776	-	-	-	-	3	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11			
	1777	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4			
	1778	-	-	-	-	-	-	1	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7			
Faller af kyrkan	1776	-	-	1	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3			
	1777	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1			
	1778	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6			
1779	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4				
<b>Sammanlagt</b>	<b>3</b>	<b>2</b>	<b>9</b>	<b>-</b>	<b>5</b>	<b>5</b>	<b>7</b>	<b>1</b>	<b>16</b>	<b>15</b>	<b>-</b>	<b>6</b>	<b>29</b>	<b>3</b>	<b>-</b>	<b>1</b>	<b>4</b>	<b>-</b>	<b>10</b>	<b>10</b>	<b>1</b>	<b>7</b>	<b>2</b>	<b>119</b>

Vasa hovrätts förteckning över de brottmål som hovrätten hade tagit till prövning sedan den inlett sin verksamhet år 1776. (Borgå domkapitels arkiv, Riksarkivet).

kyrko-, tings-, väga- och kvinnofrid under det gemensamma begreppet edsöresbrott, men avkunnade å andra sidan också domar för specificerade freds- brott. Likaså dömde Vasa hovrätt en person för fylleri 1776, trots att detta enligt lagen inte var straffbart. Fylleri kriminaliserades redan 1733, som svar på prästerskapets allmänna klagomål, men var inte kriminaliserat enligt den allmänna lagen. Fallet gällde troligen fylleri i kyrkan, då det rymdes in under begreppet "gäckeri med gudstjänsten" eller "brott mot kyrkofrid".<sup>11</sup> Sammanlagt hade Vasa hovrätt avkunnat domar för 228 brott. Till dem skall läg- gas ytterligare fem mål från Viitasaari, Saarijärvi och Rautalampi, som hade

<sup>11</sup> I. Mäntylä, *Suomalaisen juoppouden juuret. Viinanpolito vapaudenaikana* (Helsinki 1985), s. 61–63.

behandlats innan Vasa hovrätt grundades och som Åbo hovrätt uppenbarligen rapporterade av misstag. Målen har dragits av från förteckningen från Åbo. På grund av det sätt på vilket statistiken är uppgjord kan man däremot inte avgöra hur många enskilda rannsakingar det är fråga om; utgående från förteckningen från Åbo hovrätt vet man att domstolen i samma mål kunde avkunna domar för flera olika brott, så som Gustav III konstaterade i sitt brev till hovrätterna. Man känner inte ens nödvändigtvis till alla dessa övriga brott. Åbo hovrätt dömde t.ex. bonden Pål Pålsson Färt från Itis 1775 för misshandel av sina föräldrar, för en stöld på en åker och för "flera andra missgärningar" till 40 par spö, till att göra offentlig avbön, till kyrkostraff och till arbete på fästning för resten av sitt liv.

Det måste påpekas att man i häradsrätternas renoverade domböcker inte längre kan räkna antalet grova brott under denna tid – konceptdomböcker har bevarats i ännu mindre utsträckning. Domböcker från denna tid saknas dessutom helt från en del av Savolax. Av de renoverade domböckerna är det lätt att sluta sig till att de flesta grova brotten har utelämnats. I bästa fall finns bara ett omnämnande om orsaken till rannsaking och ett konstaterade att målet inte tagits med eftersom det hemställts till hovrätten.<sup>12</sup> Ett litet undantag från regeln finns dock; när personer som dömts för den vanligaste formen av grova brott, slag å föräldrar, svär- eller styvföräldrar eller missfirmande av dem, rutinmässigt också dömdes till offentlig avbön, antecknades det även i de renoverade domböckerna.<sup>13</sup>

A n u K o s k i v i r t a presenterar i sin laudaturavhandling från 1996 om brott mot liv i Kymmenegårds och Savolax län 1748–1774 en alldeles annorlunda bild av förekomsten och utbredningen av sådan kriminalitet, som på sin tid uppfattades som den grävsta, än man får av de uppgifter hovrätterna lämnade in till Borgå stift. Som källor har Koskivirta använt till länskansliet ankomna brev, brottmålsrapporter från häradsrätterna och utslag från Åbo hovrätt, och detta material, som förvaras i landsarkivet i St: Michel, har hon kompletterat med fångförteckningar. Hon påpekar att det finns luckor i materialet.<sup>14</sup> Skillnaderna i resultaten kan bero på dessa luckor, trots att de om-

<sup>12</sup> T.ex. Libelits vinterting 1778, Karelens domsaga KO a 52: 74–74v, 78v, FRA.

<sup>13</sup> T.ex. ibidem: 1v–2, Kuopio vinterting 1777, Lill Savolax domsaga KO a 87: 6.

<sup>14</sup> A. Koskivirta, *Omanikädenoikeutta itärajalla. Kymenkartanon ja Savon läänin henkirikollisuus 1748–1774*, opublicerad laudaturavhandling, Historiska institutionen vid Helsingfors universitet 1996, s. 12, 159.

råden som behandlas delvis är överlappande och att fem år sammanfaller i fråga om Åbo hovrätts domkrets. Delvis kan det också vara en skenbar ackumulering på grund av att siffrorna är så små.<sup>15</sup>

Följande rannsakingar av grova brott i Borgå stift hemställdes till hovrätterna, enligt typ av brott (se tab. 1).<sup>16</sup> Förekomsten av brottmål som skulle hemställas till hovrätterna varierade mycket från tingslag till tingslag. Från Sulkava kom inte ett enda mål under perioden 1770–1779, från Puumala, Mäntyharju och Nurmijärvi bara ett per tingslag. Allmänt taget var det område som ingick i Åbo hovrätts domkrets betydligt lugnare än Vasa hovrätts domkrets, där Libelits stod för det högsta antalet hemställda mål i hela Borgå stift, sammanlagt 39, medan 32 kom från Kuopio och 31 från Tohmajärvi och Pälkjärvi tingslag, trots att dessa siffror gäller en betydligt kortare period. Medeltalet hemställda mål per tingslag i Åbo hovrätts domkrets (Kyrkslätt inbegripet – socknen är förmodligen medtagen i misstag.) är 5,5 under hela perioden, men hela 14,6 i det område som underlydde Vasa hovrätt.

Skillnaden mellan hovrätternas domkretsar markeras ytterligare då man ställer siffrorna i proportion till folkmängden. I den del av Borgå stift som lydde under Vasa hovrätt bodde omkring 70 000 personer år 1775, i den del som lydde under Åbo hela 105 000 personer.<sup>17</sup> Det kan knappast tänkas att så fundamentala skillnader skulle ha berott på att underrätterna i respektive domkrets varierade i fråga om nit, eftersom vardera omfattar så pass många tingslag. Det verkar inte heller finnas betydande skillnader i t.ex. det rapporterade antalet grova brott från Viitasaari och Saarijärvi samt Rautalampi tingslag före och efter att Vasa hovrätt hade grundats. Åbo hovrätt uppgav ju de brott som togs till prövning i hovrätten från de här tingslagen före år 1776. I proportion till folkmängden 1775 hemställdes mest brottmål till Vasa hovrätt från Libelits, 39/6142 invånare, Kerimäki och Säminge, 12/

<sup>15</sup> Koskivirta, s. 52, 105–106.

<sup>16</sup> Av någon anledning tog Åbo hovrätt med Kyrksläotts tingslag, trots att det inte ingick i stiftet. Det enda fallet därifrån finns med här.

<sup>17</sup> Talen är beräknade utgående från mantalslängder (FRA 8934), som vid denna tid torde inkludera också den del av befolkningen som inte betalade mantalspenning. Uppgifterna har kompletterats med siffror ur tabellerna. Det finns skillnader mellan de båda källserierna, för t.ex. Idensalmi över 600 personer (mikrofilm VÄ 98, FRA) Från Norra Karelen finns inga mantalslängder med uppgifter om folkmängd bevarade (mikrofilmerna VÄ 4–5, 74–75, 170). Angående olika källor om befolkning och skillnader mellan dem, se K. S i r é n, *Suuresta suvusta pieneen perheeseen. Itäsuomalainen perhe 1700-luvulla*. Bibliotheca historica 38 (Helsinki 1999) s.169–179.

Tabell 1. Antal dömda brott vid Vasa och Åbo hovrätter enligt brottstyp.

	Åbo hovrätt 1770-79	Vasa hovrätt 1776-79 (Viitasaari och Saarijärvi samt Rautalampi tingslag dock 1770-79)
mord och dråp	8	39
barnamord och fosters ålönnläggande	19	20
mordbrand	6	2
dödsvällande	21	3
slag å föräldrar/svär-, styvföräldrar och deras		
missfirmande	52	30
nidingsverk	—	1
ströld	10	20
rån	10	3
egenvilliga pålagor	2	—
crimen falsi (förfalskning)	3	—
bodräkt	1	—
horsbrott	9	2
lägersmål i förbjudna led eller tvegifte	11	4
blodskam	—	1
våldtäkt	5	—
tidelag eller uppsåt	5	9
lasteligt tal mot överheten	3	1
fredsbrott	23	1
edsöresbrott	16	1
uppstudsighet	1	—
missgärningsmäns värjande och släppande	8	—
ohemula beskyllningar (som rör livet)	11	1
försmädelse mot Gud	3	—
kyrkofridsbrott	—	1
kyrkoförargelse	—	3
fylleri i kyrkan eller samma dag begått Herrens		
nattvard	1	2
vidskepelse och signeri	5	1
Summa	233	145

1942 invånare, och Tohmajärvi och Pälkjärvi, 31/5507 invånare. Trots att Åbo hovrätt rapporterade om en betydligt längre period uppvisar underrätterna i dess domkrets mycket lägre siffror, också de som hade det största antalet mål, Helsingfors stad med 10/2486 invånare och Asikkala 12/3106 invånare.

Pröv. d. 15. Sept. 1779.

De i detta ärende på de bygderna af stiftet som  
 hvar för sig på år 1770. till det nämnde stiftet  
 i Abo höfdom tillkomna och tillkommit till det nämnde  
 Abo höfdom af den i detta ärende förtecknade  
 justitielöjtnanten i stället för den i detta ärende  
 nämnda förtecknade, och i detta ärende till den nämnda  
 nämnda stiftet på de nämnda bygderna och i detta ärende  
 nämnda stiftet på de nämnda bygderna och i detta ärende  
 nämnda stiftet på de nämnda bygderna och i detta ärende

Prövning	Delen	År	Stiftet	In angifvat i denna utgåva Abo höfdom tillkommit.
Stiftet	af stiftet	1770	200	Stiftet på de nämnda bygderna och i detta ärende
Stiftet	af stiftet	1770	200	Stiftet på de nämnda bygderna och i detta ärende

17/.

Abo hovrätts deskriptiva förteckning över de brottmål som hovrätten hade tagit till prövning under åren 1770–1779. (Borgå domkapitels arkiv, Riksar- kivet).

Förekomsten av enligt lagen grova brott, som skulle hemställas till hovrätterna, varierade mycket mellan olika delar av det vidsträckta stiftet. De våldsbrott som skulle tas till prövning i hovrätterna var mord och dråp, barnamord, mordbränder, dödsvällande, misshandel och missfirmande av föräldrar, svär- eller styvföräldrar samt nidingsdåd.<sup>18</sup> Mord och dråp förekom

<sup>18</sup> Här används i första hand H. E. N a e s s kategorier, som dock har tillämpats på hovrätternas rapporter. Därför har t.ex. slag å föräldrar flyttats från gruppen av religionsbrott till gruppen av våldsbrott. H. E. N a e s s, *Kriminalitet og kategorier. Notat til møte i nordisk projektgruppe i Helsingfors 19–21 august 1993* (stencil).

klart mest i stiftets södra och sydöstra tingslag. I Sysmä begicks sex sådana brott, i Orimattila och Nyby samt Sibbo och Tusby fyra var. Siffrorna för Sysmä närmar sig motsvarande siffror för samma tid i södra Österbotten, även om de är svåra att jämföra på grund av att siffrorna från södra Österbotten grundar sig på en längre period.<sup>19</sup> Mot den bakgrunden fäster man sig vid att inget av de tingslag som ingick i Vasa hovrätts domkrets rapporterade mer än högst två mord eller dråp, många av dem inte ett enda. Antalet dödsvållanden var däremot anmärkningsvärt stort i de här tingslagen, men det här använda källmaterialet ger inte möjlighet att förklara detta.

Barnamorden var betydligt jämnare fördelade över stiftet. Större koncentrationer av barnamord fanns bara i Asikkala och Kuopio, med fem i vardera, samt i Helsingfors stad, med fyra stadfästa domar. Mordbränder var sällsynta överallt; bara två domar avkunnades, vardera i Kides och Kesälax tingslag. Åbo hovrätt dömde i endast ett fall av nidingisdåd, år 1779. Två bondsöner och en inhysing från Sysmä hade i hämndsyfte stuckit ut ögonen på dragonen Thomas Putkinberg. Alla tre åtalade dömdes till 40 par spö och till att därefter förpassas på livstid till ankarsmedjan i Karlskrona.

Det överlägset allmänaste våldsbrottet i hela stiftet var misshandel eller missfirmande av föräldrar. Lagen, som återspeglar de tio budorden, fastställde straffet för misshandel av egna föräldrar till alternativt dödsstraff eller ris och spö eller en månads fängelse på vatten och bröd. För misshandel av svär- eller styvföräldrar klarade man sig med böter. För muntligt missfirmande av föräldrar var straffet lindrigare (Missg.bl. XIV kap. § 2–3).

Ungdomen i stiftets östliga tingslag behandlade sina föräldrar speciellt illa. Exempelvis Libelits och Tohmajärvi tingslag hemställde vardera åtta dylika domar till hovrätten, från Pielisjärvi hemställdes sex, från Kides och Kesälax samt Kuopio fem var, och alla dessa fall under bara fyra år. I tingslagen inom Åbo hovrätts domkrets förekom som mest fyra fall under tio år – detta antal kom från Pyttis och Lappträsk tingslag. T.ex. Helsinges socken, Orimattila och Nyby, Kangasniemi samt Borgå och Lovisa städer hade däremot inte ett enda fall.

De ekonomiska brott som skulle tas till prövning i hovrätten var samtliga kyrkostölder och tredje resans stöld, rån och egenvilliga pålagor. För alla dessa brott kunde dödsstraff utdömas (Missg. bl. XL kap. § 3, § 6, XLV kap.

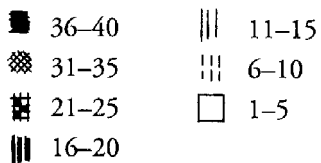
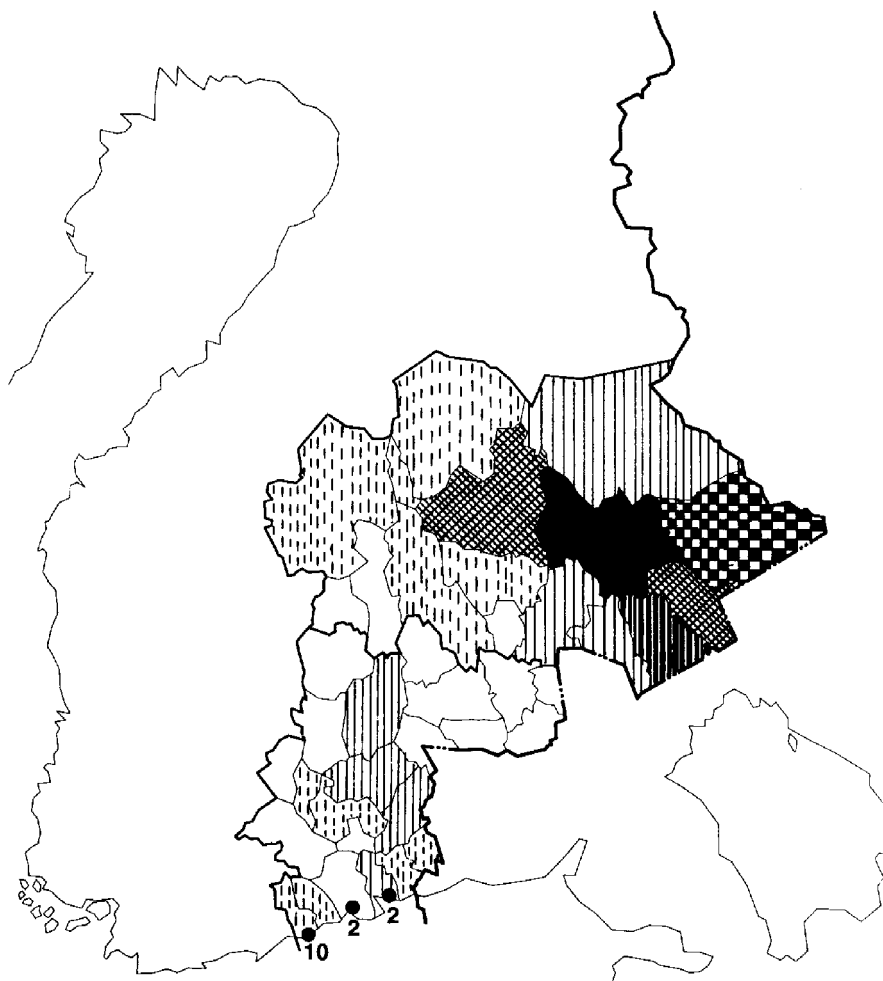
<sup>19</sup> H. Ylikangas, *Puukkojunkareitten esiinmarssi. Väkivaltariikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825* (Helsinki 1976) s. 20.



§ 2, XLVI kap. § 1). I samma grupp kan man också inkludera förfalskningar och boдрäkt, vilka dock var sällan förekommande. De flerfaldiga stölderna var klart koncentrerade till den mer välbärgade södra delen av stiftet och i synnerhet till städerna; från Helsingfors hemställdes fyra rannsakingar, från Borgå två och från Lovisa en. Det här torde ha berott dels på att det fanns mer att stjäla i städerna eftersom levnadsstandarden där var högre, dels på att tillfälligt tjänstefolk, soldater och lösdrevare ofta vistades i städerna. Kyrkostölder, som ansågs vara mycket grova brott, var också vanliga i södra Finland. Under den undersökta tioårsperioden förekom sådana i Helsinge och Borgå socknar, Sibbo och Tusby, Hollola och Mäntsälä, Padasjoki och Kuhmois samt S:t Michels tingslag.

Av de sexualbrott som skulle provas i hovrätterna förekom i Borgå stift tvefalt hor, då de skyldiga var gifta på var sitt håll, lägersmål i förbjudna led och tvegifte, blodskam, våldtäkt och tidelag (Missg.bl. X kap. § 1, XXII kap. § 1, LVI kap. § 2, LIX kap. § 1–4). Med undantag av tidelag var dessa brott allmäntast i stiftets norra och östra delar. Våldtäkter förekom t.ex. bara i Pielisjärvi, Ilomants, Libelits samt Tohmajärvi och Pälkjärvi tingslag. Vid dessa tingslag dömdes också över hälften av dem som gjort sig skyldiga till tvefalt hor och mer än en tredjedel av dem som gjort sig skyldiga till tvegifte eller lägersmål i förbjudna led. De flesta av dem som drogs inför rätta för tidelag fanns däremot i stiftets sydligaste del, tre fall i Elimä och ett i Helsingfors stad.

Som brott mot överheten och den allmänna samhällsfreden kan man klassificera majestätsbrott eller lasteligt tal mot överheten, fredsbrott med undantag av kyrkofridsbrott, det lakoniskt definierade uppstudsigheit, missgärningsmäns värjande och släppande samt ohemula beskyllningar som rör livet (Missg.bl. IV kap. § 1, XIX kap., XX kap. § 1–9, XXI kap. § 1–5, XXIII kap., LX kap. § 1, 4). Även dessa brott var tydligt koncentrerade till stiftets nordliga och östliga tingslag. Vasa hovrätt avkunnade nämligen domar för två majestätsbrott, tio fredsbrott, sju fall av missgärningsmäns värjande och släppande och tio ohemula beskyllningar i rannsakingar från Pielisjärvi, Ilomants, Tohmajärvi och Pälkjärvi samt Kides och Kesälax. Till dessa fyra tingslag ansluter sig de något fredligare regionerna Idensalmi och Kuopio, för vilka hovrätten avkunnade domar i fyra fall av fredsbrott i respektive socken under fyra år. För Kuopio avkunnades dessutom domar för ett majestätsbrott, ett fall av missgärningsmans värjande eller släppande och en ohemul beskyllning.



*Till hovrätterna hemställda mål från tingslagen i Borgå stift. För tidsgränserna se texten. Det norra området hörde till Vasa hovrätt, det södra till Åbo hovrätt.*

Det är mycket möjligt att Vasa hovrätt slog ihop alla fredsbrott under bara två benämningar. Åbo hovrätt skiljde däremot mellan kyrkoförargelse, kyrkofridsbrott och dessutom övriga brott som den åtalade gjort sig skyldig till samma dag som han eller hon begått Herrens nattvard. Antalet dylika religionsbrott var emellertid litet. Till dem hörde i Vasa hovrätts domkrets dessutom tre fall av smädelse mot Gud och fem domar i mål som gällde vidskepelse och signeri. Åbo hovrätt avkunnade dom i endast ett dylikt fall från Kangasniemi.

Åbo hovrätt kommenterade inte den förteckning över mål den skickade till Borgå domkapitel, men Vasa hovrätt framförde en veritabel straffpredikan i sin remisskrivelse. Hovrätten konstaterade att det var ett ofrånkomligt om än beklagansvärt faktum att det i Savolax och Karelen län ofta förekom brott, som med beaktande av missgärningarnas grovhet var en skam för mänskligheten. Orsakerna var lätta att finna, nämligen att de kriminella hade klena kunskaper om religionen och att barnens uppfostran försumrades. Ett bevis för allmogens okunskap var att inte ens den äldre befolkningen, som var gift och hade många barn, hade den ringaste och mest elementära kunskap om den kristna läran och att en del personer inte på lång tid hade gått till nattvarden. "Och ehuru Prästerskapet i sine deröfwer afgifne bewis sådant jämwäl ärkjändt, finnes likwäl icke at de enligt författningarne sökt förmå theras motsträfwige Åhörare till sine skyldigheters fullgörande eller widtagit någre utwägar som skulle leda till et så nödwändigt ändamål." Okunskap var anledningen till att allmogen visade så obetydlig respekt gentemot edgång. Det var ett känt faktum att föräldrarna påverkade sina barns veka sinnen mer än någonting annat, men vad kunde man vänta sig av okunniga och lastbara föräldrar? Föräldrarna själva var de första att utsättas för förolämpningar från barnen. Misshandel av föräldrar var också den allmännaste formen av brott. Samma orsak måste också anses ligga bakom det oerhörda högmod och den egenmäktighet som ungdomen uppvisade. Om uppfostran hade försumrats hjälpte det vanligen inte att lagen var sträng.

Hovrätten vältrade över ansvaret främst på prästerskapet. Prästerna skulle hålla efter sina församlingsmedlemmar och föregå med gott exempel. Man kunde inte beskylla folkets karaktär för den vildhet som förekom bland allmogen framför allt i de mest avlägsna socknarna. Hovrätten ville ändå inte kasta en skugga över alla präster. En stor svårighet låg också i att socknarna var mycket vidsträckta och kapellen få. Domkapitlet uppmanades att dela de stora församlingarna. Framför allt ansåg Vasa hovrätt att situationen kunde

avhjälpas med undervisning för allmogen och med en bättre barnuppfostran i sockenskolor eller pedagogier, där ungdomen kunde bibringas nödvändiga kunskaper om den kristna läran och tidigt vänja sig vid att utöva medborgerliga dygder.

Av den statistik som Vasa hovrätt skickade till Borgå domkapitel framgår inte hur denna högre rättsinstans förhöll sig till de domar tingsrätterna hade avkunnat. Detta framgår däremot av förteckningen från Åbo hovrätt. Det är tydligt att hovrätten lindrade underrätternas domar. Hovrätten fastställde underrätternas dödsdomar i endast 21 fall; av dem hade 13 avkunnats för mord och dråp, sju för barnamord och en för tidelag. Speciellt strängt verkar hovrätten ha ställt sig till fall där någon ur tjänstefolket eller någon underlydande hade dräpt sin husbonde eller förman och vice versa. För barnamord utdömdes i allmänhet 30 par ris, offentligt kyrkostraff och livstid på tukthus. För tidelag utdömdes vanligen 20–40 par spö och 2–8 år tvångsarbete, för uppsåt ett halvt år tvångsarbete i halsjärn. Den enda som dömdes till döden för tidelag var frälsebonden Isak Suntiala från Elimä 1777. Speciellt gravrande i hans fall var att han samma dag hade begått Herrens nattvard. Gustav III:s försök att lindra straffsystemet under 1778–79 års riksdag misslyckades till stor del,<sup>20</sup> men exemplet från Åbo tyder på att hovrätterna rätt väl följde monarkens vilja.

### *Domkapitlets åtgärder*

Det var uppenbart att Borgå domkapitel insåg allvaret i Vasa hovrätts förebräelser, vilket inte minst framgår av att skrivelsen i sin helhet avskrevs i protokoll.<sup>21</sup> Man beslöt ändå att invänta uppgifterna från Åbo hovrätt innan man skred till åtgärder. När dessa kommit<sup>22</sup> övervägdes frågan ytterligare till mars följande år, då biskop G. Fortelius meddelade att han på grund av sin höga ålder och bräckliga hälsa inte själv kunde företa visitationsresor. Därför beslöt domkapitlet att visitationerna skulle förrättas av prostarna i respektive prostrier. Enligt instruktionerna skulle prostarna utreda om gärningsmännen var födda i den församling i vilken brottet hade begåtts eller om de var inflyttade. Vidare skulle de förhöra sig om gärningsmännen hade tillräckliga kunskaper i den kristna läran. Om så inte var fallet skulle de utreda vad detta

<sup>20</sup> G. Inger, *Svensk rätts historia* (Lund 1980), s. 161–163.

<sup>21</sup> Protokoll 1779, CA 44: 430v–435, BDA, FRA.

<sup>22</sup> Ibidem: 513–513v.

berodde på. Dessutom skulle de utreda om gärningsmännen hade gått i katekesförhör och om prästerna hade undervisat dem tillräckligt.<sup>23</sup>

Man vet att dessa visitationer förrättades, men med undantag av ett protokoll finns endast remisskrivelserna till protokollen kvar.<sup>24</sup> Själva utredningarna har eventuellt fogats till en separat samling berättelser om biskops- och prostvisitationer, men för just dessa år finns en stor lucka i serien.<sup>25</sup> Det enda bevarade protokollet är skrivet av prosten H. Poppius och gäller en visitation i Kuopio socken. Protokollet är en kraftig anklagelseskrift mot socknens kyrkoherde Henrik Porthan. Poppius konstaterade att gudstjänsterna i socknen hade inletts vid oregelbundna tider, att katekesförhören hade försumrats under de två senaste åren, att bönestunder, som skulle ordnas varje vecka, inte hade ägt rum, att kyrkans räkenskaper sedan flera år var i den största oordning, att inga ordentliga kommunionböcker fanns och att Porthan utan tillstånd av domkapitlet hade flyttat från prästgården och hyrt ut den åt en furir. Visitationsförrättaren hade också, utgående från förteckningen från Vasa hovrätt, förhört dem som dömts för grova brott om deras kunskaper i den kristna läran. Enbart i Maninga kapell fanns sex sådana personer, av vilka en hade dömts för uppsåt till tidelag, en för brott mot vägafriden, två kvinnor för hor, en kvinna för tvegifte och en man för lägersmål med två systrar. Poppius förhörde sammanlagt 22 personer som dömts för grova brott, men i alla fall uppgav han inte de brott de hade dömts för.<sup>26</sup>

Situationen förbättrades åtminstone inte snabbt. När A. Molander höll katekesförhör i socknen vintern 1781–82 konstaterade han att nästan 300 personer, av vilka få var under 17 år, men de flesta mellan 30 och 60 år, var helt okunniga om den kristna läran, inte kunde läsa och inte kunde Fader vår eller trosbekännelsen utantill.<sup>27</sup>

Angående predikoämbetet stadgar 1686 års kyrkolag i kapitlen XXI och XXIII att biskopen skulle avsätta vanartiga präster som hade dömts av en världslig domstol. Präster i ordinarie tjänst verkar emellertid ha haft en ytterst stark position; till och med domkapitlet beskyddade vilsegångna förkunnare

<sup>23</sup> Protokoll 1780, Ca 45: 165–168, BDA, FRA.

<sup>24</sup> Prost C.J. Molander till domkapitlet 26.7.1781, Eb 95, BDA, FRA. Prost H. Poppius till domkapitlet Eb 96. 26.7.1781, kyrkoherde A.F. Stenfeldt till domkapitlet, odaterat, Ca 46: 43–47, BDA, Protokoll 1781.

<sup>25</sup> Cf 2, BDA, FRA.

<sup>26</sup> Prost H. Poppius till domkapitlet 14.9.1780, Eb 94, BDA, FRA.

<sup>27</sup> Adjunkt A. Molander till domkapitlet 24.9.1782, Eb 98, BDA, FRA.

genom att hellre ty sig till varningar och tillrättavisningar än avsked. Kyrkoherde Henrik Porthan i Kuopio avskedades först 1783, och då på grund av att han var gammal och i distraktion hade lyst par som inte hade tillräckliga kunskaper om den kristna läran.<sup>28</sup>

Just under dessa år av prostvisitationer och delvis på grund av dem var Borgå domkapitel tvunget att ta ställning till sina prästers jordiska vandring. Fallen visar tydligt att präster, i synnerhet i avlägsna trakter, kunde leva nästan hur som helst utan att någon myndighet blandade sig i det. I Maninga födde pigan Maria Tolotar ett oäkta barn 1773 och dräpte det. Hon påstod envetet att kapellanen Mathias Landanus var far till barnet. Denne kunde emellertid inte dömas mot sitt förnekande, men däremot dömdes han för lönnbränning. Tolotar påstod under sin långa tid i fängelse också att församlingens övriga präster hade försökt övertala henne att ta tillbaka sin angivelse mot Landanus. En rättegång mot dem hölls först år 1778, då Tolotar redan hade avrättats. Samtliga präster, kyrkoherden H. Porthan och kapellanerna C. Sirelius och J. Palander, fick varningar.<sup>29</sup> Ännu allvarligare var fallet med kyrkoherden i Libelits, Adolf Fredrik Stenfeldt. Han hade i åratals grälat med det lägre prästerskapet, misshandlat dem och församlingsbor, uppträtt berusad vid förrättningar och svurit i kyrkan, gjort sig skyldig till olaga fängslande, till förfälskning av dokument, o.s.v. Under rättegången använde han olämpliga uttryck mot domaren och medan han satt fängslad i Kuopio smädade han t.f. landshövdingen. Han dömdes till fängelse, höga böter och till förlust av tjänst.<sup>30</sup>

Disciplinåtgärderna mot prästerskapet fortsatte de närmaste åren fram till sekelskiftet. En kaplan i Tuulos dömdes för lönskaläge med sin piga till förlust av tjänst,<sup>31</sup> en kaplan i Mäntyharju för fylleri under gudstjänsten och för kyrkoförargelse,<sup>32</sup> en adjunkt i Helsinges socken för fylleri i och utanför tjänsten.<sup>33</sup> För detta brott dömdes också en adjunkt i Idensalmi.<sup>34</sup>

De uppgifter om antalet grova brott som Borgå domkapitel samlade in från hovrätterna, samtidigt syn på orsakerna till den utbredda kriminalite-

<sup>28</sup> Protokoll 1783, Ca 48: 329–332, BDA, FRA.

<sup>29</sup> Hovrätternas skrivelser. Vasa hovrätt 17.12.1778, Ea 7: 4, BDA, FRA.

<sup>30</sup> Hovrätternas skrivelser. Vasa hovrätt 13.11.1782, Ea 7: 4, BDA, FRA.

<sup>31</sup> Hovrätternas skrivelser. Åbo hovrätt 25.6.1785, 18.12.1788, Ea 7: 5, BDA, FRA.

<sup>32</sup> Åbo hovrätt 30.10.1792, *ibidem*.

<sup>33</sup> Åbo hovrätt 16.10.1793, *ibidem*.

<sup>34</sup> Vasa hovrätt 12.3.1798, *ibidem*.

ten och de åtgärder stiftets högsta förvaltningsorgan vidtog väcker osökt ytterligare metodfrågor beträffande hela forskningen om kriminalitetens historia. Heikki Ylikangas har i sin forskning om kriminaliteten i södra Österbotten hävdat att en bidragande orsak till att den uppkom var att de kristna värderingarna hade gjort bankrutt. Han tyr sig i sitt resonemang enbart till en ekonomisk och social förklaring.<sup>35</sup> Han har också avvisat den s.k. civilisationsteorin, enligt vilken brottsstrukturen förändras i takt med graden av civilisering.<sup>36</sup> Samtiden ansåg att det åtminstone i östra Finland var fråga om att de kristna dygderna ännu inte hade fått tillräckligt starkt fotfäste bland allmogen och att det bästa botemedlet var undervisning och utbildning.

Det finns ytterligare en aspekt som man bör fästa uppmärksamhet vid. Man kan fråga sig om det alls är förnuftigt att välja att undersöka bara sådana brott som enligt dagens måttstock är grova, såsom brott mot liv, och förbigå alla andra typer av brott som var grova enligt samtidens uppfattning och enligt dåtida lag? Som känt stadgade 1734 års lag fortfarande om dödsstraff för 68 olika brott.<sup>37</sup> Och visst kunde brottsstrukturen förändras. Ett åskådligt exempel är Libelits, där det inte förekom ett enda mord eller dråp åren 1776–79, samtidigt som detta var det tingslag inom stiftet som hade det största antalet andra former av brott som togs upp till prövning i hovrätten. Kirsirén har i en intressant uppsats visat att Libelits åren 1828–30 var ett av de områden i Finland där våldsbrottsligheten var allra störst.<sup>38</sup> Kunde en atmosfär som präglades av obetydlig respekt för föräldrar och överhet senare ge upphov till mördare? Det vore också intressant att veta om Gustav III:s brev någonsin ledde till åtgärder inom stiftet i moderlandet självt.

<sup>35</sup> H. Ylikangas, *Puukkojunkareitten esiinmarssi*, s. 311–312.

<sup>36</sup> H. Ylikangas, *Väkivallasta sanan valtaan*, s. 21–29.

<sup>37</sup> G. Inger, s. 159.

<sup>38</sup> K. Kirsirén, 'Korkean rikollisuuden alueet Suomessa 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa'. *Laittomuuden laitatiellä*, s. 164–168.

---

# GRANSKNINGAR

---

## Finska studenter i Europa

Jussi Nuorteva, *Suomalaisten opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*. [Finländarnas studieresor utomlands före grundandet av Åbo akademi] Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 177 & Bibliotheca Historica 27, 2:a uppl., 533 s Helsinki 1997.

---

Jussi Nuortevas doktorsavhandling behandlar ett ämnesområde, som är speciellt intressant. Undersökningens syfte är att kasta ljus över rötterna till den finska universitetsutbildningen före grundandet av det första universitetet i Finland. Det rör sig dock inte om något tidigare obehandlat ämne. Det har sedan 1800-talet skrivits relativt mycket om detta, både utomlands och i Finland. Nuorteva har på ett ambitiöst sätt valt att undersöka en särdeles lång tidsrymd, över 300 år, vilket ger möjlighet att granska också längre utvecklingslinjer. Å andra sidan kräver detta grepp ett synnerligen brett och mångsidigt studium av den inhemska och den utländska bakgrunden, såväl som god insikt i allmänhistoriska sammanhang.

Till sitt yttre följer Jussi Nuortevas synnerligen omfattande avhandling Bibliotheca Historica-seriens välbekanta, något torra linje. Som omslagsbild har man valt pärmen till det av Ernst Johan Creutz från italienska till latin översatta verket *Lapis Lydius Politicus*, vars tema också passar ihop med avhandlingsämnet. Även i övrigt stöder de rikliga och mångsidiga illustrationerna i Nuortevas verk texten på ett bra sätt. Initiativet att översätta bildtexterna även till engelska torde ge utländska läsare en bredare uppfattning om vad verket innehåller än vad som är möjligt i den engelska sammanfattningen. De engelska bildtexternas betydelse förblir dock, såvitt jag kan se, ringa eftersom bilderna inte tillför ytterligare relevant information, utan närmast fungerar som stöd för och utsmyckning av texten. Som utsmyckning försvarar illustrationerna dock väl sin plats. Speciellt bilderna av medeltida manuskriptsidor ger också den i ämnet oinsatte en uppfattning om de flertaliga svårigheterna att tolka källmaterialet.

Arbetes språkdräkt är god. I slutet har en sammanfattning på engelska bifogats. Det är klart att den största publiken för Nuortevas avhandling finns i Finland, men eftersom det är frågan om forskning, som tillför mycket ny kunskap speciellt om medeltida kulturhistoria skulle man, enligt min åsikt, gärna också kunna publicera arbetet på t.ex. engelska eller svenska. Man kan tänka sig att avhandlingen skulle väcka ett speciellt stort intresse i övriga Norden.



Skribenten stöter på ett problem, som är välbekant för alla som forskar i äldre historia, nämligen hur skall man växla mellan namnformer på olika språk? Är formen på ursprungsspråket att föredra, vare det sedan latin eller svenska, eller måste namn, i enlighet med äldre forskningstradition, översättas till vedertagen finsk språkdräkt? Jussi Nuorteva har också i detta sammanhang i allmänhet undvikit blindskär genom att konsekvent använda en och samma namnform genom hela arbetet. Endast här och var noterar läsaren bruket av namnformer på olika språk för olika personer i en och samma kontext. Sålunda talar Nuorteva på ett ställe om Pierre Abélard, men också om Petrus Comestor, Petrus Lombardus och Petrus Cantor. Detta gäller också några av de finländska studenternas namn, av vilka en del är förfinskade, alternativt försvenskade, medan andra fått behålla sin latinska språkdräkt. Till en del torde det i bakgrunden finnas en strävan att använda i tidigare forskning redan hävdvunna namnformer.

I arbetet återfinns åtskilliga kartor och tabeller som bilagor till texten. Genom att dessa tillagts blir helhetsbilden klarare, då skribenten ständigt låter nya finska studenter stiga fram inför läsaren. De mångsidiga tabellerna och listorna över de finska studenterna i slutet av verket – en alfabetisk, en som gäller universiteten samt en kronologisk – gör Nuortevas avhandling till ett användbart och lätthanterligt uppslagsverk för Finlands tidigaste utbildnings- och kyrkohistoria.

I själva texten presenterar Nuorteva inledningsvis tidigare forskning i ämnet, vilken han bevisar sig behärska väl. Därefter övergår han till att skissartat beskriva de medeltida universiteten och deras utbildningssystem. I det sammanhanget skulle kanske även universitetet i Oxford ha förtjänat ett omnämnande vid sidan av Paris och Bologna. I forskningen har man ju ofta sett Oxford som en tredje variant av den tidiga universitetstraditionen.

Efter den inledande framställningen av de medeltida universitetens tidigaste period löper texten kronologiskt från år 1313, då de första finska studenterna dyker upp vid ett utländskt universitet, fram till tiden strax före grundandet av akademien i Åbo. Nuortevas egentliga undersökning består av fyra avsnitt: Finnarnas studier utomlands under medeltiden fram till år 1523, studier utomlands under reformationen (1523–1568), studier under den period Nuorteva kallar motsättningarnas tid, d.v.s. från slutet av 1500-talet till begynnelsen av 1600-talet, samt den sista perioden mellan åren 1617 och 1640.

Nuorteva lyckas identifiera en betydande grupp tidigare okända, finska studenter vid medeltida utländska universitet. Allt som allt kan han namnge 165 finska studenter, vilka studerade vid de medeltida europeiska universiteten. Det totala antalet torde dock, enligt Nuorteva, ha varit åtminstone det dubbla eller möjligtvis ännu högre. Den viktigaste studieorten för de finska studenterna under medeltiden var Paris, som förblev populärt ända till slutet av medeltiden. Ännu i slutet av 1300-talet hade universitetet rentav en monopolställning som de finska studenternas främsta utländska lärosäte. I takt

med att universiteten från och med slutet av 1300-talet blev fler studerade också de finska studenterna vid flera universitet än tidigare. I slutet av 1300-talet var universitetet i Prag speciellt populärt, i början av 1400-talet studerade många vid universitetet i Leipzig. Under loppet av 1400-talet kom finska studenter också till lärosätena Rostock och Greifswald vid Östersjökusten. Det första svenska universitetet, som grundades i Uppsala år 1477 vann däremot inte genast popularitet. Förutom studenternas livsöden och studier diskuterar Nuorteva också vilket inflytande utlandsstudierna hade på den finska medeltida lärdomstraditionen och litterära kulturen.

I den medeltida delen lyckas Nuorteva genom sin forskning föra fram mycket nytt material. Förutom utlandsstudierna behandlar han också till viss del studier i medeltidens Finland. Bilden av de finska kyrkomännens utländska kontakter kommer säkert att klarna framöver, i takt med att forskningen i anslutning till projektet *Diplomatarium Fennicum*, som syftar till att förnya källserien *Finlands medeltidsurkunder*, blir klart.

Wittenberg var den i särklass viktigaste studieorten för de finska studenterna under reformationen. Endast få finska studenter studerade annorstädes och samtliga vid andra tyska, lutherska universitet. Detta var av stor betydelse när teologin från Wittenberg etablerade sig i kyrkan i Finland. Antalet utlandsstuderande sjönk dock märkbart jämfört med den katolska medeltiden. Överhuvudtaget försämrades det finska prästerskapets utbildningsnivå påtagligt efter 1500-talets mitt. Johan III:s regeringsperiod, som inleddes 1568 och präglades av en positiv inställning till katolicismen, ledde till ökade studier utomlands. En viktig faktor var det ekonomiska stöd, som Johan gav för studier vid katolska jesuitkollegier. Efter Johans död vände sig emellertid riket tydligare än tidigare bort från katolicismen och studier vid jesuitkollegierna förbjöds i slutet av 1500-talet. Eftersom vistelserna vid de lutherska universiteten i Tyskland ändå hade ökat i slutet av 1500-talet, delvis som en reaktion på Johans katolska utbildningspolitik, fanns det även i fortsättningen tillräckligt med män, som studerat utomlands, för tjänst i den inhemska kyrkan och i regeringen.

Det sista huvudkapitlet i boken beskriver finska studenters utlandsstudier under de två sista decennierna innan akademien i Åbo grundades. Karaktäristiskt för perioden var att det inhemska Uppsala universitet kom att åtnjuta en större popularitet än tidigare samt att studieresorna till Tyskland upphörde. Även universitetet i Dorpat, som grundats 1632, lockade till sig studenter från Finland. Ett nytt drag var det ökande antalet adliga bildningsresor, en trend som redan märktes i slutet av 1500-talet. Bakgrunden till detta fenomen var det nya adelsmannaideal, vilket i mycket stammade från renässansen, och som förutom traditionella riddar- och stridsfärdigheter, också satte värde på andliga övningar och mångsidig bildning. Nuorteva har genom sitt rikliga källmaterial lyckats måla en färgstark och intressant bild av 1600-talets finska adelsynglingars upptåg och studier utomlands.

Till grund för undersökningen ligger en omfattande källforskning. Till en

viss del har de källor, som krävts för doktorsavhandlingen, funnits utgivna, men en avsevärd mängd är ännu outgivna och spridda i arkiv och bibliotek runtom i Europa. Det är sålunda inget under, att Jussi Nuorteva har lyckats göra också mera betydelsefulla upptäckter och iakttagelser. Trots den förtjusning de nya fynden har fört med sig, har forskaren lyckats hålla huvudet kallt och behålla sin kritiska inställning. Till skillnad från den tidigare forskningen, har Nuorteva haft som syfte att säkert identifiera de finska studenterna och han har inte nöjt sig med att ta med osäkra fall. Här och var låter han också forskningsprocessen skymta fram och radar upp bevis för och emot någon viss students finska identitet. På det här sättet framgår också för läsaren svårigheterna i att exakt identifiera personerna. Förutom det förtjänstfulla källarbetet har Nuorteva i stor utsträckning använt sig av resultat från tidigare forskning, som han dessutom lyckats korrigera eller specificera på ett flertal punkter.

Speciellt i den del av verket, som behandlar medeltiden, hade det möjligen varit på sin plats att beakta en för hela doktorsavhandlingen viktig fråga: Vem kunde egentligen betraktas som finne? Som vi vet skilde sig medeltidens självuppfattning och föreställning om nationalitet väsentligt från nutidens. I praktiken visar Nuorteva i sin forskning att han har betraktat både de studenter, som kom från Åbo stift och de som senare kom från Viborgs stift, som finnar.

På det hela taget förenas det allmänna och det specifika på ett utmärkt sätt i Jussi Nuortevas arbete. Nuorteva visar en god allmän kännedom om Finlands medeltid samt den nya tidens historia. På samma sätt rör han sig hemvant i det senmedeltida Europas och 1500- och 1600-talens politiska, kyrkliga och kulturella förvecklingar, men sätter sig också mycket noggrant in i enskilda finska studenters öden. Nuorteva har på ett exemplariskt sätt undvikit den uppenbara faran i att göra arbetet alltför tudelat; de enskilda studenternas öden tvinnas på ett naturligt sätt in i en bredare historisk väv, men så är det ju också frågan om ett enastående förtjänstfullt kulturhistoriskt forskningsarbete.

*Tuomas Heikkilä*

---

## Varför försvann duellen?

*Men and Violence. Gender, Honor and Rituals in Modern Europe and America.*  
Red. Pieter Spierenburg, 279 s. Ohio State University 1998.

---

I det förgångna kan vi urskilja två huvudsakliga typer för mänskligt beteende: sådana som existerar än idag och sådana, som fallit ur bruk. De senare är av speciellt intresse eftersom de stöder en teori om att människan har förändrats

under historiens gång – det må sedan förhålla sig så att en beteendekod, som fallit ur bruk, ersatts med ett annat sätt att reagera på samma sak.

Duellen hör till den senare kategorin. Hur kan man förklara att duelltraditionen försvann? Bl. a. denna fråga besvaras<sup>2</sup> i boken *Men and Violence*, som har redigerats av den holländske kriminologen P i e t e r S p i e r e n b u r g. Förutom Spierenburg har flera forskare från olika vetenskapsdiscipliner och länder deltagit i boken. Speciellt tyska (U t e F r e v e r t), italienska (S t e v e n H u t c h e s) och franska förhållanden analyseras. Spierenburg själv skriver om duellen i underklassens Amsterdam under 1600- och 1700-tal.

En omständighet kring bokens tillkomst kan dock vara av intresse att ta upp innan vi fördjupar oss i ämnet. Bokens bakgrund är nämligen något överraskande. Motivet är inte intresse för duellen i sig eller våldet överlag. En viktig bakgrundsfaktor är däremot den framväxande kvinnoforskningen. Om man inom kvinnoforskningen gått in för att undersöka kvinnans ställning, kvinnliga värderingar eller kvinnans roll i det förflutna, undersöker man i denna bok på motsvarande sätt manlighetens element. Man kan t.o.m. spåra ett slags manligt självförsvar – kvinnoforskningen "har under årens lopp strävat efter att marginalisera männen," skriver bokens redaktör. Aggressivitet och vissa typer av ära uppfattas i boken som traditionella manliga värden, vilka brukar diskrimineras inom forskning, som kretsar kring kvinnor. Spierenburg och hans kollegor går alltså medvetet och artikulerat in för att undersöka maskulinitetens historia.

Duellen som vi känner den med sekundanter, ritualer, värjor, pistoler och andra karaktäristika är inte en uråldrig institution. Denna typ av envig fick sin början i 1500-talets Spanien och Italien varifrån den spreds till Frankrike. I det tyska kulturområdet blev duellen vanlig först efter 30-åriga kriget. Överallt var duellen kopplad till aristokrati och adel och speciellt till de adliga officerarna.

Duellens offer var i början härresande många även om R o b e r t N y e s uppskattning av antalet döda genom duell i Frankrike under 1500-talets sista och 1600-talets första decennier är något höga. Han menar att t.o.m. 10 000 man skulle ha dött i dueller under denna tid. Det är för mycket. Dock torde det ändå vara korrekt att, som Nye, påstå att seden att duellera utarmade den franska adelns toppskikt.

En orsak till det stora antalet döda vara att man på den tiden ännu duellerade för att döda. Duellen skilde sig till en början inte mycket från vanliga tvekamper eller knivslagsmål. Sekundanterna var goda vänner till de stridande och uppstod en trängd situation för någon av kontrahenterna kunde de vid behov själva också ta till vapen för att rädda sin vän. Utvecklingen gick dock mot mera reglerade och ritualiserade, relativt ofarliga kamper. Duellen blev en rit för att försvara heder och ära och antalet döda sjönk – man kämpade ofta endast till *första* blodsdroppen. Först var det den kollektiva familjeäran som skulle försvaras, senare den personliga äran. Det var, oavsett utgång, nog att man satte sin ära på spel genom att duellera. Segern, för att inte tala

om motståndarens död, kom under 1800-talet inte längre att vara duellernas huvudmål. Helt riskfritt var det ändå inte att duellera. Man har beräknat att 10–20 % av de deltagande dog i striden.

Utvecklingen från en farofylld kamp på liv och död till en mera formaliserad och nästan ofarlig lek gör det möjligt att tillämpa Norbert Elias populära civilisationsteori på duellen. Författarna menar att också duellen civiliserades med tiden, liksom andra former av konfliktlösning. Våldet gav vika, speciellt det råa våldet. Dueller förekom dock frekvent under en längre tid än andra typer av grov våldsutövning, vilket försvagar civilisationsresonemanget. I Frankrike utkämpades ungefär 200–300 dueller om året under tiden 1875–1900, i Italien var motsvarande siffra under 1880-talet 900. Under åren 1882–1914 dömdes 3 466 män i Tyskland för att de hade brutit mot förbudet att duellera. Antalet motsvarade en bråkdel – kanske en femtedel – av det egentliga antalet dueller under denna tid. Hotet om straff tvingade parterna att agera i yttersta hemlighet. Det var inte de stridande parterna som förde duellen till domstol, utan myndigheterna, som hade fått kännedom om brottet.

Eftersom duellerna faktiskt gallrade i aristokratins led kunde man tro att myndigheterna tog i med hårdhandskarna för att stävja dem, något som också skedde på sina håll. Dueller förbjöds redan på 1600-talet och med tiden försökte man begränsa företeelsen genom stränga straff. Den allmänna inställningen till duellerna förblev dock länge tudelad. Den centraliserade statsmakten såg inte på företeelsen med blida ögon eftersom den bl.a. gick emot statens monopol på våldsutövning. Samtidigt ansåg man dock att duellerna upprätthöll moralen i samhället, vilket kunde vara av allmän och militär nytta. Principen att det är bättre att dö än att förlora sin heder uppfattades som mycket god för den militära officersutbildningen. Därför straffades duellerande herrar oftast mycket mildt, om alls. I Preussen och Frankrike godkände staten kutymen att avskeda en officer, som inte antagit en utmaning till duell.

I den samtida över- och medelklasslitteraturen är det vanligare att man prisar än klandrar duellerandet. Duellen sågs som ett förfinat och civiliserat sätt att lösa konflikter. Att försvara sin heder uppfattades som en dygd. Samma hederskodex, som förutsatte dueller, förutsatte också att man skulle utveckla en sund samhällsstruktur och bekämpa det onda. T.o.m. Goethe prisade år 1827 duellen i ett sammanhang. Duellen var det bästa skyddet mot brutalt våld. Den berömde tyske rättslärde Rudolf von Ihering proklamerade 1872 att det moraliska och fysiska självförsvaret förutsatte att människan vid behov duellerade. De människor Ihnen åsyftade var naturligtvis representanter för över- och medelklassen, inte för underklassen.

Det är väsentligt att notera att duellen dock inte förblev förbehållen aristokratin. Senast under 1800-talet blev den också en borgerlig företeelse. Ofrälse började utmana adelsmän och senare också duellera sinsemellan. Ett skäl var att seden att duellera var vanlig vid universiteten – speciellt i Tyskland – och att dessa också rekryterade studenter bland borgerskapet. Även officerar-

na var under 1800-talet i allt högre grad ofrälse borgare till sitt ursprung. Dessutom kan man konstatera att adelsståndets position överallt var på nedgång efter franska revolutionen, medan borgerligheten var på uppgång. Således kan duellens spridning från adel till ofrälse sägas vara ett uttryck för en allmän demokratiseringsprocess. Den nya typen av dueller var ett tecken på borgerskapets framgångsrika avancemang i samhället. Medelklassens män ville liksom adelsmännen vara riktiga herremän. Också deras heder var värd att försvara. Denna process nådde ändå inte underklassen, det tillät man inte. Underklassens representanter dömdes kring sekelskiftet 1700 i Amsterdam konsekvent för dråp, även om det tydligt handlat om dödsfall vid en duell.

Att duellen blev en borgerlig företeelse förklarar många förbryllande fenomen inom duellinstitutionen. I Napoleon III:s Frankrike var det framförallt den republikanska oppositionen som utkämpade dueller. Duellens bärande ideologi stödde individualism och jämlikhet mellan över- och medelklassen. I Italien ökade antalet dueller överraskande efter att landet enats, och i Frankrike efter förlusten i det fransk-preussiska kriget. Detta har förklarats med att tidningscensuren avskaffades efter Italiens enanade 1861, vilket möjliggjorde personliga smädelser, utan att motparten kunde få ordentlig juridisk kompensation. Det fanns inte någon lag som kunde tillämpas i sådana fall. Journalisternas höga andel bland de duellerande under denna tid och det röriga och oorganiserade italienska partiväsendet stöder detta antagande. Politiken personifierades av individer och knöts inte till ett kollektivt parti. Ovanan vid att debattera parlamentariskt ledde också till häftiga och våldsamma debatter, som resulterade i fysiska påhopp.

För Frankrikes del är det svårare att förklara den plötsliga uppgången i antalet dueller efter kriget 1870–1871. Robert Nye sammankopplar fenomenet med den franska förlusten och menar att den dåliga krigslyckan hade försvagat den franske mannens heder och manlighet och det var denna förlust man försökte motarbeta genom duellerna. Förklaringen är inte riktigt övertygande. Snarare, tycker jag, kunde man använda sig av samma förklaringsmodeller som i det italienska fallet.

Frågan varför duellerandet faktiskt upphörde hör till historievetenskapens mera svårbesvarade. Först och främst upphörde duellerna vid olika tider i olika länder. I Frankrike försvann seden under första världskriget, i U.S.A. redan under inbördeskriget. I Italien förekom dueller, om än mer sällan, in på 1930-talet, medan man i England slutade duellera redan under andra hälften av 1800-talet. Inom de tyska universitetssammanslutningarna bevarades seden att duellera längst.

Varför upphörde man då att duellera? Författarna talar om att manligheten förändrats och om bättre möjligheter att få kompensation på juridisk väg (vilket är rena tautologin), om uppkomsten av ett modernt partiväsen (U.S.A. och England), om första världskrigets skakande upplevelser (Frankrike), om kriminalisering av ärekränkning (Italien) o.s.v.

Kanske Pieter Spierenburg kommer närmast sanningen då han hävdar att

om alla i samhället åtnjuter respekt som individer, så respekteras ingen egentligen mer än någon annan. Hierarkin utgjorde, enligt honom, en förutsättning för en nyanserad uppfattning om ära. Med andra ord förklarar demokratiseringen av samhället i sista hand ärans minskade, eller, låt oss snarare säga, nya betydelse under 1900-talet.

Duellerna är sålunda en del av ett s.k. ståndssamhälle. De sammanfaller också i tid med ståndssamhället, som grundade sig på människors olika värde. I det samhället inhämtade man ingen ära på grundval av auktoritet, presentationer eller som enskild person. Ära fick man istället genom sitt stånd eller sitt ämbete. Den enskilde individen var tvungen att kämpa, inte för sin egen ära, utan i sista hand, p.g.a. den sociala referensgrupp som han åtminstone formellt tillhörde, tvingade honom till det. Sålunda upprepade de tyska studentsammanslutningarnas medlemmar i alla tänkbara sammanhang, och på möjligast provocativa sätt, förolämpningar, vilka någon av deras medlemmar fått utstå för att få honom att med vapen försvara både sin egen och speciellt vederbörande studentsammanslutnings ära. Om den förorättade underlät att göra detta blev han utesluten ut föreningen.

Låt oss till slut återvända till inledningens spekulationer om människans förändring. Inte heller här behöver man förutsätta en sådan. Det är tämligen fruktlöst att tala såväl om att människan civiliserats, som om att hon utvecklas andligen, om och när man med detta avser människan som individ. Lika omotiverat är det att hänvisa till starka ideal, som skulle ha förnyat det mänskliga tänkandet. Samhället har här förändrats och med det också individen.

När man frågar sig vad det var som ledde till duelltraditionens slut står svaret endast att finna om man samtidigt svarar på frågan om vad som ledde till ståndssamhällets upplösning. Och det svaret försöker man inte ge i den här boken.

*Heikki Ylikangas*

---

## En journal över Ostindiska kompaniets första expedition till Kanton

*A Passage to China. Colin Campbell's Diary of the First Swedish East India Company Expedition to Canton, 1732-33.* Red. Paul Hallberg och Christian Koninckx. Royal Society of Arts and Sciences, Humaniora, 37. 260 s. Ill. Göteborg 1996.

---

Det svenska Ostindiska Kompaniets namn klingade nog så ärofullt i 1700-talets Sverige, omhöljt av äventyrlig exotik och ekonomiska vinster av smått mytiska dimensioner. Med tiden kom handelskompaniet att skicka ut mer än

130 skepp till Fjärran Östern. Men när kompaniets allra första skepp seglade ut från Göteborg i mars 1732 med destination Kanton var det en rätt osäker inledning förknippad med en rad svårigheter, inte minst det svenska befälets inkompetens. Ätminstone hade förste superkargen ombord, skotten Colin Campbell, inget gott att säga om de svenska sjöofficerarna i sin resejournal. Får man tro Campbell, som själv var en erfaren kinarensenär och en av det nygrundade kompaniets tre direktörer, saknade särskilt kaptenen inga fel utan var en hypokondrisk suput, obstinat i sin okunskap och på gränsen till otillräknelig. Enligt Campbells berättelse var det bara de erfarna utländska officerarnas och hans egen närvaro ombord som räddade det svenska ostindiska kompaniets historia från att börja med en total katastrof.

Den rapport över resans förlopp som Campbell vid hemkomsten lämnade in till kompaniet har nu publicerats i en utgåva redigerad av Paul Hallberg och Christian Koninckx. Manuskriptet var länge helt okänt eftersom det efter Campbells död kom på avvägar och i över tvåhundra år låg bortglömt på ett slott i Skottland. 1986 dök manuskriptet upp hos en antikvarisk bokhandlare i New York och inköptes av Göteborgs Stadsmuseum. Den nu föreliggande utgåvan återger Campbells engelskspråkiga originaltext och är försedd med rikliga förklarande noter och illustrationer. I en informativ introduktion skildras bakgrunden till grundandet av det svenska ostindiska kompaniet och läsaren förses med en del upplysande uppgifter om hur handelsexpeditionerna till Ostindien utrustades och organiserades. De biografiska uppgifterna om Campbells bakgrund och vidare öden är tyvärr mycket knapphändiga.

Campbells manuskript kan endast delvis sägas utgöra en egentlig journal. När svenskarnas fartyg, *Fredericus Rex Sueciae*, var på väg tillbaka från Kina till Sverige och skulle passera de indonesiska sunden stoppades skeppet av holländska örlogsmän och tvingades in till Batavia. Detta föranledde Campbell att förstöra sin journal tillsammans med flera av skeppsdokumenterna för att dessa inte skulle hamna i främmande händer. Skeppet fick dock snart fortsätta sin färd och under hemresan rekonstruerade Campbell ur minnet sina anteckningar från utresan och från uppehållet i Kanton. Större delen av journalen förmedlar följaktligen inte dagliga intryck utan minnesbilder som redan hunnit börja smälta samman till större helheter hos författaren.

Campbells text innehåller mycket intressant information om händelserna under resan, men präglas starkt av sin karaktär av rapport till kompaniets ledning, avfattad i syfte att dels framhäva Campbells oförvitlighet och oförtröttliga ansträngningar bolaget till fromma, dels ge rekommendationer inför kommande handelsexpeditioner. Det dominerande temat i större delen av texten är Campbells kamp för att etablera sin auktoritet som förste superkarg gentemot den tredskande kaptenen och alla andra som enligt superkargens uppfattning inte visste sin plats i hierarkin ombord. Ett stort problem förknippat med resans karaktär av pionjärprojekt var uppenbarligen den oklara fördelningen av ansvars- och kompetensområden. Svensk praxis kolliderade



med de organisationsmodeller som hade övertagits från de äldre engelska och holländska ostindiska kompanierna. Det svenska sjöbefälet under kapten Georg Herman Trolle ville inte underordna sig de fyra superkargerna, som var kompaniets handelsrepresentanter och enligt statuterna innehade den högsta makten ombord; inte heller ville de erkänna den överlägsna sakkunskap de engelska sjöofficerarna företrädde.

Allt detta enligt Campbell, vars skildring av de långa månaderna till havs inte saknar sina komiska poänger och sträckvis läser sig som rena pikareskromanen. Kaptenen intrigerar mot Campbell som intrigerar tillbaka, kaptenen dricker sig dagligen berusad och tigger ständigt om mera vin, spelar sjuk och läser in sig i sin hytt flera dagar i sträck, skickar spioner efter Campbell, kommer i gräl med fartygsprästen och lägger sig i precis allting ombord. Campbell ser sig redan i början av resan tvungen att förbjuda kaptenen, "my daily plague" att lägga sig i vården av de sjuka, "that he not might kill them by his folly and ignorance". De svenska timmermännen är odugliga, kocken värdelös, prästen försupen och fartygläkaren inkompetent, matroserna är oerfarna pojkar istället för kunniga sjömän och har av kaptenen blivit förledda till lättja och uppstudsighet. Några dagar före återkomsten till Göteborg sammanfattar Campbell sina intryck: "I must say I was never in Company with such a parcel of fools & madmen as I have aboard, who have neither sense of their Duty, nor oaths, nor Companys nor even his Majestys orders for them to obey me ..."

Journalens mellersta del beskriver de 120 dagar man tillbringade i Kanton. Den som här väntar sig inlevelsefulla beskrivningar av landskap, kultur och människor på denna mötesplats mellan öst och väst blir emellertid besviken. Journalens syfte och inte minst Campbells egen funktion och identitet som köpman och företagsledare sörjer för att texten håller sig strikt till saken, det vill säga affärerna. Campbell ger däremot läsaren en intressant inblick i de former under vilka de europeiska superkargerna och de kinesiska grosshandlarna gjorde sina affärer samt detaljerade uppgifter om priser, varuutbud, tullar och avgifter etc. Campbell verkar själv ha varit en hård och omutlig förhandlare, men som en varning till kompaniets direktörer skildrar han hur kineserna med olika slags mutor skickligt korrumperade de europeiska handelsrepresentanterna att handla mer i eget än sina uppdragsgivares intresse. Konkurrensen mellan de olika europeiska ländernas handelskompanier kommer också fram i texten. Det var ingalunda med blida ögon engelsmän, fransmän och holländare såg de nya medtävlarna från Sverige göra entré i Kanton. Detta fick svenskarna erfara inte minst då holländarna försinkade deras resa med nästan två månader genom att stoppa skeppet och arrestera besättningen utanför Sumatra.

*Fredericus Rex Sueciae* återvände, trots holländarnas busfasoner och trots de ständiga personkonflikterna ombord, på rekordtid till Göteborg endast 18 månader efter avresan. Den värdefulla lasten av té, siden och porslin som Campbell lyckats köpa upp till tydligen rätt förmånliga priser resulterade i en

saftig dividend för kompaniets aktieägare och lade en stabil grund för kompaniets fortsatta verksamhet. Campbells framgång belönades med en inbjudan att dinera med kungen och han kom senare att göra ytterligare två resor till Kanton för kompaniets räkning. Kaptenen? Han anställdes förstärkt nog aldrig mer av Ostindiska Kompaniet, men slutade icke desto mindre sina dagar som konteramiral i örlogsflottan.

*Anders Ahlbäck*

---

## Om stora familjer och om små

Kirsi Sirén, *Suuresta suvusta pieneen perheeseen. Itäsuomalainen perhe 1700-luvulla* [Från stor släkt till liten familj. Den östfinska familjen på 1700-talet], Suomen Historiallinen Seura, Bibliotheca Historica 38, 259 s. Helsinki 1999.

---

Familjehistoria hör till de forskningsområden som på 1970- och 1980-talen sågs som viktiga nya inmutningar i historieforskningen. De kändaste forskarna på området var fransmannen Philippe Ariés och britten Peter Laslett. Många andra forskningsinriktningar från den tiden har gått in för att utnyttja kvalitativa och deskriptiva källor. Forskningen om familjens historia har emellertid under de två senaste decennierna gått i en annan riktning. Både i det familjehistoriska arbete som gjorts vid universitetet i Cambridge i Storbritannien och i den familjehistoriska forskningsgrupp som bildats vid universitetet i Wien i Österrike har forskningen varit inriktad på att skapa, leta fram och utnyttja numeriskt material. Kvalitativt material om familjens historia har på senare tid använts främst av kulturforskare och av dem som populariserat familjehistorien. Man kan fråga sig om detta är ett tecken på att historieforskningen vill se sig som en "hård" vetenskap till åtskillnad från kulturforskningen, som till sina metoder uppfattas som "mjuk".

Kirsi Siréns avhandling, som behandlar principerna för östfinsk familjebildning på 1700-talet, följer huvudfaran i den europeiska forskningen på området. Avhandlingen är långt en numerisk analys av familjerna i Kymmenegårds län under den senare hälften av 1700-talet. I finländska förhållanden placerar sig Siréns undersökning rentav på den familjehistoriska forskningens vågtopp. Av de verk som utkom under 1990-talet bör man nämna åtminstone antologin *Den Problematiska Familjen* (1991) redigerad av Panu Pulma, Kai Häggmans undersökning *Perheen vuosisata* [Familjens sekel] (1994) om hur den borgerliga familjeuppfattningen vann fotfäste i Finland på 1880-talet och Pirjo Markkolás undersökning *Työläiskodin synti* [Arbetsarhemmets uppkomst] (1994) om arbetarfamiljer i Tammerfors.

Siréns arbete är det första som uttryckligen undersöker den östfinska familjen och bondehushållet.

Den östfinska familjen har varit föremål för en utdragen tvist inom det finländska och även det internationella forskarsamfundet. Svaren på frågan varför hushållen i östra Finland har varit större än i västra Finland har pendlat mellan en betoning av kulturell traditionalism och analyser där man sett ekonomisk beräkning som grund för människans handlingar. Kirsi Siréns arbete borrar sig in i en av de viktigaste frågorna om hur historien skall tolkas – i vilken utsträckning styrs människans handlingar av ekonomiska faktorer och i vilken utsträckning av kulturell och social självförståelse? Denna stora fråga har omvandlats till en strävan att förstå den östfinska familjen på 1700-talet som ett sociokulturellt system i stället för en socioekonomisk struktur. Systemet påverkades inte bara av ekonomi, produktion, arbetsfördelning, institutionella ramar i samhället (lagar, regler, bestämmelser, jordäggande m.m.) eller demografi, utan också av rådande uppfattningar om familjen, äktenskapet, släkten, ägandet och arvsrätten.

Siréns undersökning utgår från Peter Lasletts och John Hajnals teorier om att familjeformerna kan indelas i en östlig och en västlig typ. Förenklat sagt har kärnfamiljen varit typisk i väst sedan medeltiden, medan de s.k. storfamiljerna förr var typiska i öst. Med storfamilj avses att minst två bröder, eller andra släktingar inom en och samma generation, och deras familjer bildar ett gemensamt hushåll. Begreppet storfamilj betecknar alltså en viss familjestruktur snarare än den faktiska familjestorleken. Gränsen mellan den östliga och den västliga familjeformen har dragits genom Finland till Baltikum, Polen och vidare söderut. Sirén utgår från att denna kulturella gräns på 1700-talet gick igenom det område hon undersöker, d.v.s. genom Kymmenegårds län. Därigenom kan hon i detalj studera grunderna för de två olika familjemodellerna på lokalplanet, samtidigt som hon kan studera gränsområdet för denna kulturella uppdelning.

Tolkningarna i Kirsi Siréns arbete är indelade i två delar. I den första delen, som behandlar hushållens storlek, ligger tyngdpunkten på förklaringsmodeller som bygger på ekonomiska faktorer. När Sirén övergår till att undersöka förhållandet mellan det östfinska släktskapssystemet och familjeinstitutionen, d.v.s. familjens struktur, förändras hennes tolkningsram. Först intar hon en mer försonlig inställning till de kulturella och sociala traditionerna vid sidan av den ekonomiska logiken och sedan utmynnar resonemanget i undersökningens viktigaste slutsats: Varken svedjebruket eller arbetsfördelningen var avgörande för den östfinska familjens struktur eller storlek. Det var den "östliga familjeideologin" som satte ramarna för den östfinska familjeformen. Enligt Sirén har den östliga familjen i Lasletts och Hajnals teorier granskats på ett vilseledande sätt då den har speglats mot den västliga familjen och definierats på den västliga familjens villkor. Detta har lett till att det tänkesätt som ligger till grund för den västliga familjen har överförts på tolkningarna om det östliga familjesystemet.

Sirén delar in Kymmenegårds län i tre områden, som också strukturerar undersökningen: det nordliga svedjebruksområdet, det västliga herrgårdsområdet, där vissa delar dominerades av åkerbruk, andra av svedjebruk, och det östliga åkerbruksområdet. Förekomsten av storfamiljer verkar inte följa gränserna för dessa ekonomiska områden, utan koncentreras i huvudsak till undersökningsområdets östra hälft. Därför anser Sirén att produktionen inte kan ha varit den faktor som i första hand formade familjestrukturen. Sirén bemödar sig mycket för att visa att svedjebruket hade liten betydelse för uppkomsten av brödrafamiljer och stora hushåll. Siréns huvudsakliga argument mot "svedjebrukshypotesen" är att det förekom stora familjer också i t.ex. åkerbruksområdet och i synnerhet i dess östra socknar.

I sina slutsatser förbiser Sirén att de stora hushållen i åkerbruksområdet kan ha uppstått av andra faktorer, som hade med produktion eller jordäggande att göra. Ett konkret exempel är att bondebefolkningen i Elimä socken till betydande del bestod av landbönder, d.v.s. arrendatorer på de frälselika gårdarnas marker. Elimä är ett av Siréns huvudsakliga bevis för att det fanns brödrafamiljer i åkerbruksområdet. Elimä var emellertid ett specialfall. En landbonde fick varken ärva, sälja, avstycka eller dela sin gård, även om gårdarna i praktiken gick från generation till generation inom samma släkt. Eftersom en stor del av bönderna i Elimä sedan början av 1600-talet hade varit landbönder är det klart att detta också påverkade strukturen på de familjer som levde på gårdarna. Storfamiljen var följaktligen allmännare bland landbönderna i Elimä än på andra håll i Kymmenegårds län, där bondgårdarna för det mesta hade förvandlats till rusthållens augmentshemman under de senaste decennierna.

Sirén har samlat in ett gott statistiskt material för sin undersökning. I en jämförelse med den senaste tidens forskning om Kajanaland och Karelen skulle man kunna göra mycket djärvare slutsatser om förhållandet mellan svejdebruk, åkerbruk och familjestorlek än Sirén gör. Beträffande både Kajanaland och Karelen vet man att familjerna inom den rörliga savolaxiska befolkningen, som idkade svedjefall, var större än inom den karelska befolkningen, som var bofast i byar och idkade mer åkerbruk samt katningsved. Det faktum att familjerna i svejdefallsområdet var större än i åkerbruksområdet verkar uttryckligen ha berott på produktionsfaktorer. Detsamma kan man enligt min åsikt utläsa ur det material som Sirén har samlat, om man bortser från situationer där familjestrukturen i åkerbruksområdet påverkades av institutionella faktorer såsom i Elimä. Däremot behöver varken förekomsten av brödrafamiljer eller grunderna för hur familjestrukturen uppstod ha något samband med skillnaderna i familjestorlek i svedje- respektive åkerbruksområdet. Precis som Sirén säger verkar familjestrukturen i öst mer ha bildats utgående från sociala och kulturella faktorer än utgående från arbetsfördelning och produktion.

Frågan om förekomsten av storfamiljer, d.v.s. brödrafamiljer, är starkt förknippad med den sociala stratigrafien i den tidens östfinska samhälle. Brödrafamiljerna var typiska uttryckligen bland hemmansägarna. Då man går ner i

hierarkin, från landbondefamiljer till backstugusittare, hantverkare och andra obesuttna, minskar andelen och antalet brödrfamiljer till i det närmaste intet. Samtidigt blir familjerna också mindre. Kirsi Siréns undersökning granskar därmed familjeinstitutionen närmast ur den besuttna befolkningens perspektiv. Det skulle dock enligt min åsikt ha varit befogat med en mer ingående diskussion om varför det inte förekom stora hushåll utanför den besuttna befolkningen och varför inte heller det östliga sättet att uppfatta familjen och släkten påverkade familjebildningen inom övriga befolkningsgrupper. En närmare granskning av denna fråga skulle ha gjort det möjligt för forskaren att se problematiken kring ekonomi, produktion och bofasthet också ur den obesuttna befolkningens perspektiv. Detta kunde ytterligare ha beslyst den stora frågan i undersökningen, d.v.s. förhållandet mellan den östliga "familjeideologin" och de förklaringar som bygger på ekonomi och produktion.

I enlighet med den europeiska modellen undersöker Kirsi Sirén familjeinstitutionen som ett cykliskt system. Tanken är god och värd att understöda. Visserligen är det material hon samlat in för sin granskning av familjecyklerna ytterst litet, då det endast består av data från en by. Sirén motiverar sin uppfattning om den interna logiken i familjecyklernas förlopp med generationsväxlingar inom familjerna. I detta följer hon den internationella forskningens exempel, men hon går inte in på om familjernas olika cykliska ske-den eventuellt har berott på omständigheter inom t.ex. produktionen (t.ex. på brist på mark i svedjebbruksområdet), vilket skulle vara helt centralt med tanke på förklaringarna.

Kirsi Sirén är ibland modigare, ibland försiktigare då hon betonar sin huvudtes om den östliga "familjeideologin" som den faktor som lade grunden för det östfinska hushålls- och familjesystemet. Hon bestrider inte betydelsen av ekonomiska, produktionsmässiga, demografiska och institutionella faktorer, men hon bryter uppfattningen om att dessa faktorer ensamma kan förklara allt. Speciellt förtjänstfullt bevisar Sirén sin huvudtes om gränslandet mellan familjemodellerna och om det östliga sättet att uppfatta familjen genom att jämföra den äktenskapspraxis hon undersökt med internationellt material. Såsom Sirén konstaterar låg Kymmenegårds län på 1700-talet faktiskt i gränslandet mellan två olika sätt att uppfatta familjen och släkten. Gränsområdet var emellertid under förändring, vilket innebar att den västliga formen för familj och hushåll så småningom under 1700-talets gång vann allt mer terräng också i undersökningsområdets östra del.

Den brittiske forskaren E. P. Thompson konstaterar i en undersökning om brödkravaller i 1700-talets England att människans handlingar inte utan vidare kan återföras till ekonomiska impulser, såsom man redan länge i hög grad gjort i undersökningar om sociala oroligheter. Enligt Thompson är det viktigt att se de ingredienser av "folklig världsbild" som kommer till uttryck i protesterna. I det hänseendet kan man placera in Kirsi Siréns arbete här, även om det nu gäller forskning om bondefamiljen. De krav och villkor

som ekonomin, produktionsformerna, demografin och samhället har ställt på familjestrukturen kan visserligen inte avskrivas, men det är på tiden att man också riktar in forskningen på uppfattningar om familj, släkt och arv av egendom, och att man analyserar den inverkan denna "världsbild" har haft på familjen och hushållet.

Även om man utan tvekan kan hitta många förargliga, lättkorrigerade småfel i Siréns arbete är undersökningen ett vederhäftigt, i internationell forskning förankrat inlägg i forskningen kring familjens historia. Och viktigast av allt, avhandlingen pekar också framåt. Den lyfter fram nya frågeställningar och visar hur man kan gå vidare i forskningen om bondefamiljen och det östfinska familjesystemet.

Kimmo Katajala

---

## Topelius och antisemitismen

Nils-Erik Forsgård, *I det femte inseglets tecken. En studie i den äldre Zacharias Topelius livs- och historiefilosofi*, SSLF 616, 264 s. Helsingfors 1998.

---

Det mest iögonfallande resultatet av Nils Erik Forsgårds avhandling *I det femte inseglets tecken. En studie i den äldre Zacharias Topelius livs- och historiefilosofi* är, att det fanns ett antisemitiskt element i Topelius tänkande. Det är inte fråga om någon aggressiv antisemitism, den vilar inte på någon rasteori och innefattar inget krav på fördrivande eller eliminering av judarna. Men det är ett tydligt antisemitiskt moment som tidigare forskning inte sett och möjligen inte velat se. Det följer Topelius hela hans verksamma liv. Det formuleras aldrig systematiskt utan kommer fram i olika slags källmaterial från skilda tillfällen, mest tydligt och genomtänkt i den sena romanen *Planeternas skyddslingar* från 1889.

Topelius antisemitism vilar på kristen grund. Judarnas religion har övervunnits av Kristus, men de fortsätter halsstarrigt i sin förblindelse tills en dag täckelset skall falla från deras ögon och de skall erkänna sitt misstag och omvända sig till kristendomen. Då skall de också återvända till Jerusalem. Detta är förutsättningen för hela världens frälsning; judarna har därmed en roll att spela i den kristna historiens slutfas.

Topelius har enligt författaren också tagit intryck av en modernare, mer sekulariserad antisemitism hos framför allt de tyska idealistiska filosoferna. I deras historiefilosofiska konstruktioner har judarna egentligen spelat ut sin

roll redan i antiken; de behövs inte längre för mänsklighetens och historiens utveckling och de bör upphöra som religion och särpräglad folk genom att assimileras med de kristna eller fördrivas. Ty judarna – och Topelius är påverkad också av detta – är genom sin sammanhållning och sina avvikande seder och sin tro ett främmande element i nationalstaten.

Denna sekulariserade, "revolutionära" antisemitism delades av en rad tänkare från höger till vänster och är förknippad med föreställningar om en genomgripande omvandling av samhället som skall ske samtidigt med att judeproblemet löses. Med den kristna, "providentiella" antisemitismen delar den de vanliga schablonerna om judar: rotlösa, schackrande, giriga, kosmopolitiska.

Det antisemitiska hos Topelius är inget fristående, programmatiskt drivet tema. I stället är det inbäddat i andra, överordnade idéer som författaren frilägger. Topelius är romantisk idealist: han försvarar de ideala och höjande krafterna, eftersträvar helhet, fulländning och harmoni. Han vurmar för den ursprungliga äkta känslan, som finns hos det enkla folket, hos barnen och hos kvinnorna. En defensiv nationalism, grundad på samtida historiefilosofi, är en hörnsten i hans tänkande. Olika utvecklingsteman blandas i hans historiesyn: nationens från barndom till mandom och ålderdom, mänsklighetens mot frihet och andlighet. Men i bakgrunden finns den kristna historiesynen, med sitt antagande om förfall och nedgång som förebådar 1000-årsriket och sedan domen och världens ände. Teologiska tankar om dom och skuld, straff och nåd ger ett mörkt stråk åt Topelius eljest ljusa och harmoniska världsbild – han försvarar dödsstraffet och tror knappast att människorna på något avgörande sätt kan förbättra sina villkor.

Mot hela denna kristet romantiska tankebyggnad står i Topelius världsbild upplysningen, Voltaires tid: materialistisk, mekanistisk, egoistisk och utan gudsfruktan eller fosterlandskänsla; sönderdelande, kritisk, skeptisk och kosmopolitisk. Voltaire får förkroppsliga upplysningens känslökalla och dessutom aristokratiska och ofolkliga etos. "Det adertonde seklets man/Förbytt Sven Dufvas lott/ Ett dåligt hjerta hade han/Men hufvut, det var godt", heter det i den slagkraftiga dikten "Voltaires hjerta" från 1865. Den negativa konceptionen av upplysningen är motorn i Topelius åsiktsbildning och gör honom till en idealtypisk konservativ idealist. Han har så gott som alla ingredienser i det sena 1800-talets antimoderna tänkande, inklusive motviljan mot järnvägen, och hans kritik av upplysningen följer till punkt och pricka den idéhistoriska handboken.

Denna bild av Topelius tänkande framträder ur ett omfattande källmaterial, inklusive otryckta föreläsningar, manuskript och brev. Författaren har också använt ett stort antal källskrifter ur 1800-talets såväl skandinaviska som europeiska diskussion av de frågor som undersöks. I allt väsentligt finner jag författarens resultat rimliga och empiriskt väl underbyggda. Det antisemitiska spåret i Topelius föreställningsvärld framträder inte omedelbart utan får rekonstrueras ur olika texter. Att *Planeternas skyddslingar* skulle förete en

antisemitisk bild av judarna har tidigare förnekats med hänvisning till den balanserade och delvis sympatiska teckningen av juden Ruben Zevi, men mönstret framträder tydligt när skildringen av judarna ställs vid sidan av Topelius omdömen på andra håll, och det blir också logiskt när det insätts i den kristna historiesynens idésammanhang. Också den bild av Topelius tänkande i stort som framgår ur avhandlingen är övertygande; den ger sig visserligen till stor del ur den romantiska idealismens logik, men att ha blottlagt den och tecknat den i dess nyanserade detaljer är likafullt en viktig insats. Topelius-forskningen har med denna avhandling obestridligen tagit ett betydande steg framåt.

Mina invändningar gäller avhandlingens formella genomförande på mikro- och makronivå, samt bristande precision i begrepp och termer. Bibliografien bryter utan goda skäl mot konventioner om handskrifternas uppställande efter arkiv, ävensom mot distinktionen mellan källor och sekundärlitteratur (avdelningen "Sekundärlitteratur" innefattar källskrifter) och mot Harvard-systemets hantering. Register saknas.

Akribin i citat och noter är hygglig men inte mer. Det ges också exempel, om också icke talrika sådana, på slarvig läsning av källtexterna. Min huvudkritik gäller emellertid avhandlingens disposition och systematiseringen av stoffet. De olika huvudtemata – millenarism, nationalism och antisemitism – återkommer i flera omgångar utan synbar berättarteknisk avsikt. Författaren har inte begagnat sig av möjligheten att först teckna idéhistoriska bakgrunder och sedan precisera Topelius tänkande i jämförelse med den, utan Topelius finns med hela tiden. Det hade vidare varit bra om författaren mer hade reflekterat över de olika slags idéer han arbetat med och låtit sitt framställnings-sätt påverkas därav. Jag saknar tydliga distinktioner mellan olika slags idéer och idé samband. Författaren laborerar dels med de argument som fanns i Topelius finska och skandinaviska omgivning, dels med traderade teman från antiken och medeltiden, dels med idéer i 1800-talets europeiska filosofiska och vetenskapliga debatt. Av de sistnämnda är det somliga som direkt påverkat Topelius, medan andra endast återges därför att det finns likheter mellan dem och Topelius. Som det nu är kommer allting huller om buller i en ström av referat av skrifter med olika relation till Topelius (t.ex. s. 60f om millenarismen, s. 75ff om historiefilosofin). Plötsligt kommer Marx in i ett ensamt stycke för jämförelsens skull (s. 178), Vico ägnas ett par sidor (s. 75ff) utan att man riktigt får klart för sig varför och utan att det blir klart om Topelius läst honom eller inte. En i och för sig intressant genomgång av trädmetaforens historiefilosofiska betydelse bjuder kastningar mellan Bibeln, Swedenborg, Joachim di Fiore, de Gobineau och Haeckel, utan att Topelius beroendeförhållande till dessa klarläggs (s. 121ff). Exemplet kunde mångfaldigas. Det blir många oförmedlade övergångar och man saknar som läsare ibland författarens tydliga vägledning genom texten.

Denna anmärkning ligger i gränsområdet mellan disposition och metod. Till det senare hör anmärkningar rörande den idéhistoriska terminologin.



Författaren söker på s. 9 göra en åtskillnad mellan nationalismen, som är en "tidsbunden och konkret historiefilosofisk livshållning" och de "abstrakta och tidlösa tankestrukturerna", till vilka han räknar millenarismen och antisemitismen. Dessa senare sägs tillhöra "idéernas historia", medan nationalismen uppenbarligen inte gör det. Vilken historia tillhör då nationalismen, frågar man sig. Att skilja mellan explicita och i teorier koncipierade idéer och sega, mindre artikulerade tankestrukturer är en lovvärd och ofta praktiserad forskarsträvan, men då bör tydligare ordalag brukas än här. "Tankefigur" eller möjligen "mentalitet" är idéord som erbjuder sig för att beteckna antisemitismen, men knappast millenarismen. Och till "idéernas historia" hör i alla händelser alltsammans.

Också i de ord som används för att ange att liv och lära var ett och samma hos Topelius erbjuder otydligheter. Det centrala, i avhandlingstiteln och på flera andra ställen förekommande ordet "livsfilosofi" definieras inte. På s. 14 deklarerar författaren att ett huvudsyfte med avhandlingen är att fastställa orsakerna till "denna livsfilosofiska förskjutning" i pessimistisk riktning hos "den åldrande Topelius". Ordet "livsfilosofisk" antyder att orsaken är av existentiell natur, och man frestas då att tro att hela förklaringen ligger i att Topelius blev gammal. Men författaren menar uppenbarligen egentligen att det är idémässiga faktorer – Topelius negativa konception av upplysningen – som skall förklara förändringen. Andra problematiska ordanvändningar är när författaren på s. 9 beskriver nationalismen som en "livshållning" och på s. 37 omtalar föreställningen om varandets kedja som en del i ett antidarwinistiskt "livsmönster". Jag har svårt att se nationalismen som i första hand en existentiell fråga och än svårare att betrakta "the great chain of being" som ett livsmönster.

Allt detta är irriterande oklarheter, som emellertid inte drabbar teserna i författarens argumentation. Litet värre är det med uttrycket "revolutionär antisemitism". Det är lånat från Paul L. Roses *Revolutionary Antisemitism in Germany from Kant to Wagner* och betecknar alltså den historiefilosofiskt motiverade föreställningen om judendomens upphävande och därmed förknippade samhällsomvälvning. Men på s. 49 talas det om "antirevolutionär antisemitism" och då gäller det inte motsatsen till den revolutionära antisemitismen i Roses mening – vilken den nu skulle vara – utan "vanlig", antiliberal antisemitism i Österrike efter 1848. Jag tror också att författaren dragit för stora växlar på den revolutionära antisemitismen, när han vill infoga också Topelius i den. Topelius synes ha ytterst vaga föreställningar om hur världen skall gestalta sig efter judarnas slutliga omvändelse. Att i upphävandet av "all borgerlig ordning", som han talar om i *Blad ur min tänkebok*, se en idé om en konkret social förändring är pressat. Det gudsrrike som skall upprättas skall präglas av "divinitet" och en "himmelsk harmoni", vilket inte låter som mycket mer än den gamla kristna utopin med fred mellan människor och mellan lamm och lejon. Över huvud taget är det hos Topelius oklart om han talar om 1000-årsriket som skall föregå

domen och världens slut eller om tillståndet på den nya jord som skall uppstå efter domen och världens ände.

Som sagt, dessa invändningar mot Forsgårds arbete gäller formen, fattad i vid mening och innefattande också disposition och systematisering, samt precisionen i ord och begrepp. Den ofullgångna organiseringen av stoffet har delvis gjort författarens avsikter och resultat otydliga. Jag skulle också velat se ett större mått av metodisk reflexion i arbetet. Å andra sidan visar författaren energi, kraft och åtskillig lärdom i forskningsarbetet och hans resultat är betydande i ett ämne som måste ligga centralt i finsk identitetshistoria. Den bärande tesen om antisemitismen är konsekvent driven och väl belagd i källmaterialet. Författaren är den förste som kopplat det idéhistoriska greppet på den finske nationsuppfostraren – det är för övrigt anmärkningsvärt att så inte skett förut.

*Bo Lindberg*

## Nya läromedel om Nordens historia

Harald Gustafsson, *Nordens historia. En europeisk region under 1200 år*, 297 s. Studentlitteratur, Lund 1998.

Christer Karlegård, *Undervisa i nordisk och allmän historia*, 207 s. Studentlitteratur, Lund 1992.

Frank Birkebæk, *Bönder, krigere, købmaend. Nordens vikinger*, 48 s. Foreningerne Norden, København 1997.

Max Engman, *Norden och flytningarna under nya tiden*, 60 s. Foreningerne Norden, København 1997.

Gestur Gudmundsson, *De nordiske velfærdssamfund*, 40 s. Foreningerne Norden, København 1997.

Sveriges och Finlands EU-anslutning och Norges, Islands samt mindre självstyrande områdens avståndstagande från unionen torde vara en av de viktigaste förändringarna inom Norden under 1990-talet. Föreningarna Norden hade redan dessförinnan ökat sina ansträngningar för att stärka det nordiska inom historieuundervisningen – i första hand på grundutbildningens nivå – med boken *Att studera Nordens historia* (1992). Redan 1972 påföljdes Danmarks och Norges motsatta EEC-beslut av boken *Nordens historie i skolen*. Den nya samlingen innehöll förutom pedagogiska diskussioner och övervä-

ganden också landsöversikter, bland annat särskilda artiklar om Färöarna och för första gången om Grönland och Åland. Dessutom ingick fyra temaavsnitt av kända experter: "Enhet och splittring", "Bonden", "Parlamentarismen" och "Industrialismen" med arbetarrörelsen. År 1995 – året för det norska nej till EU – inledde föreningarna Norden ett gemensamt projekt, Nordliv, ämnat att främja kunskaperna om de nordiska ländernas gemensamma historia och kultur.

De första bidragen i Nordliv-projektet är tre småskrifter författade av en dansk, en finländsk och en isländsk forskare. Skrifterna anknyter till artikelsamlingen från år 1972 och är tänkta att användas i gymnasier, i högskolor och inom vuxenutbildning. De tre författarna är väl kända inom sina forskningsområden och de stöder sig på mångårig och gedigen forskning. Skriften om vikingatiden blandar tyvärr ihop finnars och samers språkliga fenno-ugriska tillhörighet och deras antropologiska härkomst (s. 12). I migrationskriften förvirrar vissa siffror. Enligt utsago registrerades år 1897 12.000 finska undersåtar i det Peterburgska guvernementet (s. 11). I samma författares välkända avhandling från år 1984 uppges dock att det år 1880 fanns 24.000 finska undersåtar bara i S:t Petersburg. Författaren glömmer att förklara att de låga siffrorna inte gällde för själva huvudstaden.<sup>1</sup> Det torde vara nyttigt att precisera frågan om Kronstadtrebellernas ankomst till Finland i mars 1921. Enligt en finsk officers minnen (tryckta i någon finsk huvudstadstidning på 1970- eller 1980-talet) återvände i alla fall de flesta meniga ryssar inom kort hem över den delvis ännu obebakade gränsen på Karelska näset och försvann i det ofantliga Ryssland.

Gestur Gudmundssons skrift är den enda som handlar både om det förflutna och om framtiden. Han tar i sin framställning också upp den brännande frågan om den nordiska välfärdsmodellens vidare ut- (eller av-)veckling efter år 2000. Har den nordiska modellen en framtid, frågar författaren. "Den 'nordiske model' er i krise", "de nordiske velfærdssamfund har sejret seg ihjel", "de allerfleste ønsker om nedbrydning av det nordiske [model]", konstaterar han. (s. 34–35). Dessa uttalanden är starkt tidsbundna,<sup>2</sup> och deras styrka har avtagit vid decenniets slut. I alla fall den svenska regeringen har tills vidare lyckats upprätthålla en kombination av en allt friare företagsamhet och en något nedbantad välfärd. "This largely unreconstructed welfare state is one of Europe's most vibrant economies", fastställde en amerikansk analytiker i oktober 1999.<sup>3</sup> Med större rätt beklagar den isländske författaren urvattningen i Nordens kulturella gemenskap (s. 36). Traditionella nordiska kulturelement, både på ett folkligt och ett elitistiskt plan, "kan ikke

<sup>1</sup> Max Engman, 'Finland – ett utflyttningsland ...?', *Svenskt i Finland* 2, SSLF 519 (Helsingfors 1984) s. n 131, 137. De 4000 finländarna på s. 14 avser i själva verket det Olonetska guvernementet.

<sup>2</sup> Jfr Björn Elmbrant, *Så föll den svenska modellen* (Stockholm 1993).

<sup>3</sup> *International Herald Tribune* 9–10 October 1999.

blive et bærende element i moderne menneskers identitet" (ib.). Avslutningsvis hävdar författaren alldeles riktigt att det är allt för tidigt att avskrivna den nordiska modellen (s. 37).

Undervisningen i Nordens historia behandlas också i boken *Undervisa i nordisk och allmän historia* av högskolelektor Christer Karlegård. Den erfarna författaren förtydligar undervisningens nyckelfrågor, inte minst två parallella identiteter för en nordbo, den nordiska och den europeiska. Hans syn har präglats av kalla kriget; det europeiska får sin motsats i den sovjetiska eller kommunistiska, på sätt och vis "asiatiska", identiteten. Ryssland placeras utanför "vårt Europa" (s. 198–202). Den sista rättmätiga revolutionen är i Karlegårds ögon den franska år 1789, emancipationsbegreppet tolkas i rättsliga termer, utan någon som helst anknytning till klasstrid, arbetarfrågan eller socialism. Trots sina bornerade åsikter (och en mängd faktiska fel i bokens östeuropeiska del) tjuvar författaren sina läsare med metodiska påhitt och en tillgänglig, lättfattlig framställning, som i de tidigare anmälda skrifterna, särskilt i den om "modellen", ibland saknas.

Också lundensaren Harald Gustafssons *Nordens historia*, som är avsedd för den akademiska utbildningen, måste berömmas för sitt flytande framställningssätt. Boken gör anspråk på att ersätta Norrborgs & Sjösteds *Grannländernas historia* (1970), som med sina fem upplagor (till och med 1996) är den dominerande kursboken för i alla fall rikssvenska studerande i nordisk historia. Boken begränsar sig som bekant till Danmark, Norge samt först från och med 1809 Finland. Gustafsson, som har skrivit tillägget om Island i *Grannländerna ...* och är specialiserad på Nordens förvaltningspolitiska utveckling under 1700- och 1800-talet, är väl lämpad att skriva ett nytt översiktsverk om Nordens historia. På knappa 300 sidor tecknar han den nordiska regionen i dess helhet. Sverige har tagits med, om än lite cursoriskt (den primära målgruppen har trots allt varit svenskarna själva), men dessutom ägnas särskilda avsnitt åt utkanterna – Island, Grönland, Färöarna, Åland och till slut också Sameland. För övrigt finns det också en kvarts sekel äldre kursbok för högskolan med nordiska ambitioner – *Skandinavien historia* (översatt till svenska och finska år 1981) av recensenten. Boken används alltjämt, så vitt jag vet, av några svenska gymnasielärare och finns att köpa.

Gustafssons bok har utkommit i tre upplagor under 1996–1998, vilket visar att den har en stor efterfrågan både i Sverige och utanför. Intresset är väl motiverat. Gustafsson framställer Nordens historia som "en meningsfull enhet i ett europeiskt sammanhang" (s. 14). Med en viss implicit likhet med Matti Klinges välkända inställning problematiserar han vanan att sortera den nordiska historien i fem nationella historier och framhäver i stället transnationella sub-regioner inom Norden, som går över gränserna – dåvarande eller nuvarande (ib.). Norden har dock alltid varit ett flytande begrepp, som vid olika tider också har omfattat öarna norr om Skottland, hertigdömena Schleswig-Holstein, vissa övriga nordtyska delstater och inte minst Balti-

kum intill Ladogs stränder. Gustafsson vill genom sin historia motverka, som han säger, våra nationella skyggglappar (s.15). Med tonvikten på den icke-svenska nordiska historien tecknar han de stora linjerna, de stora processerna också för Sverige. Framställningen levandegörs med hjälp av kartor samt 15 infogade korttexter under rubriken "Personer och platser", varvid mindre kända men betydande historier och öden presenteras. De tio huvudkapitlen presenterar historien kronologiskt, dock med en skiftande inre uppbyggnad – i medveten tillspetsning mot den materialistiska prioriteringen av den ekonomiska basen före den politiska eller ideologiska överbyggnaden.

Bokens grundkonception förefaller vara utpräglat demokratisk, med en större beaktning av folkets breda lager, av arbetarrörelsen och dess vänstra flygel samt med en mindre betoning av utrikespolitiken än hos Norborg & Sjöstedt. Det vore felaktigt att kritisera denna översiktliga handbok för den nästan fullständiga frånvaron av kulturhistoria. Författarens strävan att hålla texten så kort som möjligt föranleder ändå ett närmare studium av de enskilda kapitlens överskrifter och de använda allmänna begreppen.

Nyckelbegreppet verkar vara Nordens europeisering, det vill säga regionens allt större integration i den västeuropeiska kulturkretsen. Begreppet har fått en popularitet i ett direkt samband med den svenska integrationsdebatten och används flitigt till exempel i Vitterhetsakademiens skriftserie om Europa.<sup>4</sup> Bokens huvuddel inleds med vikingatiden – Nordens första europeisering med kristnande och riksgrundanden, ca 800–1100 (kap. 2). Det nästa steget utgör medeltidssamhällets organisering, ca 1100–1350 (kap. 3). Efter senmedeltidens agrarkris, ca 1350–1510 (kap. 4) följer europeiseringens nya steg – reformationen och de två lutherska furstestaterna, ca 1510–1720 (kap. 5–6). Nya tankar – det vill säga upplysningen och dess revolutionära tillämpning – spirar och sprids ännu i ett gammalt samhälle 1720–1815 (kap. 7) och bidrar till att skapa nya former för ett nytt samhälle under 1815–1870 (kap. 8). Europeiseringen fortsättes och kulminerar först i en industrialisering 1870–1914 (kap. 9) och efter första världskriget och krisår i den bräckliga demokratin ca 1914–1945, delvis förstörd under andra världskriget (kap. 10). Trots detta bidrog krigstida besvikelser och lidanden till Nordens avgörande europeisering under efterkrigstiden i tre steg: 1) västra Skandinavien NATO-anslutning med vissa reservationer, 2) hela Nordens handelspolitiska liberalisering inom EFTA och 3) Danmarks och tjugo år senare även Sveriges och Finlands inträde i EU utan några säkerhetspolitiska reservationer. Europeiseringen fullbordades alltså i klyvning och mångfald, ca 1945–1994 (kap. 11).

Gustafssons aktuella "europeistiska" konception liknar den avlidne liberala EU-förespråkaren Jörgen Weibulls officiösa *Sveriges historia*, utgiven på flera språk av Svenska Institutet under 1990-talet. Fastställningen betyder

<sup>4</sup> Jfr Carl Fredrik Hallencreutz, *När Sverige blev europeiskt ...* (Stockholm 1993). Carl-Göran Ekerwald, *"Vi goda européer"...* (Stockholm 1995).

på intet sätt något klander, kursboken är inte en avhandling! Författaren har lyckats underbygga konceptionen med väl övertänkta, sorterade och i nödvändiga fall nya fakta. Läsaren får insyn både i klassiska stridsfrågor och i den samtida, oftast västskandinaviska, forskningen. Rent didaktiskt är det ändå synd, att den aldrig tråkiga och ibland riktigt roliga framställningen är så fattig på allmänna historiska och sociologiska begrepp. Samma överflöd av empiri, ett slags rädsla för det idealtypiska är för övrigt karakteristiskt också för den rikssvenska bokserien i Sveriges historia, som är avsedd för grundkurser i historia vid universitet och högskolor. Därför får Gustafssons läsare ingen klar uppfattning om klassificeringen av det forntida samfundssystemet, om den medeltida agrarförfattningen eller ståndssamhället, furstestaternas skiftande former eller den moderna ekonomins och samhällets tidigare och senare stadier. Det krävs vissa ansträngningar av läsaren för att han eller hon skall få veta att "medeltidssamhället" var feodalt även i Norden.<sup>5</sup> Denna teoretiska sparsamhet lämnar kvar ett tomrum, en brist på samordning mellan kursboken och de t.ex. i Uppsala använda allmänna historiska framställningarna av Perry Anderson, Hobsbawm eller Callinikos. Därigenom försväras studentens arbete med boken och belastas den eventuella seminarieledaren. Kapitlens titlar ger också alldeles för lite vägledning: "I agrarkrisens skugga och sol", "Maktstaten och bondesamhället", "Nya tankar i ett gammalt samhälle", "Nya former för ett nytt samhälle", "Den bräckliga demokratin", "Klyvning och mångfald". Titlarna är impressionistiska och passar snarare till en essäsamling än till en kursbok.

Recensenten har naturligtvis här speciellt uppmärksammat Finlands plats i boken. Landets rika och nuförtiden väl utforskade förflutna före 1809 har som sagt avsiktligt utelämnats av Norborg & Sjöstedt. Gustavsson uppfyller tomrummet, han tar genomgående hänsyn till Nordens östra del, känner finska forskare, åberopar deras slutsatser (Paasivirta förväxlas ändå med Paavolainen när terrorn 1918 omnämns), rekommenderar till och med finskspråkiga verk bland sina litteraturtips (s. 281–282). Dock ingår också i hans finländska sidor en viss försumlighet. Finlands övergång från den svenska till den ryska tiden, de ödesdigra åren 1808–1809, har fått bara en halv sida inom avsnittet "Från fred till krig", medan det norska 1814 har fått två sidor och "de nordiska periferierna" Island, Färöarna och Grönland har fått en, med ett stycke var (s. 152–158). Ett eget avsnitt får Finland först för tiden 1870–1914 ("Nationalismens politik: Finland", s. 206–207). Landets ekonomiska och kulturella genombrott under 1800-talet förblir därför i själva verket okänt för iskefinska studerande. Man gläder sig åt författarens deklarerade intresse för isländsk historia (s. 9) och uppskattar hans hänsynstagande till Nordens minoriteter, ändå önskar man att han helt skulle befria sig från det förlegade sättet att inte se Finland under 1700-talet som ett särregt land med sin egen kultur och ett eget förflutet. Detta fastställdes av lärda

<sup>5</sup> Jfr Janken Myrdal, *Jordbruket under feodalismen 1000–1700* (Stockholm 1999).

tyska upplysningsmän.<sup>6</sup> Bland litteraturtipsen för Finland saknas för övrigt både det finlandssvenska uppslagsverket *Finland* (band 1–3, Helsingfors 1982–85) och den tyvärr oavslutade *History of the Åland People* av den hädan-gångne M a t t s D r e i j e r. (1:1, Stockholm 1979). Den kollektiva *Finlands politiska historia 1809–1998* kom ut för sent på svenska (Stockholm 1998), men får inte glömmas.

Det är alltså för tidigt att tacka Harald Gustafsson för en proportionerlig och teoretiskt sammanhållen framställning av Nordens historia. Därför är en viss omarbetning av *Nordens historia. En europeisk region under 1200 år* önskvärd. Verket torde endast vinna på att författaren ägnade ett par sidor åt sina mest kända föregångares verk i nordisk historia, framför allt åt det regionala perspektivets banbrytare Matti Klinge. Slutligen är makarna S a w y e r s *Medieval Scandinavia* långtifrån det enda anglosaxiska övergripande verk som kan rekommenderas åt studenter. Varför inte W. R. M e a d s *Historical Geography of Scandinavia* (London 1981), D. K i r b y s *Baltic World* (London 1990–1995), numera också tillgänglig på svenska, B. J. H o v - d e s *The Scandinavian Countries 1720–1865. The Growth of Middle Classes* (vol.1–2, Boston 1943–48) eller P. S a l m o n s *Scandinavia and the Great Powers 1890–1940* (Cambridge 1997)?

Aleksander Kan

---

## Historien och minnet

A n n e O i l l i l a (red.), *Historical Perspectives on Memory*, Studia Historica 61, Societas Historica Finlandiae, 222 s. Helsingfors 1999.

---

*Historical Perspectives on Memory* är en artikelsamling som baserar sig på konferensen History and Memory, som arrangerades av de historiska institutio- nerna vid Åbo universitet i oktober 1997. Kongressen ingår i en serie av kon- ferenser under vilka man också har behandlat tiden (History and Time, 1998) och rummet (History and Space, 1999). Den fjärde konferensen i se- rien, som kommer att handla om historiens förhållande till förändringen, ordnas hösten 2000. Konferensseriens syfte är att ta upp intressanta teoretis- ka frågor och att skapa en aktiv dialog mellan inhemska forskare och det in- ternationella vetenskapssamfundet. Temat för denna antologi, minneskun- skapen och minnets processer, är ett sådant aktuellt tema som på 1990-talet

<sup>6</sup> Se E r k k i M a r k k a n e n, *Kuva Suomesta ja suomalaisilta 1700-luvun saksalaisissa kirjallisuudessa*, Studia historica Jyväskylän 3 (Jyväskylä 1972), s. 105–135; *Finland och det svenska riket*, Kulturfonden för Sverige och Finland (Stockholm 1986).

har varit föremål för livlig internationell och ofta tvärvetenskaplig forskning. Litteraturvetare, folklorister, antropologer och samhällsvetare har arbetat med minnen i form av intervjuer, självbiografier och andra minnesanteckningar. Inhemska exempel på denna typ av forskning är Ulla-Maija Peltonens doktorsavhandling inom ämnet folkloristik, *Punakapinan muistot* (1996) och boken *Aina uusi muisto* (1997), som har getts ut av Katarina Eskola och Eeva Peltonen. Böckerna behandlar på olika sätt minnets betydelse som formare av identiteten, materialet är allt från dagböcker till populärlitteratur och lopptorgsfynd.

Inom historieforskningen har man traditionellt förhållit sig kritiskt till minneskunskap. Minnet har inte uppfattats som en pålitlig eller källkritiskt hållbar källa. Historieforskningen har dock förändrats under de senaste decennierna och samtidigt har också historikernas källmaterial, liksom behandlingen av materialet, förändrats. Minneskunskap har blivit ett användbart källmaterial också för historieforskaren och diskussioner om minnet har påverkat vår uppfattning om forskaridentiteten. I antologin *Historical Perspectives on Memory* diskuteras ett antal för historieforskningen grundläggande frågor: vem tillhör historien, vem är det som får göra sig hörd genom historieforskningen, vilken typ av minnen är det historievetenskapen konstruerar för eftervärlden? Bokens författare är Natalie Zemon Davis, Marjatta Rahikainen, Georg G. Iggers, Patrick Hutton, Frank Ankersmitt, Ulla-Maija Peltonen, Jorma Kalela, Henry Bacon, Antoon van den Braembussche och Thomas Wallgren.

Antologins centrala tema är, som jag har uppfattat det, historieforskningens och forskarens betydelse som skapare av kollektiva minnen. Zemon Davis formulerar detta problem rentutav aggressivt genom att fråga vem som egentligen äger historien. Denna fråga berör både historieforskarna och historiens aktörer. I Finland har den blivit aktuell i samband med historiska framställningar av inbördeskriget. En misstro mot den officiella historieskrivningens förmåga att skildra skeendena har dokumenterats i uppteckningar av folklig minneskunskap. Samma misstro har också kommit fram i samband med diskussionerna kring Heikki Ylikangas bok *Tie Tampereelle (Vägen till Tammerfors)* och i debatten kring Matti Klinges tolkning av aktivismens roll under storfurstendömet's sista år. En annan bekant frågeställning från den finska historieskrivningens horisont är om svenskspråkiga, eller utländska, forskare kan skriva Finlands historia. Liknande diskussioner förs också i de tidigare kolonierna – Vem har rätt att skriva Afrikas historia? Detta kan alla historiens "Andra" grubbla över och om globaliseringen i framtiden ersätter det nationella som huvudintrig i mänsklighetens stora berättelse, såsom Thomas Wallgren hävdar, måste vi ge allt mera utrymme för olika berättarrösters polyfoni.

Anton van den Braembussche närmar sig Wallgren i en problematisering av den enhetliga tiden. Den moderna lineära tidsuppfattningen kan inte



längre tillämpas på en globaliserad värld p.g.a. dess inbyggda utvecklingstanke, vilket, enligt Braembussche, förklarar den postmoderna fragmentariska tidsuppfattningens popularitet. Han diskuterar forskarens position och förhållande till det förflutna genom att skärskåda den historiska tidsuppfattningen. Den historiska tiden, som vi uppfattar den, innefattar också nuet och framtiden, och de behov som dessa påkallar. Därför är det historiska minnet aldrig helt utan egna intressen eller preferenser.

Inom den psykoanalytiska forskningen är minnet en central källa. Minnet utgör en spännande mekanism när man analyserar jagets grundstrukturer. Ulla-Majja Peltonen undersöker minnet i första hand som en mentalitetsfråga, som kollektivt och icke-professionellt. För inbördeskrigets röda gav den kollektiva minneskunskapen terapeutiska redskap att behandla händelserna 1918 i en omgivning där den kodifierade vita, officiella berättelsen inte gav utrymme för alternativa eller motstridiga minnen. Rätten att minnas har också haft en emancipatorisk uppgift. Patrick Hutton beskriver hur minnet blev en del av vardagens historia. För orala kulturer har minnet, enligt honom, i första hand varit en metod att föra information vidare. Inom den borgerliga individcentrerade medelklasskulturen har minnet däremot blivit ett redskap för individen att forma sin egen värld. Fotografier, dagböcker, familjeklenoder tjänar i första hand individen själv. van den Braembussche poängterar att en s.k. social beställning kan aktivera gömda och glömda minnen, vilket t.ex. har skett genom den sexualhistoriska forskningen. Intresset för barndomens historia och för sexuellt och annat utnyttjande av barn har bl.a. lett till att Tellervo Koivistos nyligen publicerade traumatiska barndomsminnen har fått mycket mera uppmärksamhet än vad de skulle ha kunnat få t.ex. på 1960-talet.

Antologins tema har fått skribenterna att grubbla över historien som nationens minne. De förhåller sig inte till minnet i första hand som ett traditionellt historievetenskapligt metodiskt problem. Minnet framträder snarare som ett etiskt imperativ. Det är inte ovidkommande ur vems perspektiv historien skrivs (Zemon Davis, Peltonen) eller vilken typ av minnen man skapar (Rahikainen, Iggers, Hutton). Marjatta Rahikainen behandlar historieforskningen som en skapare av nya kollektiva minnen. Hur påverkas vår världsbild t.ex. av den rådande starka betoningen av etniska grupper? Applicerar forskningen nu gränser och identiteter på det förflutna, med vilken man senare kan legitimera politiska beslut?

Frågan om vilka frågor vi plockar fram och betonar i historien är också ytterst aktuell och viktig. Det spektakulära, upprörande och skrämmande lämnar lätt sina spår i det kollektiva minnet och i historieskrivningen. Det är mycket betänkligt att det är våld, krig och spännande människors privatliv som i dagens forsknings- och förlagsklimat utgör storsäljarna, medan fredliga grannförhållanden, kulturell växelverkan och vanlig vardag inte ger material för säljande produkter. Kommersialiseringen av minnet och det förflutna, liksom minnet i form av turistsouvenirer och stoff för populärkulturen (Hut-

ton, Iggers, Bacon, Ankersmitt) utgör därför ett mycket intressant kapitel. Historikernas ansvar ökar av den höga status som historieforskningen åtnjuter t.ex. i dagens Finland, där historieintresset är relativt stort och främst riktar sig mot tider och skeenden som uppfattas som heroiska. Populärkulturen och framför allt filmen har blivit svåra konkurrenter för den akademiska forskningen och skolundervisningen, vilket S i r k k a A h o n e n har undersökt i en nyligen utkommen bok, som granskades av Tom Gullberg i *HTF* 4/99.

Massturismen, en utveckling av 1800-talets *sentimental journey*, som slussar folkströmmarna till historiska platser som Colosseum, Waterloo, Auschwitz på kontinenten eller Olofsborg och Sveaborg här i Finland, visar på minnets och minnesmärkenas betydelse också utanför det akademiska forskarsamfundet. Kommersialiseringen av minnena leder dock till en konflikt mellan de sentimentala eller nostalgiska förväntningarna och den historiska vardagen. Då man reser ett minnesmärke, grundar ett museum eller ordnar ett historiskt evenemang måste man begrunda sitt förhållande till den besökande medelssvensson och dennes förväntningar. Hutton talar om en disneyfieriing. När historien blir en kommersiell vara är man inte längre intresserad av helheten, utan plockar fram de sentimentala, nostalgiska och behagande stjärnstunderna, eller kanske de behagligt skrämmande och groteska stunderna. Detta är också en följd av att minnet har privatiserats. Historiekonsumenten söker inte längre efter en kollektiv berättelse i det förflutna, utan svar på individuella behov, kanske lite förströelse i vardagen, kanske redskap för att förstå sig själv. Frank R. Ankersmits artikel är i detta hänseende den kanske minst cyniska. I artikeln, som behandlar minnet av förintelsen, *Holocaust*, framför han åsikten att minnesmärkena väcker äkta känslor av ångest hos betraktarna, en ångest som kommer av att man inte klarar av att rationellt förklara de onaturliga brott som monumenten vittnar om. Ankersmitt hänvisar, liksom Hutton, till Freud (*Totem und Tabu*), som såg sorgen som en ändlig terapeutisk process, medan melankolin är en ändlös ångest. Enligt Ankersmitt kan mänskligheten aldrig sona det brott som begicks genom förintelsen, varför det inte finns någon utväg ur melankolin. Den melankoli, som minnesmärken framkallar, är således oslagbar och nödvändig, eftersom den påminner oss om sådant som vi inte får glömma.

Utan att ta ställning till just förintelsen och de minnesmärken som har rests till minnet av den – som Ankersmitt verkar se som självklart enastående och unik i sin hemsighet – tror jag ändå att Huttons disneyfieriing bättre speglar publikens förhållande till historien och de historiska minnesmärkena. Hur skall man annars kunna förklara varför just tortyrkammare och dödsläger har blivit så populära turistmål eller ämnen för dagstidningarnas extratjocka söndagsnummer?

## Krigscensur och politisk hänsyn

Jari Sedergren, *Filmi poikki ... Poliittinen elokuvaseksensuuri Suomessa 1939–1947* [Klipp där ... Den politiska filmcensuren i Finland 1939–1947] (diss.), SHS Bibliotheca historica 39, 323 s. Helsinki 1999.

Jari Sedergren har i sin avhandling om den politiska filmcensuren under och efter kriget lyft fram intressanta aspekter på hur statsmakten försökte behålla kontrollen över den bild som förmedlades av stormakter genom film i Finland under ett kritiskt decennium. Avhandlingen är framlagd i ämnet politisk historia, censuren ses genomgående som en politisk, närmast utrikespolitisk fråga. De politiska realiteterna växlade som känt, från ett behov att inte provocera någon stormakt alls, till propaganda riktad mot Ryssland under vinterkriget, en ökande tyskvänlighet från vapenstilleståndstiden och under fortsättningskriget fram till de kritiska åren mellan krigsslutet och VSB-pakten. I dessa politiskt turbulenta tider utnyttjades censuren som ett viktigt politiskt verktyg.

Censuren, menar Sedergren, hade fyra huvudsyften. För det första censurerades utländsk propaganda i ett preventivt syfte, Finland skulle förbli neutralt i förhållande till olika slags konflikter ute i världen. Förolämpningar mot andra stater, deras symboler och statsöverhuvud togs bort. För det andra censurerades direkt propaganda, värdeladdade påståenden togs bort ur t.ex. nyhetsöversikter. För det tredje hade censuren propaganda- och kontrolleffekter i sig och för det fjärde strävade man efter att påverka opinionerna i hemlandet.

En intressant poäng här är i hur hög grad Sedergren anser att censuren fanns för att inte Finland skulle stöta sig med andra länder. Det tydligaste exemplet härvid är Frankrikes fyra verbalnoter vintern 1939–40 mot de tyska filmerna *Bel Ami*, *Wer küsst Madeleine*, de amerikanska filmerna *Beau Geste* och *The Hurricane*. Censurmyndigheterna förhöll sig först avvisande till de franska kraven men våren 1940 började man i allt högre grad beakta dem, enligt Sedergren enbart av utrikespolitisk hänsyn. Av samma orsaker drabbades de amerikanska nyhetsfilmerna, de censurerades också efter det tidningscensuren våren 1942 lättat på trycket mot de västerländska nyhetsbyråerna. Då Sedergren uppenbarligen gått igenom både filmgranskningsbyråns och krigscensurens bevarade handlingar mycket noggrant, torde denna tyngdpunkt på utrikespolitisk hänsyn stämma överens med den bild myndigheterna själva hade av filmcensurens uppgift. Hemmafronten bearbetades med inhemska propagandafilmer.

Under krigsåren fördes naturligtvis hela tiden ett internationellt propagandakrig och i detta utnyttjades filmen så bra det gick. Exempelvis Hitlers besök i Finland 1942 och Mannerheims svarsvisit i Tyskland filmades mångsiddigt men censurerades slutligen kraftigt. I detta sammanhang måste censur-

myndigheterna ta både utrikespolitisk och inrikespolitisk hänsyn, till detta kom ännu att tyskarna gjorde sitt bästa för att använda besöken i sin egen propaganda.

Avhandlingen fokuserar på den finländska censuren och befattar sig knappast alls med frågan om den utländska propagandans intentioner, därför blir det ibland oklart huruvida man kan säga att censuren var berättigad. Materialet som använts för avhandlingen finns i huvudsak, förutom hos Statens filmgranskningsbyrå, i utrikesministeriets arkiv och krigsarkivet. Dessutom har författaren använt en del utländskt material. I praktiken innebär detta att Sedergren själv har betonat den utrikespolitiska aspekten, medan eventuella inrikespolitiska meningsmotsättningar, eller olika ideologiska synsätt på censuren bara skymtar fram ibland. I det stora hela har säkert Sedergren rätt i att detta är de intressantaste aspekterna, men i samband med t.ex. den stora filmstriden 1943, då tyskarna önskade förbjuda all amerikansk film i Europa, debatterades censurfrågan i riksdagen. Denna debatt beskriver författaren endast ur filmimportörernas synvinkel, medan här antagligen hade funnits förtjänsten för en djupare ideologisk analys.

Sedergren för fram sin undersökning till slutandet av VSB pakten 1947, åren 1944–47 är en period av normalisering. Det fanns ett visst tryck från den ryska kontrollkommissionen för att censurera tysk film. Vidare uppstod problem med rysk film, man aktade sig uppenbarligen för att censurera filmer som t.o.m. närmast var krigspropaganda. Bokens tyngdpunkt ligger på materialet från krigstiden; övergången till fredstid, från tyskvänlighet till rysskräck, är inte lika uttömmande behandlad. Eventuellt skedde en övergång från statscensur till självcensur, vilket Sedergren antyder, men för att nå fram till denna självcensur hade författaren antagligen behövt annat material än de protokoll från Statens filmgranskningsnämnd som han baserar ifrågasvarande avsnitt på.

Jari Sedergrens bok om den finska filmcensuren under kriget är intressant och läsvärd. Som den typiska politiskt-historiska boken den rör sig nära källmaterialet, ofta finns i varje fall den utrikespolitiska propagandistiska kontexten med. Inrikespolitiska motsättningar och divergerande intressen framkommer i ringa grad. Likaså förbigår Sedergren nästan helt frågan om filmens effekter eller betydelse, propagandans innehåll eller över huvudtaget alla filmanalytiska nivåer. Dessa marginalanmärkingar, som i huvudsak innehåller en önskan om att få läsa mera, förstör inte intrycket av en gedigen undersökning.

*Joachim Mickwitz*

---

# DISKUSSION

---

## Uppror, resning och allians Klubbekriget i senmedeltidens solnedgång

Senmedeltiden var ett tidevarv med ett flertal våldsamma samhällskonflikter i Sverige. Två unga svenska forskare, Peter Reinholdsson och Dick Harrison, har nyligen publicerat studier om de senmedeltida oroligheterna.<sup>1</sup> I sina böcker försöker både Reinholdsson och Harrison förnya den bild vi har av senmedeltidens bondebaserade samhällskonflikter i Sverige. Studierna närmar sig temat ur olika perspektiv. Reinholdssons fascinerande doktorsavhandling bygger i stort på begreppshistoriska analyser. Harrison däremot baserar sin undersökning av de senmedeltida politiska våldsamteterna på analyser av händelserna. Undersökningarna är på flera sätt parallella, inte bara genom temat utan också genom begreppet "politisk kultur", som man under de senaste åren har använt inom svensk historievetenskaplig diskussion.

Rubrikerna avslöjar forskarnas specifika synvinkel. "Uppror och allianser" är den bärande tanken i Harrisons bok. Enligt honom fanns det i den svenska senmedeltida politiska kulturen två typer av oroligheter: traditionella bondeuppror och oroligheter där bönderna och frälset handlade tillsammans i en allians. "Uppror eller resningar?", frågar Reinholdsson. Hans tanke är att ifrågasätta användningen av begreppet "uppror" i samband med senmedeltiden.

Såsom det ofta har påpekats i svensk och europeisk forskning överhuvud stod bondehären ofta under ledning av en frälseman. Därför har man hävdad att det inte alls var fråga om "bondeuppror". Hade "bondeupproret" sitt ursprung i rena bondeintressen? Det påstås att frälset uppviglade och aktiverade bönder och använde dem som billiga soldater för sina egna syften. Harrison söker en annan förklaring. Enligt honom kunde frälsemän knappast uppvigla bönder till uppror om inte dessas egna intressen stod på spel. Harrison ser de

<sup>1</sup> Dick Harrison, *Uppror och allianser. Politiskt våld i 1400-talets svenska bondesamhälle*, Lagerbrinksbiblioteket, Historiska Media (Malmö 1997), Peter Reinholdsson, *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige*, Studia Historica Upsaliensia 186 (Stockholm 1998).

traditionella bondeupproren mest som lokala företeelser med ursprung i nya skatter eller i böndernas ekonomiska svårigheter. En stor del av de våldsamma konflikter som bönderna deltog i kan ändå enligt Harrison kallas "allianser".

I en allians sökte en frälseman eller frälssläkt stöd från bönderna för sina egna ändamål. Det var ofta fråga om rikets tron, men också andra målsättningar förekom. En tronpretendent erbjöd och lovade bönderna skattelindring eller någon annan nytta som ersättning för bondehärens stöd. "De enfaldiga bönderna" gick inte att lura till uppror. Både frälsemännen och bönderna hade sina egna och delvis separata intressen. Den sista som lyckades bestiga den svenska tronen med denna taktik var Gustav Eriksson Vasa i början av 1500-talet.

Under benämningen bondeuppror inordnar Harrison följande oroligheter: Engelbrektsupproret (1432–1436), Pukefejden (1436–1437), oroligheterna i Östergötland (1436–1437), upproren i Västsverige (1437–1438), det s.k. Davids uppror i Finland och skatteoroligheterna i Karelen (1438–1439), bondeupproret i Uppland (1463) och oroligheterna i Västergötland (1483–1486). Kategorin är inte entydig. Engelbrektsupproret började i Bergslagen som ett bondeuppror, dock under ledning av en lågfrälse bergsman Engelbrekt Engelbrektsson, men utvecklades snart till en allians mellan de uppriska och Sveriges högsta ledning, som förenade sina krafter mot unionskonungen Erik av Pommern. Också ledaren i Pukefejden, Erik Puke, var en högfrälseman med egna intressen.

Allianser mellan frälsetrupper och bondehärer kan enligt Harrison ses i Jöns Bengtssons uppror (1457), Kertil Karlssons uppror (1464), strider för och mot Karl Knutsson (1464–1465), Erik Karlssons uppror (1469–1470), de svenska inbördeskrigen (1466–1467 och 1497) samt i krigen mot Danmark (1452, 1455 och 1469–1470) och Moskva (1495–1497). Bönderna, som kunde organisera en här på landskapsnivå, utgjorde en betydande militär kraft i det senmedeltida samhället. Deras styrka spelade ofta en kännbar roll i det politiska spelet. Enligt Harrisons tolkning var den senmedeltida bonden alltså ingen passiv bricka i frälsets politiska spel. Han var ur sin egen praktiska synvinkel en mäktig och aktiv deltagare i rikets politiska liv.

Peter Reinholdsson betraktar i sin avhandling de senmedeltida oroligheterna ur ett annat perspektiv. Han fäster uppmärksamhet vid de ömsesidiga relationerna mellan frälsemän och deras underlydande bönder. De ömsesidiga relationerna var av central betydelse i tidens politiska kultur, både horisontellt mellan frälsemän och vertikalt, mellan de underordnade och deras herar.

De ömsesidiga relationerna var starkt knutna till uppfattningar om trohet, ära, plikt och rättighet. Reinholdsson understryker att båda parterna hade plikter mot varandra. Det har ofta påtalats att furstens och överhetens viktigaste skyldighet var att skydda sina undersåtar och att allmogens skyldighet var att vara trogen och betala skatter och pålagor till sin herre. Reinholdsson

visar att det också fanns mentala orsaker för de underlydande att hjälpa och skydda sin herre. Att skydda och hjälpa var på så sätt en ömsesidig skyldighet. Om herren inte skyddade sin bonde blev det en hedersfråga, men det omvända var också sant. Reinholdsson påstår alltså att många senmedeltida oroligheter, i vilka bonderhären deltog under ledning av en frälseman, var uttryck för böndernas plikt att bistå sin herre.

Det fanns ändå situationer där dessa vertikala eller horisontella "kontrakt"<sup>2</sup> bröts. Följden var att vänskapen eller troheten sades upp; då uppstod med dåtidens ord en "fejld". Det var möjligt att bilägga en fejd antingen med våld eller genom förhandlingar mellan de stridande parterna. Exempel på konflikter som löstes genom förhandlingar finns också i Finlands medeltidshistoria. Under 1300- och 1400-talet var konungen tvungen att förhandla med bönderna om han hade för avsikt att indriva nya skatter eller andra ovanliga pålagor av sina undersåtar. I princip beslöt bönderna själva om de accepterade nya pålagor eller inte. Om kronan försökte använda tvång eller våld var resultatet en konflikt, muntliga eller skriftliga protester och ofta öppna våldsamheter. På 1360-talet, under Albrekt av Mecklenburgs regering, protesterade allmogen i Satakunta härad ljudligt till kungen mot slottsbyggande och höga skatter. Albrekt var tvungen att gå med på att ett av de tre nya slotten revs. Följande år hörde konungen efter av sina fogdar i Satakunta, Nyland och Karelén om de hade slutit skattekontrakt med bönderna.

Systemet reglerade senmedeltidens politiska kultur i så hög grad att böndernas reaktioner mot sina herrar eller sin överhet kan ses såsom en legitim del av tidens politiska system. Liksom Marsilius av Padua hade bönderna "rätt" att protestera mot sin herre om han hade brutit "kontraktet". Termen "uppror" hänvisar till undersåtarnas illegala och våldsamma protester mot sin lagliga överhet. Den togs i bruk i svenska språket i början av 1500-talet under Gustav Vasas regering. Därför är begreppet "uppror" knutet till tidigmodern tid och till den centraliserade statens uppkomst. Om de senmedeltida bönderna i sin tids politiska kultur och under vissa omständigheter hade en legitim rätt på normativ nivå att säga upp sin trohet till sin herre eller furste, kan de våldsamma bonderörelserna enligt Reinholdsson inte kallas "uppror", utan snarare "resningar" för att använda ett samtida ord.

Även om Reinholdssons och Harrisons undersökningar påminner mycket om varandra, finns det också stora skillnader mellan dem. En av de fundamentala skillnaderna är hur de ser på bonden som politisk aktör. Harrison ser bönderna som aktiva deltagare i allianser med frälsemän och förmögna att själva organisera fruktansvärda protester. Reinholdsson i sin tur ser lätt bönderna som en passiv kraft, som frälsemännen uppeggade till våld för sina egna ändamål. Han skriver om "allmogens aktivering". Visserligen understryker

<sup>2</sup> Det måste noteras att Peter Reinholdsson själv inte använder ordet "kontrakt". Begreppet måste här förstås som en konkretisering av det komplicerade och ömsesidiga nätet av plikter och rättigheter.

Reinholdsson också några gånger böndernas aktiva roll och därför präglas hans bild av bönderna av en svårförståelig ambivalens.

Det är omöjligt att hålla med Harrison's huvudtes om att de senmedeltida bonderörelserna var en läroprocess. Harrison understryker flera gånger att bönderna i talrika resningar, protester och uppror lärde sig att våld lönade sig. Därför födde våldet ytterligare våld, menar han. Men våldet lönade sig inte. I regel förlorade bönderna nästan utan undantag alla "traditionella bondeuppror" i Harrison's dikotomi. Bondehären fick nog också några segrar, men slutresultatet blev alltid ett blodigt nederlag. Förutsättningen för en mera bestående framgång var en allians. T.ex. Engelbrekts framgång var ett resultat av hans allians med högfrälset. Bara allianser kunde leda till framgång om allt lyckades. Däremot ger Reinholdsson's tolkning av bonderesningar som ett fundamentalt inslag i tidens politiska kultur en ordentlig förklaring till oroligheterna. Även allianser mellan bönderna och frälsemän kan bättre förstås i detta sammanhang.

Båda forskarna synes vara eniga i sin upfattning om böndernas "konservativa" mentalitet. Enligt denna generellt accepterade upfattning motsatte sig de senmedeltida och tidigmoderna bönderna allt nytt, de höll fast vid allt gammalt och längtade efter den gamla goda tiden. De var fundamentalt "konservativa" i sin världsbild, oförmögna att acceptera nyheter eller att skapa en alternativ framtidsbild. Därför var också deras protester konservativa, påstår Reinholdsson och Harrison med de flesta andra forskare.

Det är tid att rubba denna tolkningsram och se saken ur en annan synvinkel, ur böndernas perspektiv. Det är sant att bönderna ofta protesterade mot innovationer, men man måste komma ihåg att överhetens reformer oftast betydde nya skatter eller pålagor för bönderna, begränsningar i utnyttjandet av naturresurser eller i handelsförhållandena och strängare kontroll på lokal nivå. Varför borde bönderna ha önskat förnyelser, som resulterade i sämre ekonomiska och sociala villkor?

Det är också ett faktum att bönderna ofta tog modell för sina krav från gamla tider. Man måste emellertid fråga sig från vilket annat håll de illiterata bönderna skulle ha funnit grundstenar för sitt tänkande än från kyrkans undervisning och från det förgångna. Förhållandet till det förflutna var mycket pragmatiskt. Bonden valde bara de inslag i det förgångna som passade honom och dagens behov. De gamla tiderna hade en viktig legitimerande funktion i bondekraven. Om man hade handhaft ärenden på ett visst sätt förr fanns det inga normativa hinder för att de inte skulle kunna ordnas på ett likadant sätt också i fortsättningen.

"Bondekonservatismen" var alltså mycket pragmatisk och praktiskt inriktad. Den var inte fundamentalt eller ideologiskt konservativ. Om reformerna motsvarade böndernas sociala krav accepterades de utan svårigheter. Det skedde ju med reformationen speciellt i de tjeckiska och tyska områdena där sociala och religiösa krav smälte samman i hussiterkrigen och i det stora tyska bondekriget. Reformationen i Sverige var däremot ett statligt projekt som



påbjöds allmogem på kronans befallning. En grundläggande del i den svenska reformationen var att en stor andel av kyrkans och församlingarnas egendom konfiskerades till kronan. Nya skatter pålades församlingarna, det vill säga bönderna. Därför kan man se motreformationens anda till exempel i Dackeupproret och speciellt i det s.k. Klockupproret under Gustav Vasas regering.

Oroligheterna i Finland under senmedeltiden kan endast till en viss del passas in i Reinholdssons och Harrisons tolkningsramar. Det s.k. Davidsupproret och den samtida skattevägran i Karelen hade bara svag anknytning till rikspolitiken. De var framför allt lokala proteströrelser mot skattetryck och sämre förhållanden. Davids uppror verkar ha ebbat ut efter förhandlingar mellan bonderepresentanter från de upproriska socknarna och den högsta överheten i Finland. Däremot kan den viktigaste bonderörelsen i Finland, det s.k. klubbekriget (1596–1597) på många sätt passas in i den senmedeltida tolkningsram som beskrivits ovan.

Normativa uppfattningar om samhällets struktur, vars och ens skyldigheter och rättigheter samt föreställningar om ära, rätt och orätt hör till människans mentala strukturer. Samhällets dominerande ideologier är stadda i en mycket snabbare förändringsprocess än de seglivade mentala strukturerna. Den ideologiska förändringen från medeltiden till tidigmodern tid skedde först i samhällets hegemoniska överskikt. Bönderna och allmogem förefaller också mycket länge ha hållit fast vid de gamla idéerna om ömsesidiga plikter och rättigheter, som Reinholdsson så ingående har beskrivit i sin avhandling. Senmedeltidens politiska kultur gav bönderna större utrymme att agera i samhället än svenska staten, som på 1500-talet höll på att införa nya förvaltningsprinciper och dessutom genomgick en centraliseringsprocess. Mentalitetsforskarna talar om mentalitetens "time lag", som bär normer och värderingar från det förflutna till nutiden. Ett sådant fenomen kan också skönjas i klubbekriget.

Liksom de flesta senmedeltida bondeoroligheter utkämpades också klubbekriget mitt i en rikspolitisk kristid. En typisk situation var att det fanns flera maktcentra i riket. Så var fallet också i slutet av 1500-talet. Kung Sigismund residerade i Polen. I Sverige sökte konungens farbror, hertig Karl, stöd för att vinna kronan från Sigismund. Makten i Finland låg i marsken Klas Flemings händer. Fleming var Sigismund trogen och motsatte sig hertigens strävanden efter dominans i riket. Fastän kriget mot Ryssland hade tagit slut redan i maj 1595 förlade han trupper i borgläger på landsbygden. Officiellt skedde detta p.g.a. hotet från Ryssland, men i verkligheten var orsaken hertig Karl. Den konkreta avsikten med borglägren var att bönderna gav proviant och inkvartering åt soldaterna och deras hästar. Missbruk och våldsamheter i borglägren väckte böndernas protester.

Protester uppstod i alla landskap i Finland, men speciellt i Österbotten. Österbottningarna hade försvarat sig själva under det 25-åriga kriget. Därför hade de traditionellt fått befrielse från sådana pålagor som borgläger för militärens uppehåll. Om fursten inte skyddade sina undersåtar hade han inte hel-

ler rätt till skatt, var tankegången. Redan kung Johan III hade efter talrika protester år 1592 befriat österbottningarna från borgläger. En urgammal princip eller ett frihetsbrev från en framliden konung hjälpte ändå inte då militären enligt Flemings befallning kom till landsbygden och krävde uppehåll i Österbotten. Detta ledde omedelbart till protester och våldsamheter. Det stod klart för bönderna att det inte lönade sig att klaga eller protestera till Fleming eller till kung Sigismund. Stöd och hjälp måste sökas där de stod att få. Därför reste bönder från Österbotten med besvär och klagoskrifter till hertig Karl och till riksdagen i Söderköping.

Hertig Karl insåg att han kunde ha nytta av böndernas missnöje i sin kamp mot den Sigismundtrogne Klas Fleming. Han gav hela sitt stöd till österbottningarna. Hertigen föreslog till och med för riksrådet att man skulle utrusta en här mot Flemings trupper i Finland. Han fick inte tillstånd av riksrådet, som aktade sig för ett inbördeskrig. Allt vad hertigen kunde skicka till Österbotten var sympati och rådet att utkräva sin rätt på egen hand. En allians i senmedeltidsstil mellan bondehären och hertigen i kamp om rikets tron låg alltså mycket nära under månaderna före klubbekriget.

Medeltidens politiska kultur kan i det läge som rädde före klubbekriget skönjas på olika nivåer. Sigismund hade ur böndernas synvinkel försummat sin skyldighet att skydda dem. Borglägren hade enligt bönderna pålagts dem orättvist. En dålig furste måste om möjligt bytas ut mot en bättre. Hertig Karl, som högt och propagandiskt talade mot Fleming och för bönderna i Finland, verkade vara den enda möjligheten för bönderna. Intressena på båda sidor sökte stöd och kraft från varandra, den gemensamma fienden förenade tronpretendenten och de finska bönderna till en gemensam front.

Tiden för militärallianser mellan högfrälsemän och bondehärer var dock förbi. En ny tid hade börjat under det sextonde århundradet. Bondehären från Österbotten tågade ensam söderut. Resultatet var tragiskt. Klubbekriget var ett klart uppror, en våldsam protest mot en laglig överhet. Ur böndernas synvinkel var det emellertid också en resning, en legitim protest mot orätt. Man försökte också utveckla klubbekriget till en allians, men det stannade bara på en propagandistisk nivå. En militärallians låg också mycket nära, men det lyckades inte. Därför lärde klubbekriget bönderna igen att våld inte lönar sig.

*Kimmo Katajala*

---

# FRÅN FÄLTET

---

## Den sjätte spansk-svenska historiekonferensen i Barcelona

Sedan år 1997 har svenska och spanska historiker samlats till gemensamma historiekonferenser. Från och med den första konferensen i Madrid vid Complutense-universitetet har sammanlagt sju konferenser arrangerats på olika håll i Spanien. Detta svensk-iberiska samarbete har etablerats till ett forskningsforum, som ökar kännedomen om svensk, skandinavisk och allmän-nordisk historia i den spanska akademiska miljön. Dessutom har forskarna vid dessa konferenser berört komparativa aspekter mellan de båda regionerna, samt de direkta kontakter som genom historien har funnits mellan länderna. Fastän konferenserna per definition är bilaterala har även finländska och norska forskare deltagit, med hänvisning till dessa länders gemensamma förflutna med Sverige.

Initiativtagare till historikerkonferenserna är ambassadör Tomas Bertelman, stationerad i Madrid sedan några år tillbaka. I den vetenskapliga planeringen har den nordiska iberoamerikanska forskningens grand old man, professor emeritus Magnus Mörner, varit en bärande kraft från första början. De praktiska arrangemangen har möjliggjorts och genomförts av Berndt Wistedt-stiftelsen, som grundades i början av 1990-talet till minnet av denne svenske pionjär i svensk-spanska handelsrelationer. Dessutom har svenska och spanska universitet, respektive länders ministerier, lokala myndigheter samt företag visat stort intresse.

Konferenserna har varierat i tema och det uttalade målet har varit att kunna täcka så många olika områden som möjligt. Den första kongressen berörde arkivväsendet i respektive länder. Senare samma år samlades man för att dryfta temat *Spanien och Sverige under barocken (1600–1660)*. Året 1998 inleddes med temat *Carl Linné och den upplysta vetenskapen i Spanien*. Den fjärde konferensen hölls i Cadiz samma år. Temat var då *Handelsutbytet och sjöfarten mellan Spanien och Sverige*. Denna gång var även Finland representerat då professor Yrjö Kaukiainen från Helsingfors universitet höll ett föredrag om handelsrelationerna och sjöfartskontakten mellan Finland och Spanien. En annan föredragshållare med finländska rötter och akademiska anknytningar var Javier Maestro Bäcksbäcka, professor vid Complutense i Madrid. Sjöfartstemat fick en fortsättning följande år då man i Cadiz grannstad San Fernando arrangerade en konferens med temat *Spaniens och Sveriges arméer och flottor i en period av förändring (1750–1870)*.

Av dessa konferenser har hittills två resulterat i mer omfattande publikationer. Barock- och Linnékonferensens material har publicerats som artikelsamlingar på spanska och engelska. I fortsättningen skall även övriga konferensers material publiceras.

År 1999 avslutades i november med en konferens i Barcelona, den sjätte i ordningen, samt några dagar senare med en rättshistorisk konferens i Madrid. Temat i Barcelona var fin de siècle och den katalanska modernismen under rubriken *När ljuset kom från norr. Sverige, Norge och det modernistiska Katalonien*. Rubrikens första del är en parafrasering av Voltaires berömda ord – *C'est du Nord aujourd'hui que nous vient la lumière*. Två av den katalanska modernismens (ca 1890–1905) främsta intellektuella Jaime Brossa och Joan Maragall, citerade fritt Voltaire i början av 1890-talet. De katalanska modernisterna hyste en stor beundran för den nordeuropeiska kulturen, och sökte sina förebilder från en utomlatinsk värld. Ibsen, Maeterlinck och Wagner representerade en ny gestaltning av livet och samhället, som även skulle bli katalanernas. Denna nya kultursubstans, i vilken det bl.a. ingick att ställa konsten i samhällsdebattens tjänst, skulle hjälpa katalanerna att differentiera sig från det övriga Spanien, inte minst från Kastilien. De mest radikala ville hävda att katalanerna var arier, i motsats till de övriga folken på den iberiska halvön, som ansågs vara av berbiskt och semitiskt ursprung.

Den katalanska nationaliströrelsen kan indelas i tre epoker. Den första är *Renaixença* (ca 1830–1880), som liksom namnet antyder förde fram tanken om en katalansk pånyttfödelse. Den klassiska perioden hittade man i Kataloniens medeltida förflutna och dess kulturella, politiska och ekonomiska blomstringsperiod på 1200- och 1300-talet. *Renaixença*'s epok av språkforskning och folkloristiskt intresse följdes av modernismen vars separatistiska tendenser manifesterades på ett totalt motsatt sätt. Den nya filosofin och jugentformspråket i bl.a. Gaudís tolkning, fick kring år 1905 ge plats åt det som kallas *Noucentisme*. Nu vände man blickarna från Norden till Medelhavet och de nordliga värderingarna fick ge vika för sökandet av en mediterransk sensibilitet. Begreppet *Noucentisme* innehåller en ordlek som syftar både på det nya och nittonhundratalet, då *nou* på katalanska betyder både *ny* och *nio*.

Den katalanska modernismepoken utgör således en ganska kuriös episod av nordlig idealisering i spansk historia. Denna idealisering behandlades i två föredrag. Professor Marisa Siguan från universitetet i Barcelona behandlade de skandinaviska författarnas inflytande på de katalanska modernisterna, medan professor Ramón Pla vid samma universitet berörde den katalanska idealiseringen av Norden mera allmänt. Pla påvisade både intressant och detaljerat hur begreppsparet syd och nord dominerade de katalanska modernisternas idévärld. Tankefiguren om syd och nord i ett europeiskt perspektiv, applicerades således direkt till den spanska verkligheten. Framtiden var de nordliga katalanernas och inte de degenererade sydspanjorernas. Vädersträcket norr blev således ett litterärt topos, som kom att leva sitt eget liv i de katalanska modernisternas föreställningsvärld.

Under konferensen hölls även föredrag om den svensk-norska unionens upplösning av professorerna Evert Vedung från Uppsala universitet och Gudmund Stang från Oslos universitet. Unionens upplösning inspirerade i tiden även katalanska separatister, vilket framgick ur professor Pere Angueras (Universitat Rovira i Virgili) anförande.

Avslutningsvis kan det konstateras att föredragen främst behandlade den katalanska nationalismens positiva känslor för Norden och Sverige-Norge. Själv hade jag efterlyst lite mera problematisering och contextualisering av den iberiska idévärlden kring sekelskiftet 1900. Det är välkänt att det samtidigt med de katalanska modernisterna förekom mera skeptiska syner på förhållandet mellan syd och nord. Detta gäller främst panlatinismen, något som bl.a. den senare noucentismen vittnar om. Hur var det möjligt att katalanerna mitt i allt bytte ut modernismen mot noucentismen? En antydning till vad panlatinister och noucentister kritiserade fick man av den förre Uppsalarektorn, professor emeritus Stig Strömholm, som i det avslutande föredraget berörde den nordiska kulturen i ett europeiskt perspektiv.

Peter Stadius

## Historiska föreningen 1999

Historiska föreningens verksamhet har under det åttiofemte verksamhetsåret gått enligt tidigare riktlinjer. *Historisk Tidskrift för Finland* utkom med sin åttiofjärde årgång. Föreningen har under året sammankommit till två möten och åtta föredrags- och diskussionsaftnar. Styrelsen har sammankommit sju gånger. Deltagarantalet vid föreningens möten och föredrag har varierat mellan 11 och 58 personer med ett medeltal på 24 personer (22 personer föregående år). Från hösten 1999 har föreningens nya möteslokal varit Vetenskapernas hus på Kyrkogatan 6 i Kronohagen. Föreningen har under året haft följande program:

- 20.1 Temakväll kring projektet *J.V. Snellman – Samlade arbeten*. Forskarna fil. kand. Pertti Hakala, fil. mag. Barbro Kindstedt, fil. dr Lars-Folke Landgren, hum. kand. Marina Norrback och fil. lic. Gisela Tjapugin presenterade projektets målsättning, uppläggning och arbetssätt. Professor Matti Klinge från ledningsgruppen presenterade en värdering av projektets nationella och vetenskapliga betydelse. Närvarande 27 personer.
- 17.2 Programafton på Parteks Helsingforskontor i Sörnäs. Föredrag av docent Kerstin Smeds, *Det vita berget – Parteks 100 år*. Förre VVD Patrick Enckell berättade om Parteks senare utveckling. Närvarande 11 personer.

- 25.3 Fil. lic. Ann-Catrin Östman, *Lantmannen och husmodern. Kring ett möte mellan kvinnohistorien och manshistorien*. Närvarande 14 personer.
- 27.4 Programafton på Konstindustrimuseet. Föredrag av museilektor Leena Svinhufvud, *Finska Handarbetets vänner 120 år*, med vandring genom jubileumsutställningen *Sidos*. Närvarande 12 personer.
- 28.9 Programafton på Kulturernas museum, Tennispalatset. Huset och museet presenterades av överintendent Pirjo Varjola. Föredrag av prof. Matti Klinge, *Mannerheims militära och vetenskapliga uppdrag i Centralasien 1906–1908 – bakgrund och betydelse*. Vandring genom utställningen *Mannerheim i Centralasien* under ledning av prof. Klinge och intendent Varjola. Närvarande 20 personer.
- 6.10 Programafton kring *Finlands Historia 4* i Svenska Folkskolans vänners lokal. Föredrag av huvudförfattaren docent Henrik Meinader, *Finlands historia 1917–2000*. Närvarande 58 personer.
- 3.11 Docent Björn Forsén och fil. mag. Annette Forsén, *Tysklands och Finlands hemliga ubåtssamarbete*. Närvarande 29 personer.
- 1.12 Fil. mag. Jeanette Lindblom, *Bysantinskt kloster eller pilgrimsort? Ett finländskt utgrävningprojekt på Aronsberg utanför Petra*. Närvarande 21 personer.

Föreningens medlemsantal var vid verksamhetsårets utgång 239 aktiva medlemmar och 217 understödande medlemmar. Totalantalet uppgick till 456.

Föreningens intäkter i form av medlemsavgifter har i sin helhet överförts till *Historisk Tidskrift för Finland*, utgörande medlemmarnas prenumera-tionsavgifter. Kostnaderna för föreningens ordinarie verksamhet (möteskostnader, kontorsutgifter och representation) har täckts av de frivilliga stödavgifter de aktiva medlemmarna erlagt i samband med medlemsavgiften.

Föreningens styrelse har haft följande sammansättning: ordförande fil. lic. Henry Rask, viceordförande fil. dr Alexandra Ramsay, sekreterare fil. mag. Peter Stadius, ekonom fil. lic. Minna Sarantola-Weiss, ledamot fil. mag. Annette Forsén, ledamot fil. dr Nils Erik Forsgård, ledamot fil. mag. Mona Rautelin.

Ur fonden till Gunnar Mickwitz minne utdelades det åttonde Gunnar Mickwitz-priset till en ung forskare ur Historiska föreningens led. Priset tillföll fil. mag. Vera von Fersen för hennes examensavhandling *La Famille des Chevaliers Gardes – Pour la Foi et la Loyauté*. Priset utdelades den 23 november av rektor Kari Raivio vid en ceremoni på Helsingfors universitet.

Föreningen har under året haft tillgång till ett kansliutrymme med ADB-utrustning i Vetenskapernas hus, Kyrkogatan 6, 00170, Helsingfors.

Historiska föreningen utger *Historiska Tidskrift för Finland*. Den åtiofjärde årgången omfattade fyra nummer om sammanlagt 579 sidor. Innehållet fördelade sig på 14 uppsatser, tre diskussionsinlägg, 8 rapporter från fältet, tre underrättelser och 26 recensioner under rubriken "Granskningar". Samman-

lagt medverkade 43 forskare i årgången med ett eller flera bidrag. Tidskriftens redaktion har under året bestått av ansvarige redaktören professor Max Engman och två redaktionssekreterare, fil. mag. Derek Fewster och fil. mag. Henrika Tandefelt. Redaktionssekreterarna har också skött tidskriftens kansli. Föreningens ekonom Minna Sarantola-Weiss har också varit tidskriftens ekonom.

Utgivningen har främst finansierats genom anslag av Finlands Akademi, Svenska litteratursällskapet i Finland samt Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska. Tidskriftens redaktion finns på historiska institutionen vid Helsingfors universitet.

Peter Stadius

## Historiska Samfundet i Åbo 1999

Samfundet valde vid årsmötet den 8 februari följande styrelse för år 1999: ordförande FL Christer Kuvaja, viceordförande professor Åsa Ringbom, styrelsemedlemmar FM Veli-Matti Pussinen och FM Benedict Sandelin. Under året har FM Malin Ahlbeck fungerat som sekreterare och FM Arja Rantanen som kassör. Samfundet hade vid utgången av år 1999 45 betalande medlemmar. Samfundets hedersmedlem professor Olof Mustelin avled i början av år 1999.

Samfundet har under året haft följande verksamhet:

- 7.2. FD Nils Erik Forsgård höll ett föredrag med rubriken *Tope-lius och folket*.
- 1.3. Professor Alexander Kan höll ett föredrag med rubriken *Svensk hjälp till de röda i Finland 1917-1922*.
- 22.3. Docent Bengt Jangfelt höll på inbjudan av Historiska samfundet och Åbo svenska avdelning av Samfundet Finland-Ryssland ett föredrag med rubriken *Svenska vägar till S:t Petersburg*
- 19.4. FD Kenneth Gustavsson höll ett föredrag om Kökar.
- 7.5. Exkursion till Kökar. Som guide fungerade Kenneth Gustavsson. Deltagarna besökte Otterböte bronsåldersplats, klosterkappellet, och fästningsruinerna från första och andra världskriget.
- 27.9. FD Christian Ahlström höll ett föredrag med rubriken *Vra-cket vid Jurmo: Historiska dokument som vägvisare till ryska kejsarinnans konstlast 1771*.
- 25.10. Doktor J. E. O. Screen höll ett föredrag med rubriken *Writing about Marshal Mannerheim*.
- 29.11. FD Monica Nerdrum höll ett föredrag med rubriken *Traditionella och moderna skärgårdskvinnor*.

Christer Kuvaja

## Riksarkivet 1999

Riksarkivet mottog år 1999 sammanlagt 83 hyllmeter handlingar från myndigheternas arkiv. Många myndigheter väntar på att få överlåta sitt äldre arkivbestånd till Riksarkivet, som i detta nu endast kunnat motta mera brådskande leveranser. De nya utrymmena vid Brobergskajen i Krigsarkivets gamla fastighet med bl.a. ca 40 hyllkilometer magasinutrymmen kommer att stå färdiga på våren 2000, varefter Riksarkivet igen kan motta större leveranser även från myndigheternas arkiv.

Bl.a. följande *myndigheters* och *inrättningars* handlingar överläts till Riksarkivet:

*Högsta förvaltningsdomstolen*, rättskipningshandlingar 1967–1968 (9,6 hm); *Lantbruksministeriets veterinärmedicinska avdelning*, handlingar 1930–1958 samt *lantbruksministeriets kommittéarkiv* 1923–1958 (68 hm); *Valkretsarna för Helsingfors stad och Nylands län*, handlingar rörande riksdagsmannavalen och EU-valen 1994 och 1996 (0,6 hm).

Ytterligare mottogs *kartor* och *ritningar* från följande myndigheter:

*Byggnadsstyrelsens ritningar* 1930–1995 (40 000 st.); *Jordbruksstyrelsens kartor* från 1900-talets början (2200 st.); *Vägverkets brobyggnadsenhet*, gamla broplaner och -kartor samt därtill hörande kartotek från 1900-talets början (2500 st.).

Riksarkivet mottog år 1999 som gåva eller deposition 244 hyllmeter ouppordnat arkivmaterial av privata personer eller organisationer. Nyttjandet av en stor del av materialet är tillsvidare begränsat p.g.a. pågående förteckningsarbete eller i enlighet med överlåtarens önskemål.

### *Privatpersoner och släkter*

Ambassadör *Claus Castréns* arkiv; tillskott till *Otto Donners*, *Kai Donners* och *handelshuset Malms* arkiv; tillskott till generallöjtnant *Oscar Enckells* arkiv; tillskott till släkten *Europaæus* arkiv; släktföreningen *Hannikainen*s arkiv; familjen *Helins* arkiv; professor *Alfred Kihlmans* arkiv samt *fastighetens vid Högbergsgatan 19* i H:fors arkiv; *Antti Kiiskis* släktarkiv; tillskott till tonsättaren *Yrjö Kilpinens* arkiv; minister *Yrjö Leinos* arkiv; tillskott till general *Ernst Berthol Löfströms* (1865–1937) arkiv; prosten *Erkki Niinivaaras* arkiv; biskop *Aimo T. Nikolainens* arkiv; tillskott till skolrådet *Matti Pesonens* arkiv; arkivrådet *Pirkko Rastas* arkiv; tillskott till apoteksrådet *Wiljo Saaristos* arkiv; tillskott till *Venny Snellmans* arkiv; tillskott till *V.J. Sukselainens* arkiv; *Vilho och Alli Tuomainens* arkiv; handlingar ur löjtnant *Aapo Tikkas* kvarlätenskap rörande arbetstjänst



för pojkar; tillskott till *Elli Tompuris* arkiv; tillskott till ambassadör *Sakari Tuomiojas* arkiv; magister *Sakari Virkkunens* arkiv; statsrådet *Johannes Virolainens* arkiv; justitierådman *Pentti J. Voipios* släktforskningsmaterial.

#### *Vårdarkiv*

Till följd av det på våren 1997 igångsatta projektet med uppgift att kartlägga och samla in privat arkivmaterial om vårdarbete har Riksarkivet mottagit följande arkiv.

Översköterskan *Aira Arvelas* minnesanteckningar; översköterskan *Nanna Hälls* emottagna brev; tillskott till översköterskan *Ingrid Hämelins* arkiv; professor *Hertta Kalkas* dagbok 1990–1999; tillskott till inspektör *Liisa Karttunens* arkiv; tillskott till specialskötare *Heikki Palmgrens* arkiv; rektor *Ulla Pasanens* arkiv; hälsovårdaren *Mirjami Peuras* arkiv; diakonissan *Alli Pitkänens* arkiv; hälsovårdsläraren *Anni Puntos* arkiv; tillskott till överinspektör *Sinikka Tolvanens* arkiv; *Världshälsorganisationens (WHO) vårdarbetsprogram*, arkivet.

#### *Föreningar, organisationer och samfund*

Tillskott till *Finska Forstföreningen r.f.s* arkiv; tillskott till *Finska Historiska Samfundets* arkiv; tillskott till *Finska Kyrkohistoriska Samfundets* arkiv; J.Fr. och Eva Berghs brevväxling; tillskott till *Finska Vetenskaps-Societeten r.f.s* arkiv; *Föreningen för Mental Hälsa i Finland r.f.*, arkivet; *Gröna Bildningsförbundet r.f.*: finska alternativrörelsens arkiv; tillskott till *Hemslöjds- och konsthantverklärarnas* arkiv; tillskott till *Konstnärsgillet i Finland r.f.s* arkiv; *Konstnärsgillet i Viborg* arkiv; *Kulturfondens för Sverige och Finland* arkiv 1960–1993; tillskott till *Kvinnoorganisationernas centralförbund r.f.s* arkiv; *Liberala folkpartiets* eget arkiv samt föregångarens arkiv; tillskott till *Mannerheims Barnskyddsförbunds* arkiv; *Nationalkörens* arkiv; *Tekniska högskolans kemistgille*, matrikel 1891; *Ungfinnarnas* arkiv; *Uusi Suomis* arkiv.

Riksarkivet besöktes år 1999 av 35 200 forskare och kunder (1998 41 500). Antalet framtagna arkivenheter uppgick till 28 500 stycken (1998 31 500). Riksarkivet svarade under året på ca 3 700 utredningar och förfrågningar, som baserade sig på handlingar som förvaras i Riksarkivet (1998 3 300). Till andra arkiv och bibliotek utlånades ca 5000 enheter handlingar och mikrofilmer.

*Christina Forssell*

## Svenska litteratursällskapet i Finland

### Historiska och litteraturhistoriska arkivet

Svenska litteratursällskapets historiska och litteraturhistoriska arkiv har under perioden 1.1–31.12 1999 mottagit följande arkivmaterial som gåvor eller depositioner:

#### *Privatpersoner och släkter:*

Tillägg till släkten *Bergmans* arkiv: skolhistoriska handlingar från Roger Bergmans (f. 1926) tid som skolkurator och lärare; släkten Borgströms arkiv: handlingar rörande Georg (1842–1920) och Hilda Louise Charlotta (f. Hagströmer 1847–1916) Borgström samt deras barn Louise Carolina (g. Wahl 1878–) och Johan Henrik Leonard (1876–) Borgström, förbehåll; tillägg till advokaten och författaren Christer Bouchts (f. 1911) arkiv: fotografier från polarexpeditioner (1966–1994); tillägg till ätten *Edelfelts* arkiv: brev från Gustaf Brandt till Albet Edelfelt 1873–1874; tillägg till författaren och kritiker, prof. *Olof Enckells* (1900–1989) arkiv: brev; överingenjör *Henrik Falcks* (1921–1997) arkiv: genealogiskt material bl.a. rörande släkterna Falck och Orraeus; historikern, fil.mag. *Derek Fewsters* (f. 1962) arkiv: fotografier från Nylands Nations årsfest 1981; industrimannen, bergsrådet *Petter Forsströms* (1877–1967) arkiv: korrespondens, handlingar rörande affärsverksamhet, läroinrättningen vid Riihimäki fängelse och Lojo kalkverk, fotografier och intervjuer med forna arbetare vid Lojo kalkverk m.m., förbehåll; *Helene Rosalie Frese* (g. von Fock, senare von Baranoff 1780–1841): brev till och från fadern med.dr Henrik Frese (1748–1809) samt systemn Dorothea Elisabeth Jaenischs (f. Frese 1748–1874) *Reflexions diverses*; tillägg till prof. *Jarl Galléns* (1908–1989) arkiv: tryckalster; direktören *Henry Gillbergs* (1905–1987) arkiv: fotografier och kartor som använts för publikationen *Drumsö* innan bron byggdes 1998; tidningsmannen och chefredaktören för *Hufvudstadsbladet Egidius Ginströms* (1890–1965) arkiv: manuskript, fotografier, publikationer m.m.; tillägg till författaren *Inger Pia Granholms* (f. 1934) arkiv: dagböcker, kalendrar, slutet; prof. *Lars von Haartmans* (1919–1998) arkiv: diktmanuskript, översättningar, brev, föreläsningar, vetenskapliga observationer, artiklar, ringmärkningsförteckningar, filmer, fotografier, ljudband, kartotekskort m.m.; journalisten *Timo Hämmäläinens* intervjusamling: intervjuer med författare 1996–1999; *Augusta Jungs* (f. Brunberg 1845–1938) arkiv: brev främst från maken kamrer Axel Jung (1840–1895); *Nora Krügers* (f. von Fieandt 1913) arkiv: kopior och renskrifter av handlingar rörande släkterna Seidenschmur, Stockmann, von Fieandt och Lüscher, ca 1840-tal–1976; familjen *Kuhlefelts* arkiv: handlingar rörande systrarna Valborg Kuhlefelt (1889–1975) och Eva Kuhlefelt-Ekelund (1892–1984) samt deras mor Ellen Kuhlefelt (f. Poppius 1863–1950); författaren och konstnären *Mona Leos* (Monica Ehrström-Enckell 1903–1986) arkiv: korrespondens, dagböcker,

manuskript till barnpjäser, böcker, föredrag, artiklar, TV-filmer, dikter m.m., delvis sluter; översättaren *Tarmo Manelius* (f. 1929) arkiv: översättningar till finska av Nanny Cedercreutz dikter; släkten *Meinanders* arkiv: handlingar rörande Valter B. (1878–1906), Jenny (1876–1955) och Dion (1843–1882) Meinander; *Greta Morings* (f. Lönnqvist) samling: minnesbok från kriget innehållande avskrifter av dikter ur tidningar 1939–1940; familjen *Mörnes* arkiv: brev och handlingar rörande Maria (f. Lindroos 1840–1909) och Oskar (1830–1898) Mörne, brev och handlingar rörande Signe Mörne (1875–1952), brev, manuskript och handlingar rörande Arvid (1876–1946), Barbro (1903–1987) och Gudrun (1905–1981) Mörne, tryckalster och fotografier; barnavårdsmannen, fil.dr *Bertel Nybergs* (1892–1968) arkiv: manuskript, utkast m.m.; tillägg till konstnären *Karin Nybergs* (f. Boisman 1892–1977) arkiv: brev, fotografier, barn och ungdomsminnen m.m.; tillägg till släkten *Nybergs* arkiv: brev, fotografier; *Greta Olins* (f. Hansson 1905–1992) arkiv: betyg, diplom, minnesalbum 1917–1918, fotografier m.m.; dipl.ing. *Martin Pacius* (1911–1998) arkiv: korrespondens, personliga handlingar, släktforskningsmaterial, fotografier, tryckalster, handlingar rörande fastigheter samt förenings- och tidskriftsverksamhet, handlingar rörande Margaretha (f. Waller), Jörgen (1948–1974), Carl Edvard (1885–1965), Martha (1883–1973), Fredrik (1809–1891), Nina (1817–1907) och Julius (1743–1823) Pacius, delvis sluter; tillägg till kassa- och redovisningsfunktionären *Maire Peltonens* (f. Westerholm 1932) arkiv: dagbok och renskrift 1945–1946; bibliotekarien, fil.mag. *Jarl Pousars* (f. 1941) arkiv: handlingar rörande släkten *Schlüter-Olsoni*, brev till och från Maissi Jaatinen (g. Pousar 1878–1969), handlingar rörande Christian Hyrckstedt (1800-talet), Elina Asikanus och Aurora Hirn samt fotografier som tillhört Vera Södermann (f. Gortschakoff d. 1954); löjtnanten *Carl Gustav Ramsays* (1783–1808) arkiv: reseanteckningar från 1807; tillägg till ätten *Ramsays* arkiv: släkttavla över ätten Ramsay fram till slutet av 1700-talet; konkordans över *J.L. Runebergs* lyrik; tillägg till författaren *Solveig von Schoultz* (1907–1996) arkiv: brev, anteckningsböcker; tillägg till släkten *Schybergsons* arkiv: brev, vykortsalbum; armémusikern *Gustaf Schönbergs* arkiv: handskriven notbok med bl.a. fosterländska sånger ca 1900; livförsäkringsagenten, kontoristen, importören och försäljaren, merkonom *Wilhelm Sumelius* (f. 1928) arkiv: självbiografiska anteckningar; konkordans över *Edith Södergrans* lyrik: kartotek över form- och betydelseord i Södergrans svenska dikter; släkten *Theslöf Thesleffs* arkiv: brev, fotografier och övriga handlingar rörande Aili Lindfors (f. Theslöf 1882–1966) och släkten Theslöf; publicisten och författaren, prof. *Zachris Topelius* (1818–1898): brev till professorkan Elisabeth Lundberg (f. Rundqvist) 1888, manuskript till skådespelet *Den 5 April* samt renskrift och notblad; *August Henrik Uno Wredes* (1869–1935) arkiv: korrespondens, anteckningar, ekonomiska och övriga handlingar rörande gårdarna Svidja i Sjundeå och Wredensitz i Estland, handlingar rörande Svidja skyddskår, Lapporörelsen och bondetåget, handlingar som tillhört August Wredes hustru Annette Wrede (f. Liphardt

1868–1919) samt handlingar som tillhört sönerna Rabbe Fritz Wilhelm Wrede (1896–1918) och Fabian Reinhold August Wrede (1900–1970).

Utöver ovannämnda har arkivet mottagit material rörande projekten *Finlandssvenska författarintervjuer*, intervjuer och utskrifter m.m., och *Finlandssvenska litteraturhistorias* första del, manuskript, korrektur, korrespondens. övriga nyförvärv under året är författaren *Mikael Lybecks* minnes och autografbok ca 1880–1944 samt tal av Mikael Lybeck, en större mängd manuskript till tidningarna *Finlands djurskyddskalender* och *Unga tankar*, brev till Uno Stadius och V. Lindman, minnesalbum med anteckningar av bl.a. J.V. Snellman, Z. Topelius, Wilhelmina Nordström, Elias Lönnrot, Fredrika Runeberg samt manuskriptkopia av Georg Golowin.

*Föreningar, organisationer, övriga samfund:*

*Föreningen för främjande av huslig utbildnings arkiv:* protokoll, årsberättelser, stipendiansökningar m.m. 1875–1989, delvis förbehåll; *gymnastikföreningen Glada gymnasters arkiv:* dagböcker, medlemsförteckningar, program m.m. 1948–84; tillägg till *Historiska föreningens arkiv:* protokoll, kallelser och medlemscirkulär m.m. 1985–1995; *Letterstedtska föreningen*, finländska avdelningens arkiv: brevväxling, protokoll, handlingar rörande Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri m.m. 1927–1998, delvis förbehåll; *Mogenpört ös byaförenings – Munapirtin saaren kyläyhdistys* arkiv: mikrokort innehållande protokoll för Mogenpört gravgård, Mogenpört jaktförening, Mogenpört handelslag M.B.T. samt kassaböcker för Mogenpört folkskola och Mogenpört Telefonandelslag M.B.T. 1915–1979; *Nordenskiöld-samfundets i Finland* arkiv: protokoll, korrespondens, medlemskartotek, handlingar rörande publikationsprojekt m.m. 1939–1999, förbehåll; *Noux Marthakrets* arkiv: protokollböcker, årsberättelser, räkenskaper, tal, föredrag, fotografier, tryckalster m.m. 1912–1988; *Privata svenska flickskolan i Helsingfors:* fotografi från klassmöte 1931; *Radio Vega, Östnylands* arkiv: nyhetsnotiser, manuskript, korrespondens, administrativa och ekonomiska handlingar 1971–1997, delvis förbehåll; tillägg till *K.H. Renlunds stiftelses* arkiv: årsmötesprotokoll 1998, förbehåll; tillägg till *Svenska litteratursällskapets i Finland personhistoriska kommissions* arkiv: korrespondens och släkttabeller rörande släktutredningar som publicerats i Släktbok, Ny följd samt otryckt material, släktutredning över släkten Gadding (1660–1960-talet) m.m.; tillägg till *Svenska Teaterföreningens i Finland* arkiv: styrelsehandlingar från 1980–1990-talet, handlingar rörande stipendier m.m.; tillägg till *Sällskapet Bokvännernas* arkiv: stadgar, medlemsansökningar, medlemskort, medlemsförteckningar, cirkulär, fotografier m.m.; tillägg till föreningen för f.d. elever vid Tölö Svenska Samskola ”Zilliacuska skolan” *Ulfåsa Älgars* arkiv: elevarbeten, undervisningsmaterial m.m.; tillägg till *Östsvenska Kvinnoförbundets* arkiv: protokoll med bilagor 1938–1964, 1970–1993, årsberättelser 1944, 1953–1980.

*Pamela Gustavsson*

## Handskriftsavdelningen vid Åbo Akademis bibliotek 1999

### Privatpersoner

*Ahlbäck, Tore*, Åbo: Tillägg till Gabriel o. Hagar Nikanders samlingar; *Ara, Birgitta*, Helsingfors: Samling Juslin; *Bélinki, Karmela*, Helsingfors: Tillägg till egen samling; *Bergqvist, Lydia*, Vasa: Tillägg till egen samling (manuskript); *Broo, Roger*, Åbo: Tillägg till egen samling; *Donner, Jörn*, Ekenäs: Tillägg till egen samling (manuskript); *Elmgren-Huldén, Rita*, Lovisa: Tillägg till Anders Huldéns samling; *Ericsson, Christoffer H.*, Helsingfors: Tillägg till egen samling; *Forsberg, John*, Vasa: Brev, manuskript, predikningar; *Gustavson, Peter*, Åbo: Sigvald Gustavsons predikningar o. föredrag m.m.; *Hamberg, Lars*, Helsingfors: Tillägg till egen samling; *Herold, Maja*, Helsingfors: Eugen Bremers brev från rysk-turkiska kriget; *Huldén, Lars*, Helsingfors: Tillägg till egen samling; *Jansson, Paul*, Åbo: Tillägg till egen samling; *Laurent, Ben dödsbo*, Åbo: Tillägg t. Ben Laurents samling (genealogica); *Lind, Sven*, Houtskär: Brev, dagböcker; *Lindeman, Inger*, Åbo: Maj-Gret Mattssons samling (brev, biografica); *Lindholm, Doris*, Helsingfors: Tillägg till Otto Bruuns samling; *Mattlar, Carl-Erik*, Kista (Sverige): Forskningsmaterial, rapporter, artiklar; *Masloff, Inez dödsbo* (Hans Mecklin), Ekenäs: Dagböcker, biografica m.m.; *Modeen, Tore*, Helsingfors: Tillägg till samlingen Winter & Söderström; *Mustelin, Olof dödsbo*, Åbo: Tillägg till Olof Mustelins samling; *Nygren, Axel*, Lidingö (Sverige): Viktor Kåhlmans samling (manuskript); *Packalén, Birgitta*, Helsingfors: Tillägg till Disan von Rettigs samling; *Paul, P. - E.*, Helsingfors: Tillägg till egen samling; *Rosström, Tina*, Ekenäs: Tillägg till Harry Söderlunds samling; *Rundt, Olav*, Åbo: Tillägg t. Minna Forss' samling; *Rydman, Finn*, Floda (Sverige): Tillägg till Rydmanska samlingen; *Smedslund, Marita*, Helsingfors: Tor Smedslunds samling; *Svanbäck, Hildegard*, Hangö: Furuviksamlingen; *Wanamo, Marga*, Nokia: Brev, minnesböcker, biografica; *Westerlund, Lars*, Helsingfors: Tillägg till egen samling; *Westman, Rolf*, Åbo: Manuskript; *Winqvist, Lennart*, Helsingfors: Föredrag, artiklar, manuskript m.m.

### Föreningar, institutioner

*Bräbe Djäknar vid Åbo Akademi*, Åbo: Tillägg till föreningens samling; *Domkapitlet i Borgå stift*, Borgå: Tillägg till Karl-Erik Forssells samling; *Finlands svenska biblioteks-förening*: Tillägg till föreningens samling; *Florakören vid Åbo Akademi*, Åbo: Tillägg till föreningens samling; *Sällskapet för Kvinnoforskning i Finland*, Helsingfors: Tillägg till sällskapets samling; *Åbo Akademis studentkår*, Åbo: Tillägg till Kårens samling.

Martin Ellfolk

# Finländsk historisk litteratur 1998 i bibliografiskt urval

KIRSTI ANTIN

## ***Bibliografier och arkivförteckningar***

Forssell, Christina & Kuusanmäki, Jussi, Kari Tarkiainen kirjallinen tuotanto : 1956–1998 = Kari Tarkiainens litterära produktion : 1956–1998. // Musarum minister : *studia in honorem Kari Tarkiainen*. 1998, s. 351–375.

Helén, Maarit, *Tammerkoski-lehti : hakemisto : vuodet 1938–1997* [Tidningen Tammerkoski : register : åren 1938–1997]. - Tampere, 1998. - 840 s. - (Tampere-seuran julkaisuja ; 86).

Helén, Maarit, *Historiallisia romaaneja ja ajankuvia*. 2 [Historiska romaner och tidsbilder. 2]. - Helsinki, 1998. - 108 s. - Första delen utk. utan delnummer.

Samuli Onnelan keskeinen kirjallinen tuotanto [Samuli Onnelas centrala litterära produktion]. // *Robkea, reima ja horjumaton : Samuli Onnelalle omistettu 60-vuotisjubilakirja*. 1998 (Scripta historica ; XXVII), s. 22–24.

Selovuori, Jorma, Osmo Jussilan kirjallista tuotantoa [Osmo Jus-silas litterära produktion]. // *...vaikka voissa paistais? : Venäjän rooli Suomessa*. 1998, s. 520–526.

*Suomen kansallissilmografia*. 7 : 1962–1970 : vuosien 1962–1970 suomalaiset kokoillan elokuvat [Finlands nationalfilmografi. 7 : 1962–1970 : finländska helaftonsfilmer från åren 1962–1970] / [redaktionsrådet: Kari Uusitalo, ordförande ... et al.]. - Helsinki, 1998. - 797 s.

Tematisk förteckning över artiklar införda i Svensk-Österbottniska Samfundets skrifter (1921–1998). // *Vi österbottningar och förvaltningens reformer*. 1998 (Skrifter utgivna av Svensk-österbottniska samfundet ; nr 57), s. 53–95.

## ***Böcker, fristående publikationer och uppsatser***

Aalto, Seppo, Syntinen ja rikollinen rakkaus : siveellisyyssrikokset Helsingin pitäjässä 1600-luvulla [Sedlighetsbrotten i Helsinges socken på 1600-talet]. // *Helsingin pitäjä*. 1998, s. 6–29

*Aave vai haave* [Spöke eller dröm] / red. Tauno Saarela ... [et al.]. – [Tamperel], 1998. – 365 s. – (Väki voimakas ; 11)

Ahonen, Sirkka, *Historiaton sukupolvi?: historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*. – Helsinki, 1998. – 213 s. – (HT ; 202). – Summary: The no-history generation?: the reception of history and the construction of historical identity by young people in the 1990's.

Ahti, Martti, Suojeluskuntalain kolmas pykälä [Skyddskärslagens tredje paragraf]. // *Raja railona : näkökulmia suojeluskuntiin*. 1998, s. 239–271.

Alahonko, Seppo, *Kaikki isänmaalle : suojeluskuntain päällystökoulu 1919–1944* [Allt för fosterlandet : skyddskärernas befälsskola 1919–1944]. – [Helsinki], 1998. – 293 s.

Alapuro, Risto, Suojeluskunta paikallisyhteisössä [Skyddskären i lokalsamfundet]. // *Raja railona : näkökulmia suojeluskuntiin*. 1998, s. 221–238.

Alenius, Kari, Hardworking, progressive, arrogant : the Estonian image of Finns and Finland from the period of national awakening to the end of the tsarist era (ca. 1850–1917). // *Journal of Baltic studies*. 29 (1998) : 2, s. 95–108.

Amburger, Erik, *Die Pastoren der evangelischen Kirchen Russlands vom Ende des 16. Jahrhunderts bis 1937 : ein biographisches Lexikon*. – Erlangen, 1998. – 557 s.

Andersson, Katarina, Vasa på 1890-talet = Vaasa 1890-luvulla. / "Jos emme omistaisi mitään ...": Pohjanmaan museon 100-vuotisjuhlavuoteen liittyviä tekstejä. 1998. – (Skrifter utgivna av Österbottens museum ; 18), s. 15–79.

*AO : lisää historiaan* [AO : tillägg till historien]. – [Helsinki], 1998. – 263 s. – Ystäväkirja Aarno Nirkolle.

Autio, Sari, Toimijasta riistetyksi : Neuvosto-Karjalan metsätalous murroksessa. // *HAik*. 96 (1998), s. 22–29. – Summary: From active agent to exploited backwater : the turning-point for Soviet Karelian forestry.

Bergholm, Tapio, Puoluesoturin pettymys : Mauno Koivisto ja ahtaussyrittäjät 1949–50. // *Haik*. 96 (1998), s. 121–128, 192. – Abstract: The disillusionment of a party warrior : Mauno Koivisto and the stevedores, 1949–50.

Beyer-Thoma, Hermann, Deutsche in Finnland während des Mittelalters. // *Internationales Symposium zur deutschen Kultur im europäischen Nordosten (1995): Der finnische Meerbusen als Brennpunkt : Wandern und Wirken deutschsprachiger Menschen im europäischen Nordosten*. 1998 (Saksalaisen kulttuurin edistämmissäätiön julkaisuja ; 9), s. 43–87.

Björklund, Krister, *Suomalaiset Sveitsissä 1944–1996* [Finländarna i Schweiz 1944–1996]. – Turku, 1998. – 218 s. – (Siirtolaisuusinstituutin erikoisjulkaisut). – Zusammenfassung.

Björkstrand, Gustav, *Försök till ny redaction af kyrko lag för Finland : en källkritisk utgåva av ärkebiskop Jacob Tengströms kyrkolagsförslag 1825 och 1829 jämte förslag till ny prestvalsförordning i Finland.* – Helsinki, 1998. – 315 s. – (FKSH ; 181). – Zusammenfassung: Versuch einer Neureaktion des kirchlichen Gesetzes für Finnland : eine quellenkritische Ausgabe des Kirchengesetzesvorschlags Erzbischof Jacob Tengströms von 1825 und 1829 samt des Vorschlags für eine neue Pfarrerwahlverordnung.

Björkstrand, Mats, *Det svenska stiftets tillkomst : en undersökning med särskild hänsyn till de politiska besluten.* – Åbo, 1998. – 62 s. – (Meddelanden / Kyrkohistoriska arkivet vid Åbo Akademi ; 28)

Calonius, Matthias, *Siviilioikeuden luennot / övers. Edwin Linkomies.* – 2. uppl. – Helsinki, 1998. – XVI, 551 s. – Orig:s titel: Praelectiones in jurisprudentiam civilem.

*Communism : national & international /* Tauno Saarela and Kimmo Rentola (ed.). – Helsinki, 1998. – 348 s. – (SH ; 58).

Cooper, James Ford, *Asemamaana Suomi : amerikkalaisdiplomaatti Suomessa kylmän sodan aikana.* – Helsinki, 1998. – 285 s. – Orig:s titel: On the Finland watch.

Degerman, Henrik, Sveaborg i heraldiken. // *Sveaborg : samtiden och eftervärlden.* 1998 (Bidrag till Sveaborgs historia ; 6), s. 94–107.

Eerola, Jari & Eerola, Jouni, *Henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918 [Personföruster i inbördeskriget i Finland 1918].* – [Tammisaari], 1998. – 176 s.

Eloranta, Jari, Finnish military spending policy, 1920-1938 : a question of responding to Russian/Soviet threat or domestic pressures? // *Images and mutual perceptions of the Finns, the Estonians and the Russians in the 20th century.* 1998, s. 97–122.

*Elävänä Euroopassa : muuttuva suomalainen identiteetti [Levande i Eurooppa : den förändrande identiteten i Finland] /* Pertti Alasuutari & Petri Ruuska (red.). – Tampere, 1998. – 311 s. – (Sitra ; nro 210).

Engman, Marja & Engman, Max, P. O. von Törne och Alma Söderhjelm // *Historiaa Auran rannoilla : turkulaista historian tutkimusta ja historian tutkijoita.* 1998 (THA ; n:o 52), s. 57–96.

Engman, Max, Filantropi bland finländarna i Petersburg. // *HTF.* 83 (1998), s. 254–288.

Engman, Max, Haaveita ja todellisuutta : Suomen ja suomalaisten kauppaneuvotteluja Venäjän kanssa 1918–1919 [Drömmar och verklighet : Finlands och finländarnas handelsförhandlingar med Ryssland 1918–1919]. // *...vaikka voissa paistais? : Venäjän rooli Suomessa.* 1998, s. 240–275.

Engman, Max, Kuli-handel eller lovlig näring? : kvinnlig arbetskraft och enskild arbetsförmedling i Finland i början av 1900-talet. // *HTF.* 83 (1998), s. 17–48.

Engman, Max, Surkål och gulasch : det arkivaliska arvsskiftet efter



husen Habsburg och Romanov. // *Musarum minister: studia in honorem Kari Tarkiainen*. 1998, s. 113–129.

Enqvist, Ove & Härö, Mikko, *Varuskunnasta maailmanperinnöksi* [Från garnison till världsarv]. – [Helsinki], 1998. – 350 s. – Summary. – Pärmundertitel: Suomenlinnan itsenäisyyden vaiheet [Självständighetens skeden i Sveaborg].

Erkkilä, Veikko, *Vaiettu sota: Neuvostoliiton partisaanien iskut suomalaisiin kyliin* [Det förtigna kriget: de sovjetiska partisanernas anfall på byar i Finland]. – Helsinki, 1998. – 277 s. – 2:a uppl. 1998.

Eskola, Seikko & Jutikkala, Eino, *P. E. Svinhufvud ja nykyaika* [P. E. Svinhufvud och nutiden] / Seikko Eskola. *Kronikka Svinhufvud-säätiöstä* [En krönika om Svinhufvud-stiftelsen] / Eino Jutikkala. – [Lohja], 1998. – 81 s. – (Historian aitta; 22) (Historian ystävain liiton ja P. E. Svinhufvudin muistosäätiön julkaisuja).

*Finnisch-deutsche Kulturbeziehungen seit dem Mittelalter: Vorträge des am Finnland-Institut in Deutschland, Berlin, abgehaltenen Symposiums von 17.–18. Mai 1996* / Ahti Jäntti & Marion Holtkamp (Hrsg.). – Berlin, [1998]. – 112 s. – (Schriftenreihe des Finnland-Instituts in Deutschland; Bd 2).

*Five centuries of violence in Finland and the Baltic area* / edited by Mirikka Lappalainen. – [Helsinki], 1998. – 275 s. – Innehåll: What happened to violence / Heikki Ylikangas. A life for a life versus christian reconciliation / Petri Karonen. Homicide trends in Estonia between 1971 and 1996 / Martti Lehti. – Publications of the History of criminality research project.

Forsgård, Nils Erik, "Slut icke cirkeln, öppna den!": Zacharias Topelius som pedagog. // *HTE* 83 (1998), s. 240–253.

Forsgård, Nils Erik, *I det femte inseqlets tecken: en studie i den äldrande Zacharias Topelius livs- och historiefilosofi*. – Hfors, 1998. – 264 s. – (SSLF; nr 616). – Abstract.

Gallén, Jarl, *Finland i medeltidens Europa: valda uppsatser / utgivna och redigerade av John Lind ...* [et al.]. – Hfors, 1998. – 192 s. – (SSLF; nr 613). – S. 185–192: Jarl Gallén som historiker / Max Engman.

Gardberg, C. J. & Palsila, Kari, *Sveaborg*. – Hfors, 1998. – 163 s. – Utk. också på finska och engelska: *Viapori-Suomenlinna*. 1998. 163 s. 2. uppl. 1998. – *Sveaborg-Suomenlinna*. 1998. 163 s.

Haapala, Pertti, The fate of the welfare state. // *HAik*. 96 (1998), s. 142–149.

Haatanen, Pekka, *Työsuuhdepolitiikka* [Politik rörande arbetsrelationer]. – [Helsinki], 1998. – 269 s. – (Otatiето; 895).

Haila, Sirpa, *Suomalaisuutta rakentamassa: arkkitehti Sebastian Gripenberg kulttuurifennomanian lipunkantajana* [Att bygga finskhet: arkitekten Sebastian Gripenberg som kulturfennomanins fanbärare]. – Helsinki, 1998. – 174 s. – (HT; 201).

Haimila, Marjo, Kun kumous vie kodin: Suomeen paenneet venäläiset 1917–1927. // *Kansa ja kumous: modernin Euroopan murroksia 1880–*

1930. 1998 (HA ; 111), s. 61–86. – Summary: Homes lost to revolution : Russian refugees in Finland, 1917–1927.

Hakala, Petra, Savolax-karelska avdelningen år 1845 : en student-korporation och dess plats i stadsgeografin. // *HLS*. (SSLF ; nr 614). 73 (1998), s. 91–142.

Hakaste, Saara, Jaakko Fellman, lapinpappi ja saamelaisten opettaja [Jaakko Fellman, en präst i Lappland och samernas lärare]. // *Suomalaisia kasvattajia*. 1998 (Koulu ja menneisyys ; 36), s. 51–78.

Halén, Harry, *Biliktu Bakshi : the knowledgeable teacher : G. J. Ramstedt's career as a scholar*. – Helsinki, 1998. – 371 s., [16] bilds. – (Mémoires de la société finno-ougrienne ; 229) (Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia ; 229). – In commemoration of the 125th anniversary of the birth of G. J. Ramstedt.

Halme, Jyri, Koijärveltä kettutyttöihin : luontotietoisuus ja elämäntapakritiikki 1970–90-lukujen Suomessa. // *HAik*. 96 (1998), s. 315–323. – Abstract: From the Koijärvi forest activists to animal liberationist attacks on the fur farms : nature consciousness and lifestyle critique in Finland from 1970 to 1990.

Hansson, Joakim, *Svenska arkitekters verksambet i Finland 1870–1920 : en del av utbildningsutbytet inom det tekniska området mellan Sverige och Finland*. – Hfors, 1998. – 363 s. – (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk ; 152). – Summary: The work of Swedish architects in Finland 1870–1920 : a part of the educational exchange in the technical field between Sweden and Finland.

Hartikainen, Jukka, Viipurin juutalaisen yhteisön vaiheita [Det judiska samfundets öden i Viborg]. // *Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita*. 12 (1998), s. 51–121. – S. 102–119: Bilaga: Ahdus-lehti.

Heikkinen, Sakari, Major necessities and minor luxuries : workers as consumers in Finland at the turn of the twentieth century. // *SEHR*. 46 (1998) : 1, s. 59–70. – Abstract.

Heinonen, Visa, *Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki : kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa*. – Helsinki, 1998. – 445 s. – (BH ; 33). – Summary: Peasant ethic and the spirit of consumption : from household advising to consumer policy in the 20th century Finland.

Hentilä, Seppo, Harppi-Saksan haarukassa : Suomi, DDR:n tunnustaminen ja Neuvostoliitto [Finland, erkännandet av DDR och Sovjetunionen]. // *...vaikka voissa paistais? : Venäjän rooli Suomessa*. 1998, s. 368–384.

Hentilä, Seppo, Living next door to the bear : how did Finland survive the Cold War? // *HAik*. 96 (1998), s. 129–136.

Hiltunen, Petri, *Aikuisten ateria? : keskustelu lasten ehtoollisesta Suomessa vuosina 1950–1980*. – Helsinki, 1998. – 415 s. – (Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja ; 214). – Zusammenfassung: Mahl für Erwachsene? : Debatte über Kinderkommunion in Finnland 1950–1980. –

Abstract: Adults' supper? : a discussion about infant communion in Finland between the years 1950–1980.

Hirn, Sven, *Alati kiertueella : teatterimme varhaisvaiheet vuoteen 1870* [Alltid på turné : vår teaters tidiga skeden till år 1870]. – Helsinki, 1998. – 341 s. – Resumé.

Hirn, Sven, *Kansankirjastosta kaupunginkirjastoksi : Helsingin kaupunginkirjasto 1860–1940* [Från folkbibliotek till stadsbibliotek : Helsingfors stadsbibliotek 1860–1940]. – [Helsinki], 1998. – 269 s.

*Historiaa Auran rannoilla : turkulaista historian tutkimusta ja historian tutkimijoita* / red.: Auvo Kostiainen. – Turku, 1998. – 179 s. – (THA ; n:o 52). – English summary: History on the banks of the River Aura.

*Historiantutkijan muotokuva* [Historieforskarens porträtt] / Päiviö Tommila (red.). – Helsinki, 1998. – 268 s. – (Käsikirjoja / Suomen historiallinen seura ; 17:2)

Hovi, Kalervo, Baltian historian tutkimuksen perinteet Turussa [Forskartraditioner i baltisk historia i Åbo]. // *Historiaa Auran rannoilla*. 1998 (THA ; n:o 52), s. 117–132.

Huldén, Lena, Maktstrukturer i det tidiga finska 1500-talssamhället. // *Genos*. 69 (1998) : 3, s. 111–118, 156–157. – Selostus: Valtarakenteita varhaisessa suomalaisessa 1500-luvun yhteiskunnassa.

Huldén, Lena, Edvard Grönblad som urkundsutgivare. // *Musarum minister : studia in honorem Kari Tarkiainen*. 1998, s. 131–139.

Huovio, Ilkka, *Invitation from the future : treatise on the roots of the School of Arts and Crafts and its development into a university level school 1871–1973*. – Tampere, 1998. – 479 s. – (Acta Universitatis Tampereensis ; 610).

Huurre, Matti, *Kivikauden Suomi : Sakari Pälsin, Aarne Äyräpään ja Ville Luhon muistolle* [Stenålderns Finland : till minnet av Sakari Pälsi, Aarne Äyräpää och Ville Luhu]. – Helsinki, 1998. – 361 s.

Hyvärinen, Matti, The fictional versions of 'Valta' (Power) : reading Aleksis Kivi, Arvid Järnefelt and Juhani Aho conceptually. // *Finnish yearbook of political thought*. 2. 1998 (SoPhi ; 22), s. 203–240.

Häggman, Kai, Från åldring till glad pensionär : pensionssystem och pensionstagare i Finland på 1900-talet. // *HTE* 83 (1998), s. 337–355.

Häkkinen, Antti, "Samhällets bottenkikt" : om den helsingforsiska subkulturens historia. // *HTE* 83 (1998), s. 308–336.

Hämynen, Tapio, Rajako railona aukeaa? : Raja-Karjala ja sen väestön yhteydet yli itärajan 1880-luvulta toiseen maailmansotaan. // *Genos*. 69 (1998) : 1, s. 2–12, 44–45. – Referat: Öppnar sig gränsen som en avgrund? : Gränskarens och gränskarelarnas kontakter över östgränsen från 1880-talets slut till andra världskriget.

Hämynen, Tapio, Karjalan yhteiskunta ja talous 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan [Samhället och ekonomin i Karelen från slutet av 1800-talet till andra världskriget]. // *Karjala : historia, kansa, kulttuuri*. 1998 (SKS ; 705), s. 153–206.

*I sanningens namn : tolv framstående ledamöter i Finska vetenskaps-societen* / redigerad av Per Schybergson. – Hfors, 1998. – 200 s. – (Sphinx ; 1998). – Också på finska med titel: Totuuden nimessä : kaksitoista merkittävää Suomen tiedeseuran jäsentä. – Helsinki, 1998. – 200 s. – (Sphinx ; 1998)

*I Åbolands skärgård* / redaktion: Eva Ahl, Marika Lindström. – [Hfors], 1998. – 110 s. – (Historicus skriftserie ; vol. 13).

I l m o n e n , K a j , Uudet ja vanhat yhteiskunnalliset liikkeet [Nya och gamla sociala rörelser]. // *Uudet ja vanhat liikkeet*. 1998, s. 15–42.

*Images and mutual perceptions of the Finns, the Estonians and the Russians in the 20th century* / edited by Heikki Roiko-Jokela. – [Jyväskylä], 1998. – 239 s. – A symposium on the 23.–25.11.1998 at the University of Jyväskylä, Department of History.

*Internationales Symposium zur deutschen Kultur im europäischen Nordosten* (1 : 1995 : Tallinn), *Der finnische Meerbusen als Brennpunkt : Wandern und Wirken deutschsprachiger Menschen im europäischen Nordosten* / Robert Schweitzer, Waltraud Bastman-Bühner (Hrsg.). – Helsinki, 1998. – 408 s. – (Saksalaisen kulttuurin edistämissäätiön julkaisuja ; 9). – Beiträge anlässlich des "I. Internationalen Symposiums zur deutschen Kultur im europäischen Nordosten" der Stiftung zur Förderung deutscher Kultur (Aue-Stiftung) Helsinki und der Ostsee-Akademie Lübeck-Travemünde in Zusammenarbeit mit dem Deutschen Kulturinstitut Tallinn und dem Finnland-Institut Tallinn vom 6. bis 10. September 1995 in Tallinn/Estland.

*J. W. Rangell : tuntematon pääministeri* [J. W. Rangell, en okänd statsminister] / red. Jukka-Pekka Pietiäinen. – Helsinki, 1998. – 127 s. – (Risto Rytiseuran julkaisuja ; 4).

Jakobson, Max, *Finland in the new Europe* / foreword by George Kennan. – Westport (Conn.), 1998. – xiv, 176 s. – (The Washington papers ; 175).

Jauhainen, Annukka, Työväen tyttöjen kasvatustieteiden naiskansalaisseksi : kaupunkien jatko-opetuksen sukupuolittuneet tavoitteet ja sisällöt 1800-luvun lopulta 1930-luvulle [Arbetardöttrarnas uppfostran till kvinnliga medborgare : fortbildningens könsfördelade målsättningar och innehåll från slutet av 1800-talet till 1930-talet]. // *Onko sukupuolella väliä? : raportti Turussa 3.–4.10.1997 järjestetystä Nainen, koulutus ja työelämä-seminaarista*. 1998 (Julkaisusarja / Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta. B. [Selosteita] ; 61), s. 28–47.

*Jee jee jee : suomalaisen rockin historia* [Rock'n rollens historia i Finland] / Seppo Bruun ... [et al.]. – [Helsinki], 1998. – 543, [1] s.

Jokipii, Mauno, *Vienan heimosodat ja itsenäistymisajatus* [Frändefolkskrigen och självständighetstanken i Vitahavskarelen]. – Tampere, 1998. – 24 s. – [Tilläggsuppl.] 1999.

"Jos emme omistaisi mitään ... " : Pohjanmaan museon 100-vuotisjuhlavuoteen liittyviä tekstejä = "Om vi icke egde något ... " : texter i anslutning till Österbottens museums 100-årsjubileumsår / toimittaja = redaktör: Katarina An-

dersson. – Vasa, 1998. – 147 s. – (Skrifter utgivna av Österbottens museum ; 18).

Jungar, Sune, Svante Dahlström, Åbohistorikern. // *Historiaa Auran rannoilla : turkulaista historiantutkimusta ja historiantutkijoita*. 1998 (THA ; n:o 52), s. 11–23.

Juntunen, Alpo, Karjala – Venäjän strateginen alue ja suomalaisten unelma. // *HAik*. 96 (1998), s. 9–14. – Summary: Karelia – Russian strategic territory and Finnish dream.

Jussila, Osmo Hentilä, Seppo & Nevakivi, Jukka, *Finlands politiska historia 1809–1998*. – Esbo, 1998. – 426 s. – Orig:s titel: Suomen poliittinen historia 1809–1995.

Jutikkala, Eino, Euroopan 20. vuosisata : akateemikko Eino Jutikkalan avajaisesityelmä Historian päivillä 25.10.1997. // *HAik*. 96 (1998), s. 30–36. – Summary: Europe in the 20th century.

Juva, Mikko, *Aika etsiä ja aika löytää : sukuni vaiheita sadan vuoden ajalta* [Tid att söka och tid att finna : min släkts öden under hundra år]. – Helsinki, 1998. – 416 s. – 2:a uppl. 1999.

*Kahvi, pappi ja tango : Suomen ja Latinalaisen Amerikan subteet* [Kaffe, papp och tango : relationerna mellan Finland och Latinamerika] / Jussi Pakkasvirta & Jukka Aronen (red.). – [Helsinki], 1998. – 279 s.

Kallinen, Maija, Atrofiasta : Elias Til-landzin alankomaalainen väitöskirja vuodelta 1670. // *Hippokrates*. 15 (1998), s. 11–18. – Summary: On atrophy : a doctoral dissertation by Elias Til-landz in 1670

Kallio, Ilmari, *Uudenkaupungin nero : Johan Jakob Nervander (1805–1848)* [Geniet från Nystad : Johan Jakob Nervander (1805–1848)]. – [Uusikaupunki], 1998. – 80 s.

Kallioinen, Mika, Pestepidemierna och bosättningsexpansionen i det medeltida Finland. // *HTF*. 83 (1998), s. 433–452.

Kangas, Lasse, *Vihtori Vesterinen : Paasikiven ministeri* [Vihtori Vesterinen, Paasikivis minister]. – Jyväskylä, 1998. – 424 s. – 2. uppl. 1998.

Kangaspuro, Markku, Neuvosto-Karjala, suomalainen vai venäläinen. // *HAik*. 96 (1998), s. 14–22. – Summary: Soviet Karelia, Russian or Finnish?

Kangaspuro, Markku, Laskikapina, SKP:n vallankumousyritys 1922. // *HAik*. 96 (1998), s. 341–352. – Abstract: The lard-barrel revolt : the Finnish Communist Party's attempted revolution of 1922.

*Kansa ja kumous : modernin Euroopan murroksia 1880–1930* / Kirsi-Marja Tuominen ... [et al.] (red.). – Helsinki, 1998. – 189 s. – (HA ; 111). – Summary: Nations, revolutions and modern Europe.

*Kansallisvaltion kielioppi* [Nationalstatens grammatik] / Marja Keränen (red.). – Jyväskylä, 1998. – 193 s. – (SoPhi ; 28).

Karemaa, Outi, *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä : venäläisviha Suomessa 1917–1923*. – Helsinki, 1998. – 221 s. – (BH ; 30). – English summary: Foes, fiends and vermin : ethnic hatred of Russians in Finland 1917–1923.

*Karjala : historia, kansa, kulttuuri* / red. Pekka Nevalainen, Hannes Sihvo. – Helsinki, 1998. – 533 s. – (SKS ; 705). – Summary: Karelia : history, people, culture. – Rezûme: Kareliä : istoriä, narod, kul'tura.

Karlsson, Birgitta, "Och så bröt kriget ut": Svenska Teatern under spelåren 1939–1944. // *HLS*. (SSLF ; nr 614). 73 (1998), s. 185–213.

Karlsson, Birgitta, Folkteatern: "den inhemska teateridéns trojanska häst", åren 1898–1906. // *Svenska folkskolans vänners kalender*. 112 (1998), s. 50–73.

Karonen, Petri, The worst offenders in the provincial towns : serious urban crime and its perpetrators in the early years of Sweden's period as a great power. // *SJH*. 23 (1998) : 3–4, s. 215–237.

Katajala, Kimmo & Tšernjakova, Irina, Karjalainen ihminen uuden ajan alussa [Den karelska människan i början av nya tiden]. // *Karjala : historia, kansa, kulttuuri*. 1998 (SKS ; 705), s. 55–91

Kaukiainen, Yrjö, *Laiva Toivo, Oulu* [Skeppet Toivo, Uleåborg]. – Helsinki, 1998. – 325 s. – (Kansanelämän kuvauksia ; 46).

Kaukiainen, Yrjö, Kauppamiesten Karjala : Euroopan koillisen takamaan taloudellinen kehitys ja yhteydet "suureen maailmaan" [Handelsmännens Karelén : den ekonomiska utvecklingen och förbindelserna med "stora världen" i Europas nordöstra utmark] // *Karjala : historia, kansa, kulttuuri*. 1998 (SKS ; 705), s. 125–152.

Kauppinen, Pekka, *Runkopuita hakemassa : pohdintaa Etelä-Karjalan maakuntahistoriasta* [Att hämta stamträd : resonemang om Sydkarelen landskapshistoria]. – [Joensuu], 1998. – 141 s. – (HT ; 17).

*Keisarin juna : Romanovit Suomen rautateillä* [Kejsarens tåg : Huset Romanov på järnvägarna i Finland] / [förf.: Lea Bergström ... et al.]. – [Hyvinkää], 1998. – 191 s.

Kekkonen, Jukka, Suomen oikeuskulttuurin suuri linja 1898–1998 [Rättskulturens stora linje i Finland 1898–1998]. // *Suomen oikeuskulttuurin suuri linja : Suomalainen lakimiesyhdistys 100 vuotta*. 1998 (Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. C-sarja ; n:o 32), s. VIII, 1–183.

Kekkonen, Urho, *Sodan ja rauhan mies : Urho Kekkonen sotavuodet 1939–1944* [Krigets och fredens man : Urho Kekkonens krigsår 1939–1944] / red. Ari Uino. – Helsinki, 1998. – 384 s.

Kemiläinen, Aira, *Finns in the shadow of the "Aryans" : race theories and racism*. – Helsinki, 1998. – 320 s. – (SH ; 59).

Kemppainen, Kati, *Suomalaisen lähetyksen suhteet anglikaaneihin ja katolilaisiin Lounais-Afrikassa 1919–1937*. – Helsinki, 1998. – 253 s. – (FKSH ; 180). – Summary: The Finnish mission's relationship to the Anglicans and Roman Catholics in South West Africa 1919–1937.

*Kertomuksia Suomesta : historiankirjoitusta sanan voimalla ja kuvan keinoin* [Berättelser om Finland : historieskrivning med ordets kraft och bildens medel] / red. Johanna Valenius. – [Turku], 1998. – 120 s. – (Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia ; 11).

Kettunen, Pauli, Suojeluskunnat ja suomalainen kansanvalta [Skyddskårens och demokratin i Finland]. // *Raja railona : näkökulmia suojeluskuntiin*. 1998, s. 273–292.

Kettunen, Pauli, Miksi toista työmarkkinaosapuolta kutsutaan liikkeeksi? [Varför kallas den andra arbetsmarknadsparten för en rörelse?]. // *Uudet ja vanhat liikkeet*. 1998, s. 101–135.

Kiander, Jaakko & Vartia, Pentti, *Suuri lama : Suomen 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu* [Den stora depressionen : 1990-talets kris i Finland och den ekonomisk-politiska diskussionen]. – Helsinki, 1998. – 404 s. – (Etlä. B ; 143).

Klinge, Matti, Osmo Jussila omassa ajassaan [Osmo Jussila i sin egen tid]. // *...vaikka voissa paistais? : Venäjän rooli Suomessa*. 1998, s. 15–44.

Klinge, Matti, *Idylli ja uhka : Topeliuksen aatteita ja politiikkaa* [Idyll och hot : Topelius idéer och politik]. – Porvoo, 1998. – 480 s.

Klinge, Matti, Euroopan kumousvuosi ja suomalaisuuden synty [Revolutionsåret i Europa och finskhetens uppkomst]. // *Soi sana kultainen : Maamme-laulun viisitoista vuosikymmentä*. 1998, s. 11–25.

Klinge, Matti, Sveaborg, den fransk-turkiska bakgrunden. // *Sveaborg : samtiden och eftervärlden*. 1998 (Bidrag till Sveaborgs historia ; 6), s. 10–23.

Knäpas, Rainer, Inskriptionerna på Sveaborg och 1700-talets idévärld. // *Sveaborg : samtiden och eftervärlden*. 1998 (Bidrag till Sveaborgs historia ; 6), s. 38–63.

Koivisto, Mauno, *Koulussa ja sodassa* [I skolan och i kriget]. – Helsinki, 1998. – 223 s.

Koivisto, Mauno, *Sosiaaliset suhteet Turun satamassa : sosiologinen tutkimus*. – 2. uppl. – [Helsinki], 1998. – 212 s. – English summary: The dock workers of Turku (Åbo) : a study in industrial relations.

Koivukangas, Olavi, *Kaukomaiden kaipuu : suomalaiset Afrikassa, Australiassa, Uudessa-Seelannissa ja Latinalaisessa Amerikassa* [Längtan efter fjärran länder : finländarna i Afrika, Australien, Nya Zeeland och Latinamerika]. – Turku, 1998. – 418 s. – (Suomalaisen siirtolaisuuden historia ; 4).

Koivuniemi, Jussi, Isänmaan asialla vai petturin tiellä? : lakonmurtajat Suomessa 1920-luvun lopun lakoissa. // *Kansa ja kumous : modernin Euroopan murroksia 1880–1930*. 1998 (HA ; 111), s. 87–110. – Summary: Patriots or traitors? : strikebreakers in Finland during the mass strikes of the late 1920s.

Kokko, Marja, *Sisaret, toverit : naisten järjestäytyminen, ryhmätietoisuus ja kansalaistuminen Jyväskylässä 1800-luvun lopulta 1930-luvulle*. – Jyväskylä, 1998. – 249 s. – (SHJ ; 57). – Summary: Sisters, comrades : the organization of women, group consciousness and the culture of citizenship in Jyväskylä from the end of the 19th century to the 1930s.

*Konsten i Finland : från medeltid till nutid* / Bengt von Bonsdorff ... [et al.].

– [Esbo], 1998. – 414 s. – Också på finska med titel: *Suomen taiteen historia : keskiajalta nykyaikaan*. – [Espoo], 1998. – 414 s.

Korhonen, Mikael, *Finlands ryska fordringar : ekonomisk uppgörelse med Ryssland efter 1917 : privata ersättningsfrågor i ett jämförande internationellt sammanhang*. – Åbo, 1998. – 332 s. – Summary.

Korjus, Jaakko, *Viron kunniaksi : talvi- ja jatkosodan virolaiset vapaaehtoiset* [Estland till ära : de estniska frivilliga i vinter- och fortsättningskriget]. – Hämeenlinna, 1998. – 250 s.

Korjus, Jaakko, *Oli vaaralle alttiina syntymämaa : suojeluskunta- ja lottatoiminta Hämeenlinnassa ja Hämeenlinnan maalaiskunnassa 1917–1944* [Fosterlandet var utsatt för fara : skyddskårs- och lottaverksamheten i Tavastehus och Tavastehus landskommun 1917–1944]. – [Hämeenlinna], 1998. – 500 s.

Korpi, Kalle, Majuri Ilmari Rytkösen neuvottelut saksalaisten kanssa helmikuun alussa 1941. // *Faravid*. 20–21/1996–97 (1998), s. 233–243. – Summary: Major Ilmari Rytkönen's negotiations with the Germans at the beginning of February, 1941.

Korpisaari, Harri, *Sotilaskomitea ja jääkäriliike ennen Suomen sisällissotaa vuonna 1918* [Militärkommittén och jägar rörelsen före inbördeskriget i Finland]. // *Ajankohta : poliittisen historian vuosikirja*. 1998, s. 67–92.

Kostet, Juhani, *Turun raadista käräjäoikeuteen : oikeuslaitoksen turkulaisia vaiheita keskiajalta toisen vuosituhatannen lopulle* [Från Åbo råd till tingsrätt : rättsväsendets skeden i Åbo från medeltiden till slutet av andra årstusendet]. – [Turku], 1998. – 156 s.

Kostet, Juhani, *Kartografiset lähteet kulttuuriympäristön tutkimuksessa*. // *Rohkea, reima ja horjumaton : Samuli Onnelalle omistettu 60-vuotisjuhlakirja*. 1998. (Scripta historica ; XXVII), s. 379–392. – Summary: Cartographic sources for the study of cultural environments.

Krekola, Joni, *Oppia idästä : suomalaisten kommunistien koulutus Neuvostoliitossa* [Lärdom från öster : utbildning av finska kommunister i Sovjetunionen]. // *...vaikka voissa paistais? : Venäjän rooli Suomessa*. 1998, s. 425–448.

Kronlund, Jarl, *Puolustuslaitos ja suojeluskunnat 1917–1944* [Försvarsväsendet och skyddskårerna 1917–1944]. // *Raja railona : näkökulmia suojeluskuntiin*. 1998, s. 83–104.

Kruskopf, Erik, *En konstens världsman : Bertel Hintze 1901–1969*. – Hfors, 1998. – 206 s. – (SSLF ; nr 611). – Utk. 1998 också på finska: *Taiteen maailmanmies : Bertel Hintze 1901–1969*. Helsinki, 1998. – 206 s. – (Ateneum ; 1997). – S. 196–206: Bertel Hintzes bibliografi.

Kuisma, Markku, *A child of the Cold War : Soviet crude, American technology and national interests in the making of Finnish oil refining*. // *HAik*. 96 (1998), s. 136–142.

Kujala, Antti, *Venäjän valtiollisen poliisin fiktiivinen todellisuus ja*



autonomian ajan lopun Suomi [Den statliga polisens fiktiva verklighet i Ryssland och Finland under autonomins slutskede]. // *...vaikka voissa päis-tais?* : *Venäjäen rooli Suomessa*. 1998, s. 225–239.

Kujala, Antti, Sotapalveluksen välttely suuren pohjan sodan alku-puolella : kolmikkaat vai kaksinnusmiehet vai kenties kummatkin? [Undvi-kande av militärtjänst i början av Stora Nordiska kriget : tremänningar eller dubbleringsmän eller båda?] // *AO : lisiä historiaan*. 1998, s. 92–118.

Kukkonen, Einari, *Oi muistatkos Emma : suomalaisen levylaulun vaiheita 1920-luvulla* [Sång på grammofonskivor i Finland på 1920-talet]. – [Jyväskylä], 1998. – 309 s.

Kummel, Bengt, *Georg Carl von Döbeln 1758–1820 : liv och känsla*. – Vasa, 1998. – 319 s.

Kydén, Tarja, *Suomen intendentinkonttorin kirkkoarkkitehtuuri 1810–1824 : kustavilainen perinne ja suuriruhtinaskunnan uusi rakennus-hallinto*. – Jyväskylä, 1998. – 242 s. – (Jyväskylä studies in the arts ; 64). – Summary: Church architecture of the Bureau of the Superintendent of Pub-lic Works and Buildings in Finland in 1810–1824.

Kähönen, Aappo, Bolshevikkien Suomen ja Baltian kuva 1918–1920 [Bolsjevikernas bild av Finland och Baltikum 1918–1920]. // *Ajankoh-ta : poliittisen historian vuosikirja*. 1998, s. 189–215.

Känsälä, Risto & Lukkarinen, Ville & Träskelin, Rauno, *Kuorikosket : puukirkkojen mestarit*. – Kokkola, 1998. – 93 s. – (Kansanmusiikki-instituutin julkaisuja ; 49). – Resumé: Den berömda kyr-kobyggarläkten Kuorikoski och dess verksamhet. – Summary: The renown-ed Kuorikoskis – a church building family and their works. – Zusammen-fassung: Die Kuorikoskis – Geschichte einer berühmten finnischen Kirchen-bauerfamilie.

Laaksonen, Lasse, *Ristiriidoista yhteistoimintaan : Suomen poliisi-järjestöjen integroitumiseen johtanut historia* [Från konflikter till samverkan : historien om polisorganisationernas integration i Finland]. – [Helsinki], 1998. – 367 s. – Pärmittel: Suomen poliisijärjestöjen liitto 1923–1998

Lackman, Matti, Punasissit suksilla : punaisten sissitaktiikka Neu-vesto-Karjalan kapinan kukistamisessa 1921–1922. // *SHA*. 17 (1998), s. 83–113. – Summary: Red guerillas on skis : the Reds' guerilla tactics during the suppression of the rebellion in Soviet Karelia in 1921–22.

Laiho, Sinikka, *Teaming up for a common goal : The Finnish Wood-pulp Union 1893–1942 : The Finnish Board Mills Association* – Finnboard 1943–1996. – [Espoo], 1998. – 172 s. – Orig:s titel: Vuosisata Suomen kar-tonkiteollisuuden sillanrakentajana.

Laine, Antti, Renvallin unelma – tämän päivän mahdollisuus. // *HAik*. 96 (1998), s. 3–9. – Summary: Renvall's dream – our opportunity.

Laitinen, Marjo, Lotta Svärd ja suojeluskunnat [Lotta Svärd och skyddskårerna]. // *Raja raitona : näkökulmia suojeluskuntiin*. 1998, s. 173–193.

Lamberg, Juha-Antti, Economic interest groups in Finnish foreign-trade policy decision-making in the early years of independence. // *SEHR*. 46 (1998) : 2, s. 79–96.

Lappalainen, Ari, *Kalastuskulttuuri muuttuvassa yhteiskunnassa : etnologinen analyysi kalastuskulttuurin muuttumisesta Pohjois-Karjalan Höytiäisellä 1890-luvulta 1990-luvulle*. – Helsinki, 1998. – 489 s. – (Kalastusmuseoyhdistyksen julkaisuja ; 13). – English summary: Fishing culture in a changing society : changes in fishing culture on Lake Höytiäinen from the end of the 19th century to the 1990s.

Lappalainen, Jussi T., Suomen historia Turun yliopistossa [Finlands historia vid Åbo Universitet]. // *Historiaa Auran rannoilla : turkulaista historian tutkimusta ja historiantutkijoita*. 1998. (THA ; n:o 52), s. 149–162.

Lappalainen, Niilo, *Vaarallisilla teillä : viimeiset suomalaiset SS-miehet* [På farliga vägar : de sista finländska SS-männen]. – Porvoo, 1998. – 323 s.

Lehti, Marko, Suomi Viron isoveljenä : suomalais-virolaisten suhteiden kääntöpuoli [Finland som storebror för Estland, baksidan av relationerna mellan Finland och Estland]. // *Suomi ja Viro : yhdessä ja erikseen*. 1998 (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 44), s. 84–115.

Lehtilä, Hannu, *Tuntematon Koivisto* [Den okände Koivisto]. – Helsinki, 1998. – 381 s.

Liikane, Ilkka, Fennomania poliittisena liikkeenä [Fennomani som politisk rörelse]. // *Uudet ja vanhat liikkeet*. 1998, s. 59–78.

Lindström, Aslak, *Ylioppilastutkinnon muotoutuminen autonomian aikana*. – Jyväskylä, 1998. – 365 s. – (Koulutuksen tutkimuslaitoksen tutkimuksia ; 6.). – Abstract: The development of the matriculation examination in the period of Finnish autonomy.

Loikkanen, Jouko, *Sikisi yhdeksässä kuukaudessa : maan politiikka joulukuusta 1963 syyskuuhun 1964* [Avlad i nio månader : politiken i landet från december 1963 till oktober 1964]. – Porvoo, 1998. – 283 s.

Lukkari, Pekka, Saamenkielisen virsikirjan vaihteita. // *Faravid*. 20–21/1996–97 (1998), s. 129–145. – Summary: On the history of the Saami hymn book.

Lähteenmäki, Maria, To the margins and back? : the role of women in the Finnish Labour Movement in the twentieth century. // *SJH*. 23 (1998) : 3–4, s. 113–126.

Majander, Mikko, Sota-Tannerin synty [Uppkomsten av Krigs-Tanner]. // *...vaikka voissa paistais? : Venäjän rooli Suomessa*. 1998, s. 322–352.

Majander, Mikko & arbetsgrupp, Pakoon yli Pohjanlahden [På flykt över Bottenviken]. // *Ajankohta : poliittisen historian vuosikirja*. 1998, s. 116–141.

Manninen, Ohto, The Russian archives : promises and frustration. // *Haik*. 96 (1998), s. 149–160.

Manninen, Ohto, Pietarilaiset joukot Suomessa 1918. // *SHA*. 17 (1998), s. 45–82. – Summary: Russian troops from Petrograd in the Finnish War of Independence in 1918.

Manninen, Turo, Suojeluskuntien synty ja sisällissodan alkaminen [Skyddskårernas uppkomst och inbördeskrigets utbrott]. // *Raja railona : näkökulmia suojeluskuntiin*. 1998, s. 15–35.

*Maritima kontakter över Finska viken : sjöhistoriskt forskarseminarium i Åbo 28 november 1997* / red.: Christoffer H. Ericsson och Kim Montin. – Åbo, 1998. – 130 s. – (Jungfrusund ; 5). – Summaries in English.

Martikainen, Tyyne, *Neuvostoliiton partisaanien tuhoiskut siviilikyliin 1941–1944 : Kemi-Sompion kairan Kuosku, Maggan talot, Seitjäärvi ja Lokka partisaaniryhökäysten kohteina* [De sovjetiska partisanernas anfall på civila byar 1944 : partisananfallen mot Kuosku i Kemi-Sompions skogstrakter, Maggas hus, Seitjäärvi och Lokka]. – [Savukoski], 1998. – 187 s.

Meres-Wuori, Ora, *Suomen ulko- ja turvallisuuspoliittinen päätöksentekojärjestelmä : Ruotsin maakunnasta EU:n jäsenvaltioksi : valtiosääntöoikeudellinen tutkimus*. – Helsinki, 1998. – 442 s. – Summary: The decision-making system in foreign and security policy in Finland.

Mickwitz, Joachim, Kulturmöten och kulturkrockar : Sveaborg och det ryska maktövertagandet. // *Sveaborg : samtiden och efiervärlden*. 1998 (Bidrag till Sveaborgs historia ; 6), s. 110–137.

*Miten meistä tuli historian tohtoreita* [Hur blev vi historiedoktorer] / Päiviö Tommila (red.). – Helsinki, 1998. – 473 s.

Moberg, Petri, Casus Wilkama 1924–1926. // *Ajankohta : poliittisen historian vuosikirja*. 1998, s. 93–115.

Muranen, Lauri, *Punainen ja valkoinen Asikkala* [Det röda och vita Asikkala]. – [Vääksy], 1998. – 101 s.

*Musarum minister : studia in honorem Kari Tarkiainen* / [Raimo Pohjola, päätoimittaja = huvudredaktör]. – [Helsinki], 1998. – 375 s.

Mustakallio, Hannu, Lestadiolaisuus valtiollisena vaarana : Venäjän sisäministeriön tiedustelu ”hihhuilahkon opista ja sen toiminnan laadusta” vuodelta 1909 [Lestadianismen som statlig fara : ryska inrikesministeriets förfrågan om ”hihhuilitestens lära och dess verksamhets beskaffenhet” 1909]. // *...vaikka voissa paistais? : Venäjän rooli Suomessa*. 1998, s. 198–224.

Mylly, Juhani, Porvarilliset puolueet ja suojeluskunnat [De borgerliga partierna och skyddskårerna]. // *Raja railona : näkökulmia suojeluskuntiin*. 1998, s. 37–58.

Myllyniemi, Seppo, Etelähämäläinen suojeluskuntalainen [Skyddskåristen i Södra Tavastland]. // *Raja railona : näkökulmia suojeluskuntiin*. 1998, s. 151–171.

Mäkelä-Alitalo, Anneli, *Pennusta pitäen : suomalaisen kennelhistorian ensimmäiset sukupolvet*. – Helsinki, 1998. – 324 s. – Sammandrag: Om det finländska kennelarbetets historia. – Summary: From puppy to adult : kennel activities in Finland.

Mäkelä, Päivi, Lain historiasta oikeuden historiaan : ekskursio suomalaisen oikeushistoriantutkimuksen historiaan [Från lagens historia till rätthistoria : en exkursion i rätthistorisk historiografi i Finland]. // *Ajankoh-ta : poliittisen historian vuosikirja*. 1998, s. 11–37.

Mäkinen, Hanna, *Tule kylään Jyväskylään! : matkailun edistäminen Jyväskylässä 1890-luvulta 1990-luvulle* [Besök Jyväskylä! : turismfrämjande i Jyväskylä från 1890-talet till 1990-talet]. – [Jyväskylä], 1998. – 103 s.

Mäntylä, Ilkka, *Viinissä totuus : viinin historia Suomessa* [In vino veritas : vinets historia i Finland]. – [Helsinki], 1998. – 188 s.

Mäntylä, Ilkka, Viinimieltymysten muuttuminen. // *Musarum mi-nister : studia in honorem Kari Tarkiainen*. 1998, s. 151–161. – Sammandrag: Förändringar i smaken för vin.

Nenonen, Kaisu-Maija & Teerijoki, Ilkka, *Historian suusanakirja* [Historiens storordbok]. – Porvoo, 1998. – 1168 s.

Nerdrum, Monica, *Skärgårdskvinnor : tradition, modernitet och di-versitet*. – Åbo, 1998. – 256 s. – Summary: Women of the Archipelago : tra-dition, modernity, and diversity.

Niemelä, Jari, *Vain hyödynkö tähden? : valistuksen ajan hyötyajatte-lun, luonnontieteen ja talouspolitiikan subde Pehr Adrian Gaddin elämäntyön kautta tarkasteltuna*. – Helsinki, 1998. – 358 s. – (HT ; 199). – Summary: For the sake of utility alone? : Enlightenment concepts of utilism, science and economic policy from the perspective of Pehr Adrian Gadd's life's work.

Niemelä, Osmo, *Suomen karttojen tarina 1633–1997 : näin Suomi kartoitettiin katseltavaksi* [Kartornas historia i Finland 1633–1997 : så här kartlades Finland]. – [Helsinki], 1998. – 176 s. – Sammandrag. – Summary. – Zusammenfassung. – S. 9-14: Suomen karttakuvan varhaisvaiheet [Kart-bildens tidiga skeden i Finland] / Leena Miekkavaara.

Niinistö, L. J., *Paavo Susitaival 1896–1993 : aktivismi elämänasen-teena*. – Helsinki, 1998. – 256 s. – (BH ; 29). – Summary: Paavo Susitaival 1896–1993 : a life dedicated to activism.

Nikander, Esko, *Kansalaisuus velvoittaa : maaseudun kansakoulujen piiritarkastajat Suomen kansallisen sovun rakentajina vuosina 1921–1939*. – Tampere, 1998. – 295 s. – (Acta Universitatis Tamperensis ; 594). – Summa-ry: Citizenship means accountability : primary school inspectors' contribu-tion to national consensus in Finland in 1921–1939.

Nordin, Jonas, I broderlig samdräkt? : förhållandet Sverige-Finland under 1700-talet och Anthony D. Smiths ethniefbegrepp. // *Scandia*. 64 (1998) : 2, s. 195–223, 327–328. – Summary: The relationship between Sweden and Finland during the 18th century and Anthony D. Smith's concept of ethnief.

Nurmiranta, Eeva-Kaarina, *Pappi tuomiolla : julkisoikeudelli-nen tutkimus papin opin, virkatoiminnan ja elämän valvonnasta vuosina 1940–1989*. – Helsinki, 1998. – XXXVIII, 450 s. – (Suomalaisen lakimies-yhdistyksen julkaisuja. A-sarja ; n:o 215). – Summary: Passing judgement on

the Lutheran priest : a study within the field of public law on the monitoring of the Evangelical Lutheran cleric's doctrine, actions and life in the period 1940–1989.

Nygård, Toivo, *Erilaisten historiaa : marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa* [De avvikandes historia : marginalgrupper i Finland på 1800-talet och i början av 1900-talet]. – Jyväskylä, 1998. – 237 s.

Nygård, Toivo, Anti-Russian sentiments and the greater Finland – idea, 1918–1939. // *Images and mutual perceptions of the Finns, the Estonians and the Russians in the 20th century*. 1998, s. 77–96.

Nygård, Toivo, Historians on Finland's status in the Russian Empire. // *Finnish yearbook of political thought*. 2. 1998 (SoPhi ; 22), s. 175–202.

Nykänen, Paavo, *Käytännön ja teorian välissä : teknillisen opetuksen alku Suomessa* [Mellan praktik och teori : den tekniska undervisningens början i Finland]. – [Espoo], 1998. – 203 s.

Nyman, Pehr-Erik, *Kapteeni William Hutcheon Hallin toiminnasta Suomen vesillä 1854–1855*. // *SHA*. 17 (1998), s. 170–203. – Summary: Captain Hall in the waters off Hanko, 1854–55.

*Oikeustiede Suomessa 1900–2000* [Juridiken i Finland 1900–2000] / Urpo Kangas (red.). – Helsinki, 1998. – 547 s.

Olin, K.-G., *Vad gjorde farfar i Klippiga bergen? : namnlista*. – Jakobstad, [1998]. – 226 s.

Olin, K.-G., *Klippiga bergen : finländska öden och äventyr i det vildaste av vilda västern*. – Jakobstad, [1998]. – 197 s.

Ollila, Anne, *Jalo velvollisuus : virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa* [En ädel plikt : kvinnliga tjänstemän i Finland i slutet av 1800-talet]. – Helsinki, 1998. – 248 s. – (SKS ; 711).

Ollila, Anne, Askeettisuus ja naimattomuus : virkanaisten elämäntapa 1800-luvun lopussa. // *HAik*. 96 (1998), s. 309–315. – Abstract: Asceticism and spinsterness : the way of life of female public servants in the late 19th century.

Ollila, Anne, Perspectives to Finnish identity. // *SJH*. 23 (1998) : 3–4, s. 127–137.

Ollonqvist, Pekka, *Metsäpolitiikka ja sen tekijät : pitkä linja 1928–1997* [Skogsolitik och skogsolitiker : den långa linjen 1928–1997]. – Helsinki, 1998. – 301 s.

Paarma, Heikki & Puranen, Eija & Käkelä, Erkki, Näkökohtia pioneeritoiminnan järjestelyistä läntisellä Karjalan kannaksella kesäkuussa 1944. // *SHA*. 17 (1998), s. 133–169. – Summary: Field engineers on the Western Karelian Isthmus in June 1944.

Paaskoski, Jyrki, *Russkij biografitšeskij slovar, elämäkerrastojen aatteellinen tausta*. // *Genos*. 69 (1998) : 2, s. 50–57, 94–95. – Referat: Den ideologiska bakgrunden till det biografiska uppslagsverket Russkij biografitšeskij slovar.

Paaskoski, Jyrki, Vanhan Suomen aikakausi : Karjala osana Venäjän keisarikuntaa 1710–1811 [Gamla Finlands tidevarv : Karelens som en del av kejsardömet Ryssland 1710–1811]. // *Karjala : historia, kansa, kulttuuri*. 1998 (SKS ; 705), s. 92–124.

Paaskoski, Jyrki, Matthias Akiander ja Vanhan Suomen lahjoitusmaat. // *Musarum minister : studia in honorem Kari Tarkiainen*. 1998, s. 81–93. – Sammandrag: Matthias Akiander och donationsgodsen i Gamla Finland.

Paavilainen, Marko, *Karjalasta kaukomaille : Valtameri osakeyhtiön ja sen edeltäjien vaiheet 1913–1998* [Från Karelens till fjärran länder : aktiebolaget Valtameri och dess föregångare 1913–1998]. – Helsinki, 1998. – 386 s.

Paavola, Kirsti, *Kepeät mullat : kirjallisiin ja esineellisiin lähteisiin perustuva tutkimus Pohjois-Pohjanmaan rannikon kirkkohaudoista*. – Oulu, 1998. – 280, 67 s. – (Acta Universitatis Ouluensis. Series B. Humaniora ; 28). – Abstract: The church graves of the Northern Finnish coastal area according to the written and material sources.

Paavonen, Tapani, *Suomalaisen protektionismin viimeinen vaihe : Suomen ulkomaankauppa- ja integraatiopolitiikka 1945–1961*. – Helsinki, 1998. – 381 s. – (HT ; 198). – Summary: Finnish protectionism and international economic integration, 1945–1961.

Pakarinen, Juha & Rajalainen, Jari, *Satakunnan lennoston historia 1918–1998* [Satakunta flygflottiljens historia]. – [Tampere], 1998. – 397 s. – (Ilmavoimien historiasarja ; IV).

Palokangas, Markku, Suomen panssarintorjunnan tykkiaseistus. // *SHA*. 17 (1998), s. 242–305. – Summary: Anti-tank guns used by the Finnish Army.

Palola, Ari-Pekka, Suomen asema Kalmarin unionissa (1397–1521). // *Faravid*. 20–21/1996–97 (1998), s. 73–91. – Summary: The status of Finland in the Kalmar Union (1397–1523).

Pelkonen, Harri, Viipurilaisten sahateollisuus vesisahojen aikana [Viborgarnas sågindustri under vattensågarnas tid]. // *Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita*. 12 (1998), s. 29–50.

Peltola, Jarmo, *Onnikoita ja rollikoita : viisi vuosikymmentä (1948–1998) kunnallista joukkoliikennettä Tampereella* [Fem decennier (1948–1998) av kommunal kollektivtrafik i Tammerfors]. – [Tampere], 1998. – 351 s.

Peltola, Saara, *E. N. Setälä, kansallinen vaikuttaja : pienoiselämäkerta* [E. N. Setälä, en nationell påverkare : en miniatyrbiografi]. – [Järvenpää], 1998. – 136 s.

Peltonen, Martti, Ilmavoimien lentokalusto 30.11.1939–15.12.1944. // *SHA*. 17 (1998), s. 204–241. – Summary: Aircraft of the Finnish Air Force, 30 november 1939 – 15 december 1944.

Pernaa, Ville, Punainen keppihevonen? : Neuvostoliiton tutkimuk-

sen virittely vaaran vuosien Suomessa 1944–1947 [En röd kapphäst? : skapandet av Sovjetforskning under farans år i Finland 1944–1947] // *Ajankohta : poliittisen historian vuosikirja*. 1998, s. 142–163.

Perälä, Reijo, *Lapuan liike ja sanan mahti*. – Rovaniemi, 1998, – 426 s. – (SHS ; 33). – Summary: The Lapua Movement and the power of the printed word.

Pesälä, Jussi, Armoton : Veikko Vennamon peloista pahimmat [Den skoningslöse : de värsta av Veikko Vennamos farhågor]. // *Ajankohta : poliittisen historian vuosikirja*. 1998, s. 164–188.

Pietiäinen, Jukka-Pekka, *Post till alla : den finska postens historia 1638–1998*. – Hfors, 1998. – 104 s. – Utk. också på engelska: *Post for all : the story of the Finnish postal service 1638–1998*. – Helsinki, 1998. – 104 s.

Piilahti, Kari-Matti, Familjen invid flera gränser : naturresurserna, ekonomin, hushållet och familjen i Valkeala från 1630-talet till stora ofreden. // *HTF* 83 (1998), s. 605–636.

Pikkusaari, Jussi, *Väikea vapaus : sosialidemokratian häviö kirkolle Suomen kulttuuritaistelussa*. – Helsinki, 1998. – 438 s. – (BH ; 32). – Summary: A difficult freedom : social democracy's defeat to the church in the Finnish cultural struggle. – Pärmundertitel: Sosialidemokratian häviö kirkolle 1850-luvulta 1920-luvulle käydyssä Suomen kulttuuritaistelussa.

Pirinen, Kauko, Suomen maakunnat ja niiden vaakunat Johannes Messeniuksen näkötorvista katseltuina [Landskapen i Finland och deras vapen från Johannes Messenius utsiktstorn]. // *Musarum minister : studia in honorem Kari Tarkiainen*. 1998, s. 169–187.

Polvinen, Tuomo, Ždanov, Mannerheim ja YVA-sopimuksen esivaihe 1944–1945 [Ždanov, Mannerheim och vsb-paktens förspel 1944–1945]. // *...vaikka voissa paistais? : Venäjän rooli Suomessa*. 1998, s. 353–367.

Purhonen, Paula, *Kristinuskon saapumisesta Suomeen : uskontoarkeologinen tutkimus*. – Helsinki, 1998. – 261 s. – (SMYA ; 106). – Summary: On the arrival of Christianity in Finland : a study in the archaeology of religion.

Puuronen, Jorma, Työväenliikkeen organisoituminen lappilaisessa kylässä : korpikommunismien uudet tulkinnat? [Arbetarrörelsens organisering i en lappländsk by : nya tolkningar om ödemarkskommunismen?]. // *Uudet ja vanhat liikkeet*. 1998, s. 79–99.

Pöyhönen, Juhani, *Suomalainen sukunimikartasto* [Atlas över släktnamnen i Finland]. – Helsinki, 1998. – 282 s. – (SKS ; 693). – Summary.

Radloff, Fredrik Wilhelm, *Beskrifning öfver Åland*. – Faksimileuppl. – [Marichamn], 1998. – [13], 260 s. – (Skriftserien Åland ; nr 18). – Innehåller också: Ålandsforskaren Fredric Wilhelm Radloff (1766–1838) / Christina Remmer. – Orig. utk.: Åbo: På eget förlag, 1795.

Rahikainen, Marjatta, "Ingen mat utan arbete" : arbetshusen för fattiga barn i Helsingfors 1883–1945. // *HTF* 83 (1998), s. 289–307.

Railo, Juhani E., Herman Diedrich Spöring (1701–1747) lääketieteen professori Turussa (1728–1747). // *Hippokrates*. 15 (1998), s. 19–43. – Zusammenfassung: Herman Diedrich Spöring (1701–1747), Professor der Medizin in Turku (1728–1747).

*Raja railona : näkökulmia suojeluskuntiin* [Gränsen öppnar sig som en råk : aspekter på skyddskårerna] / red. Risto Alapuro. – Porvoo, 1998. – 344 s.

*Rajamailla*. IV : 1997 [I gränstrakter. IV : 1997] / red.: Kyösti Julku. – Rovaniemi, 1998. – 207 s. – (SHS ; 34).

Ranta, Raimo, Vianan Karjalaisten Liitto ja rajantakainen kouluky-symys 1906–10 [Vianan Karjalaisten Liitto och skolfrågan på andra sidan gränsen 1906–10]. // *Rajamailla*. 4 : 1997. 1998 (SHS ; 34), s. 111–145.

Rentola, Kimmo, Beljakovin ensimmäinen vaihe 1963–1966 [Beljakovs första skede 1963–1966]. // *...vaikka voissa paistais? : Venäjän rooli Suomessa*. 1998, s. 385–424.

*Rohkea, reima ja horjumaton : Samuli Onnelalle omistettu 60-vuotisjubilakirja* [Modig, duktig och orubblig : en 60-års festskrift tillägnad Samuli Onnela] / [red.: Antero Tervonen]. – Oulu, 1998. – 415 s. – (Scripta historica ; XXVII). – Summaries.

Roiko-Jokela, Heikki, Virolaisten luovutukset Suomesta Neuvostoliittoon 1944–1948 : kipeä muisto suomalais-virolaisissa suhteissa [Utlämning av ester från Finland till Sovjetunionen 1944–1948 : ett ömtåligt minne i relationerna mellan Finland och Estland]. // *Suomi ja Viro : yhdessä ja erikseen*. 1998 (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 44), s. 158–172.

Roiko-Jokela, Heikki, Justice at the expense of morality? : extraditions of citizens of the Soviet Union from Finland, 1944–1955. // *Images and mutual perceptions of the Finns, the Estonians and the Russians in the 20th century*. 1998, s. 197–216.

Rosén, Gunnar, *Suomalaisina Itä-Karjalassa : sotilashallinnon ja Suomen Punaisen Ristin yhteistoiminta 1941–1944* [Som finländare i Öst-karelen : samarbetet mellan militärförvaltningen och Finlands Röda Kors 1941–1944]. – Helsinki, 1998. – 274 s.

Rui, Timo, Suomen silta tieteen kulkuväylänä : tiedonsiirrot virolaisten kansallisten tieteiden rakentajana [Finlands bro som vetenskaplig farled : kunskapsöverföring och uppbyggandet av nationella vetenskaper i Estland]. // *Suomi ja Viro : yhdessä ja erikseen*. 1998 (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 44), s. 116–138.

Rumpunen, Kauko I., Suojeluskuntien matkan pää [Skyddskårens slut]. // *Raja railona : näkökulmia suojeluskuntiin*. 1998, s. 293–306.

Rumpunen, Kauko I., SAT/VIA : mikä ihmeen SAT/VIA? [SAT/VIA : vad då för något?]. // *HAik*. 96 (1998), s. 215–218.

Ruonavaara, Hannu, ”Vanhat” yhteiskunnalliset liikkeet moraalisisäetyn projekteina [De ”gamla” samhällliga rörelserna som projekt för moralisk kontroll]. // *Uudet ja vanhat liikkeet*. 1998, s. 43–57.

Ryti-Erkinheimo, Hanna-Liisa, *Gerda Rytin elämäkerta*. 1 :



*Vuodet 1886–1939* [Gerda Rytis biografi. 1 : Åren 1886–1939]. – Porvoo, 1998. – 526 s. – (Elämä kertomuksena).

Rytikölä, Heikki, *Kainuun ja Karjalan parantaja : Elias Lönnrotin Kajaanin-aika.* – [Joensuu], 1998. – 548 s. – (Historian tutkimuksia ; 18). – Summary: The physician of Kainuu and Karelia : Elias Lönnrot's life in Kajaani.

Räty-Hämäläinen, Aino, *Karjalan tyttäret : esseitä ja kuvauksia karjalaisnaisten elintiloilta* [Karelen dötrar : essäer och skildringar rörande de karelska kvinnornas liv]. – Porvoo, 1999. – 282 s.

Rönquist, Lars, *Lunkulansaaren ja Mantsinsaaren maihinnousun torjuntataistelut heinäkuussa 1941.* // *SHA*. 17 (1998), s. 7–31. – Summary: The battles to repulse the landings on the Lake Ladoga islands of Lunkula and Mantsi in July 1941.

Saarela, Tauno, *Tuhatmarkkasia, miljoonia ruplia, dollareita : SKP:n tilinpäätös 1920-luvulta* [Tusenmarksedlar, miljoner rubel, dollar : FKP:s bokslut på 1920-talet]. // *...vaikka voissa paistais? : Venäjän rooli Suomessa*. 1998, s. 276–295.

Saarikoski, Vesa, *Elon mainingit : jääkärikenraali Aarne Sihvo 1889–1963* [Livets dyningar : jägargeneralen Aarne Sihvo 1889–1963]. – Porvoo, 1998. – 476 s.

Saksa, Aleksandr, *Rautakautinen Karjala : Muinais-Karjalan asu- tuksen synty ja varhaiskehitys.* – Joensuu, 1998. – 258 s. – (SCH ; 11). – Rezjume. – Abstract. – Summary: Iron Age in Karelia : the emergence and early development of Ancient Karelia.

Salmela, Mikko, *Suomalaisen kulttuurifilosofian vuosisata.* – Helsinki, 1998. – 576 s. – Abstract: Cultural philosophy in Finland in the twentieth century.

Salmela, Mikko, *Näköjoihita vai ajopuita? : suomalaisten filosofien poliittisyhteiskunnallinen ajattelu toisen maailmansodan aikana.* // *HAIK*. 96 (1998), s. 99–112, 192. – Abstract: Visionaries or driftwood? : the political and social thinking of Finnish philosophers during the Second World War.

Salmiinen, Esko, *The struggle over freedom of speech in the North : the Finnish press gave obeisance to Moscow, but did not succumb to the Kremlin's propaganda programme during the Cold War years 1968–1991.* // *SJH*. 23 (1998) : 3–4, s. 239–251.

Salmiinen, Marko, *Tidigare okända medeltida brev från Finland i Revels stadsarkiv.* // *HTF*. 83 (1998), s. 453–470. – S. 467–470: Bilaga: Brevven.

Salmiinen, Timo, *Uppbörden av klockskatt i Finland på 1530- och 1540-talen.* // *HTF*. 83 (1998), s. 513–521.

Salo, Matti & Lackman, Matti, *Oulun yliopiston historia 1958–1993.* – Oulu, 1998. – 648 s. – S. 609–628: History of the University of Oulu 1958–1993.

Salokannel, Juhani, *Sielunsilta : Suomen ja Viron kirjallisia suhteita*

ta 1944–1988 [Litterära relationer mellan Finland och Estland 1944–1988]. – Helsinki, 1998. – 310 s. – (SKS ; 680). – s. 271–294: Suomalainen kirjallisuus virokseksi ja virolainen kirjallisuus suomeksi vuosittain 1944–1988.

Salomaa, Markku, W. D. Gröndahl ja V. P. Nenonen – viholliset vastoin tahtoaan. // *SHA*. 17 (1998), s. 114–132. – Summary: V. D. Gröndahl and V. P. Nenonen – enemies against their will : Vladimir Davydovich Gröndahl (1880–1940), red officer.

Salonen, Kirsi, Vid nådens källor : det påvliga penitentiariatet och finländarna 1449–1523. // *HTF*. 83 (1998), s. 522–547.

Sandström, Allan, *Vinterkriget*. – Nyutg. – Örebro, 1999. – 175 s.  
Sarkkinen, Kaisu, Itsenäisyyden ajan asutustoimintaan liittyvät arkistot Oulun maakunta-arkistossa. // *Rohkea, reima ja horjumaton : Samuli Onnelalle omistettu 60-vuotisjuhlakirja*. 1998 (Scripta historica ; XXVII), s. 59–82. – Summary: Material on settlement during the independence period in the Oulu Provincial Archives.

Sarlund, Seppo, *Jussi, Suomen neuvos* [Johannes Virolainen] [Jussi, Finlands råd]. – Helsinki, 1998. – 256 s.

Schweitzer, Robert, ”...To form an ever more (im)perfect union” : some suggestions for further research on Finland’s position in the Russian Empire. // *...vaikka voissa paistais? : Venäjän rooli Suomessa*. 1998, s. 493–519.

Screen, J. E. O., Venäjän upseerien ampumakoulu : muutamia opetuksia ja suomalaisten kokemuksia 1800-luvun lopulta [Den ryska officersskarpskytteskolan : några lärdomar och finländarnas erfarenheter från slutet av 1800-talet]. // *...vaikka voissa paistais? : Venäjän rooli Suomessa*. 1998, s. 147–170.

Selén, Kari, Suojeluskuntien Suomi? [Skyddskårernas Finland?]. // *Raja railona : näkökulmia suojeluskuntiin*. 1998, s. 197–219.

Selén, Kari, Suojelukuntajärjestön autonomia. // *Tiede ja ase*. 56 (1998), s. 159–175. – Summary: Autonomy of the Civil Guard Organization.

Selovuori, Jorma, Virkamiehet ja lojaalisuus – kohti ”sortovuosia” [Ämbetsmän och lojalitet – mot ”ofärdsären”]. // *...vaikka voissa paistais? : Venäjän rooli Suomessa*. 1998, s. 187–197.

Seppinen, Ilkka, ”The Baltic mission” ja Ruotsin sota 1808 [”The Baltic mission” och svenska kriget 1808]. // *...vaikka voissa paistais? : Venäjän rooli Suomessa*. 1998, s. 45–68.

Seppinen, Ilkka, Historiahanke : tilaushistoria, toimeksiantaminen ja toteuttaminen [Historieprojekt : beställningshistoria, uppdrag och förverkligande]. // *Ajankohta : poliittisen historian vuosikirja*. 1998, s. 38–66.

Seppinen, Jukka, *Kohti Karjalaa : pakkoluovutettu Karjala tänään ja huomenna* [Mot Karelen : den tvångsavträdde Karelen i dag och i morgon]. – Lappeenranta, 1998. – 95 s.

Seppälä, Helge, *Karl Lennart Oesch : Suomen pelastaja* [Karl Len-

nart Oesch, Finlands räddare]. – Jyväskylä, 1998. – 272 s., [24] bilds. – 2. uppl. 1998.

Seppälä, Raimo, *Hyökkäävä puolustaja : maakunnan selviytymistais-telu ja Tampereen kauppakamari 1918–1998* [En anfallande försvarare : land-skapets kamp för att överleva och Tammerfors handelskammare 1918–1998]. – Helsinki, 1998. – 350 s.

Sihvo, Hannes, Karjalainen kulttuuri ja kulttuuri Karjalassa [Den karelska kulturen och kulturen i Karelen]. // *Karjala : historia, kansa, kulttuu-ri*. 1998 (SKS ; 705), s. 449–470.

Singleton, Fred, *A short history of Finland* / revised and updated by A. F. Upton. – 2nd ed. – Cambridge, 1998. – xii, 209 s.

Sirén, Kirsi, Skatteindrivarna och prästerskapet som folkbokförare : befolkningshistoriska källor i kritisk belysning. // *HTF*. 83 (1998), s. 1–16.

Sjöstrand, Per Olof, Om Ålands äldsta skattesystem. // *HTF*. 83 (1998), s. 408–432.

Sinisalo, Taisto & Korjus, Olli, *Väinö Meltti (1898–1964) : ajankuvia itsenäisyytemme ensimmäisiltä vuosikymmeniltä : "olen marxilainen demokraatti päämääränä sosialistinen yhteiskunta" : tutkielma tutkijasta, poliit- tikosta, kansanedustajasta ja poliittisesta vangista, SKDL:n perustajasta ja maa- herrasta* [Väinö Meltti (1898–1964) : tidsbilder från självständighetens första decennier : "jag är en marxistisk demokrat med ett socialistiskt samhälle som målsättning"]. – [Kotka], 1998. – 133 s.

*Soi sana kultainen : Maamme-laulun viisitoista vuosikymmentä = Vårt land : vår nationalsång 150 år* / Laura Kolbe, Risto Valjus, Johan Wrede (red.). – Helsinki, 1998. – 143 s.

Soikkanen, Hannu, Vasemmisto ja suojeluskunnat [Den politiska vänstern och skyddskärnorna]. // *Raja railona : näkökulmia suojeluskuntiin*. 1998, s. 59–80.

Soikkanen, Mauri, *Urho Kekkonen : "kovettu kalamies"* [Urho Kekkonen : "en stor fiskare"]. – Jyväskylä, 1998. – 218 s. – (Presidentit erä- miehinä). – 2. uppl. 1998.

Soikkanen, Timo & Vares, Vesa, Sukupolvi selittäjänä Suo- men historiassa. // *HAik*. 96 (1998), s. 37–53. – Summary: Generation as an explanatory concept in Finnish history.

Sorsa, Kalevi, *Sisäänajo : politiikan kuvioita 1969–72* [Inkörning : bilder från politiken 1969–72]. – Helsinki, 1998. – 341 s.

Sorvettula, Maija, *Johdatus suomalaisen hoitotyön historiaan* [In- ledning till vårdarbetets historia i Finland]. – [Helsinki], 1998. – 495 s.

Stark-Arola, Laura, *Magic, body and social order : the construction of gender through women's private rituals in traditional Finland*. – Helsinki, 1998. – 331 s. – (SF. Folkloristica ; 5).

Steinby, Ann-Gerd, *Sjuttiofem år för folkhälsan : samfundet Folk- hälsan 1921–1996*. – Hfors, 1998. – 336 s.

Stjernfelt, Bertil, Åland från ut- och insidan samt vidare ostvart.

// *K. Krigsvetenskaps-akademiens handlingar och tidskrift*. 202 (1998) : 2, s. 75–101.

*Suomen eduskunta*. – Helsinki, 1998. – 86 s. – Utk. 1999 också: *Finlands riksdag*. 86 s. – *Das finnische Parlament*. 86 s. – *El Parlamento finlandés*. 86 s. – *Le Parlement finlandais*. 86 s. – *The Finnish parliament*. 86 s.

*Suomi ja Viro : yhdessä ja erikseen* [Finland och Estland : tillsammans och separat]. / red. Kari Immonen, Tapio Onnela. – Turku, [1998]. – 193 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 44).

*Suomi, Juhanii, Urho Kekkonen. 1972–1976: Liennytyksen akanvirrassa* [Urho Kekkonen. 1972–1976 : I avspänningens bakvatten]. – Helsinki, 1998. – 779 s. – 2. uppl. 1998.

*Suominen, Heikki, Yhdessä eteenpäin : yhdistykset ja seurakunta kunnallisen sosiaalihuollon täydentäjinä Turussa 1875–1922*. – Turku, 1998. – 409 s. – (Raportteja / Turun maakuntamuseo ; 17). – Summary: Forward together : associations and parishes supplementing municipal social services in Turku 1875–1922.

*Suominen, Jani, Sotilaita ilman vihollisia : suomalaiset valvontajoukot ja niiden voiman käyttö* [Soldater utan fiender : finländska övervakningsstyrkor och deras bruk av våld]. – Turku, 1998. – 189 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 46).

*Suvinie mi, Jukka, Brest-Litovskin rauhan taustoista ja seuraamuksista 1917–1918 : itärintaman erillisrauhan poliittisia vaikutusarviointeja Suomen itsenäistymiseen, vapaussotaan.* // *SHA*. 17 (1998), s. 32–44. – Summary: Some evaluation of the background and consequences of the Peace of Brest-Litovsk, 1917–1918.

*Sveaborg : samtiden och efiervärlden* / [redaktion: Magdalena af Hällström och Minna Sarantola-Weiss]. – Helsingfors, 1998. – 240 s. – (Bidrag till Sveaborgs historia ; 6). – (Piirteitä Suomenlinnan historiasta ; 6).

*Symposium deutscher und finnischer Historiker* (4 : 1996 : Turku), *Am Rande der Ostsee : Aufsätze vom IV. Symposium deutscher und finnischer Historiker in Turku 4.–7. September 1996* / herausgegeben von Eero Kuparinen. – Turku, 1998. – 378 s. – (Publikationen des Instituts für Geschichte, Universität Turku ; 14) (Publication / Institute of History, University of Turku ; 14).

*Syrjö, Veli-Matti, Itsenäisen Suomen kenraalikuunta 1918–1996 : historia* [Generalerna i det självständiga Finland 1918–1996 : historien]. – Porvoo, 1998. – 326 s.

*Syväoja, Hannu, "Suomen tulevaisuuden näen" : nationalistinen traditio autonomian ajan historiallisessa romaanissa ja novellissa*. – Helsinki, 1998. – 298 s. – (SKS ; 694). – Zusammenfassung: Die nationalistische Tradition in der finnischen historischen Prosaepik der Autonomiezeit (1809–1917).

*Takala, Hannu, Taistelu Lahdesta 1918* [Kampen om Lahtis 1918]. – [Lahti], 1998. – 125 s.

*Tallberg, Marianne, Suomalainen sairaanhoitaja kansainvälisessä*

yhteistyössä : johtamisesta ruohonjuuritasolle. // *Hippokrates*. 15 (1998), s. 110–125. – Summary: The Finnish nurse in international work : from leading positions to everyday nursing.

Tandefelt, Henrika, Husets heder, värn och sänja : om rojalistisk retorik under Gustaf III:s ryska krig. // *HLS*. (SSLF ; nr 614). 73 (1998), s. 31–90.

Tervasmäki, Vilho, Rauhan ja sodan suojeluskuntaupseeri [Skyddskårsofficer i fred och krig]. // *Raja railona : näkökulmia suojeluskuntaan*. 1998, s. 105–120.

Tommila, Päiviö & Salokangas, Raimo, *Sanomia kaikille : Suomen lehdistön historia* [Tidningar för alla : pressens historia i Finland]. – Helsinki, 1998. – 326 s. – (Kleio ja nykypäivä).

Tontti, Jarkko, Otto Brusiin, intellektuellin tie. // *HAik*. 96 (1998), s. 113–120, 192. – Abstract: Otto Brusiin, the way of the intellectual.

Topelius, Zacharias, *Elämäkerrallisia muistiinpanoja* / utg. av Paul Nyberg. – Faksimilt. – Helsinki, 1998. – 393 s. – Orig:s titel: *Självbiografiska anteckningar*. – Orig. utk. 1923.

*Tuitio Europae : chivalric orders on the spiritual paths of Europe* / edited by Luigi G. de Anna, Pauliina de Anna and Eero Kuparinen. – Turku, 1998. – 208 s. – (Publication / Institute of History, University of Turku ; 16). – (Publicazioni di lingua e cultura italiana ; n. 9). – Proceedings of the Conference: "The Spiritual Paths of Europe : Crusades, Pilgrimages and Chivalric Orders", Turku 28.–29.11.1997.

Tukkimäki, Liisa, *Varuskuntaelämää Kuopion kasarmilla 1940- ja 1950-luvulla* [Garnisonsliv på kasernerna i Kuopio på 1940- och 1950-talen]. – Kuopio, 1998. – 186 s. – (Arkistojulkaisu / Snellman-instituutti ; 1998, 1). – Summary. – Zusammenfassung.

Tuuri, Antti, *Linnuille pesänsä, ketuille kolonsa : asuntorakentamisen viisi värikästä vuosikymmentä* [Bostadsbyggandets fem färgrika årtionden]. – [Helsinki], 1998. – 141 s.

Tuuteri, Leena, *Tuhat päivää Itä-Karjalassa : Itä-Karjalan siviiliväestön terveyden- ja sairaanhoito suomalaismiehityksen aikana 1941–1944* [Tusen dagar i Östkarelen : civilbefolkningens hälso- och sjukvård i Östkarelen under finländsk ockupation 1941–1944]. – [Klaukkala], 1998. – 160 s.

Tähinen, Juhani, Henrik Porthanin ideaalikalansalaisuus ja kasvatustutkimus [Henrik Porthans idealmedborgarskap och uppfostran]. // *Suomalaisia kasvattajia*. [1998] (Koulu ja menneisyys ; 36), s. 20–50. – Summary.

*Under two crowns : the River Kymi, border river 1743–1811* / [edited by Eeva-Liisa Oksanen]. – [Kotka], 1998. – 144 s. – Orig:s titel: Kahden kruunun alla : Kymijoki rajana 1743–1811.

Uola, Mikko, *"Seinää vasten vain!" : poliittisen väkivallan motiivit Suomessa 1917–18* ["Mot väggen bara!": det politiska våldets motiv i Finland 1917–1918]. – Helsinki, 1998. – 320 s.

Uola, Mikko, *Räjähteet Suomessa : historiaa mustasta ruudista 2000-luvulle* [Sprängladdningar i Finland : historia från svart krut till 2000-talet]. – [Helsinki], 1998. – 266 s.

Uotila, Kari, *Medieval outer baileys in Finland : with special reference to Turku Castle*. – Turku, 1998. – 204 s. – (Archaeologia Medii Aevi Finlandiae ; 3).

*Uudet ja vanhat liikkeet* [De gamla och nya rörelserna] / Kaj Ilmonen, Martti Siisiäinen (red.). – Tampere, 1998. – 347 s.

*Uusi uljas ihminen, eli, Modernin pimeä puoli* [Den nya stolta människan, eller, Det modernas mörka sida] / Marja Härmänmaa & Markku Mattila (red.). – Jyväskylä, 1998. – 280 s.

*...vaikka voissa paistais?: Venäjän rooli Suomessa : juhla-kirja professori Osmo Jussilalle 14. maaliskuuta 1998* [... även om man steker i smör? : Rysslands roll i Finland : en festskrift för professor Osmo Jussila den 14. mars 1998] / red. av Jorma Selovuori. – Porvoo, 1998. – 528 s.

Vainio-Korhonen, Kirsi, *Käsin tehty : miehelle ammatti, naiselle ansioiden lähde : käsityötuotannon rakenteet ja strategiat esiteellisessä Turussa Ruotsin ajan lopulla*. – Helsinki, 1998. – 221 s. – (HT ; 200). – Summary: Hand-made : man's profession and woman's source of income : structures and strategies of handicraft production in the pre-industrial Turku towards the end of the Swedish reign in Finland.

Valkonen, Martti, *Suomettaminen jatkuu yhä : Moskovan-kirjeenvaihtajan näkökulma Suomen ja itänaapurin suhteisiin kolmannesvuosisadan ajalta* [Finlandiseringen fortsätter ännu : en Moskva-korrespondents synvinkel på relationerna mellan Finland och den östra grannen under ett tredjedels sekel]. – Helsinki, 1998. – 291 s.

Vallenius, Erkki, *Kansankodin kuokkavieraat : II maailmansodan jälkeen Ruotsiin muuttaneet suomalaiset kaunokirjallisuuden kuvaamina* [Folkhemmet snyltgäster : de efter II världskriget finländska invandrarna i Sverige skildrade i skönlitteraturen]. – Helsinki, 1998. – 268 s. – (SKS ; 692). – Summary.

Valtavuo-Pfeifer, Ritva, *Terrängnamn i Svenskfinland*. – Hfors, 1998. – 263 s. – (SSLF ; 615).

Vares, Vesa, *Kuninkaan tekijät : suomalainen monarkia 1917–1919 : myytti ja todellisuus* [Kungamakarna : den finska monarkin 1917–1919 : myt och verklighet]. – Porvoo, 1998. – 356 s.

Vares, Vesa, Pitiful, menacing or an object of unemotional realpolitik? : the view of the Finnish non-socialist circles on the political role of Russia and the Russian nationality. // *Images and mutual perceptions of the Finns, the Estonians and the Russians in the 20th century*. 1998, s. 47–75.

Vasara, Erkki, *Suojeluskuntajärjestön valistus-, urheilu- ja poika-toiminta* [Skyddskårsorganisationens upplysnings-, idrotts- och pojksamhet]. // *Raja rai-lona : näkökulmia suojeluskuntiin*. 1998, s. 123–150.

Verigin, Sergei G., A Soviet view on Finland during the Winter War 1939–1940. // *Images and mutual perceptions of the Finns, the Estonians and the Russians in the 20th century*. 1998, s. 183–195.

*Vi österbottningar och förvaltningens reformer* / [redaktion: Kjell Herberths, Kurt Jern, Christer Laurén]. – Vasa, 1998. – 103 s. – (Skrifter utgivna av Svensk-österbottniska samfundet; nr 57)(Österbotten; 1998).

Vihavainen, Timo, *Stalin ja suomalaiset* [Stalin och finländarna]. – Helsinki, 1998. – 374 s.

Vilkuna, Anna-Maria, *Kruunun taloudenpito Hämeen linnassa 1500-luvun puolivälissä*. – Helsinki, 1998. – 325 s. – (BH; 31). – Summary: Financial management at Häme Castle in the mid-sixteenth century (from 1539 to about 1570).

Virtapohja, Kalle, *Sankareiden salaisuudet: journalistinen draama suomalaista urheilusankaria synnyttämässä*. – Jyväskylä, 1998. – 260 s. – Abstract: The secrets of heroes: the drama of journalism as part of the making of the Finnish sports heroes.

Visuri, Pekka, *Puolustusvoimat itsenäisyyden turvana* [Försvarsmakten som skydd för självständigheten]. – Helsinki, 1998. – 137 s.

Vuorinen, Heikki S., ”Ovatko taudit itsenäisiä, eläväisiä olentoja?” : eli voimmeko kirjoittaa niiden historian. // *Hippokrates*. 15 (1998), s. 91–109. – Summary: Hystoriography of diseases in Finland.

*Vuosisata paperiteollisuutta*. 3: *Yhtyneet paperitehtaat osakeyhtiö 1952–1969: Juuso Waldenin aikaan* [Ett sekel pappersindustri. 3: Yhtyneet paperitehtaat aktiebolaget 1952–1969: på Juuso Waldens tid] / Toivo Nordberg. – [Helsinki], 1998. – 496 s.

Väinö Tanner, *monen särmän mies: vuosisadan vaikuttaja tänään* [Väinö Tanner, en man med många kanter: århundradets påverkare idag] / red. Arvo Ahlroos och Ritva-Liisa Pilhjerta. – Helsinki, 1998. – 91 s.

Välimäki, Hannu, *Lauri Ingman suomalaisen uskontokasvatuksen ja koulun kehittäjänä*. – Helsinki, 1998. – 354 s. – (FKSH; 179). – Zusammenfassung: Lauri Ingman – ein Vordenker der Religionspädagogik und des Schulwesens in Finnland. – Abstract: Lauri Ingman as a developer of religious education and schools in Finland.

Vänskä, Raimo, *Kansan käsissä ja kätkeissä: rahankätkentä Pohjois-Karjalassa keskiajalta vanhan Suomen palauttamiseen*. – [Joensuu], 1998. – 382 s. – (SCH; 13). – Summary: In the hands and hiding places of the people: hiding money in North Karelia from the Middle Ages to the restoration of Old Finland.

Weiss, Holger, *Från fattigvård till välfärd: från den sociala trygghetens historia och verklighet i Finland*. // *HTF*. 83 (1998), s. 378–395.

Weiss, Holger, *Från vattnet till graven: koleran på Sveaborg på 1800-talet*. // *Sveaborg: samtiden och eftervärlden*. 1998 (Bidrag till Sveaborgs historia; 6), s. 138–169.

Ylikangas, Heikki, *Suomi itäisen suurvallan varjossa* [Finland i

skuggan av den östliga stormakten]. // ...*vaikka voissa paistais?: Venäjän rooli Suomessa*. 1998, s. 449–461.

Ylikangas, Heikki, *What happened to violence? : an analysis of the development of violence from mediaeval times to the early modern era based on Finnish source material*. – [Helsinki], 1998. – 131 s. – Pärmittel: Offprint of Five centuries of violence in Finland and the Baltic area. Publications of the History of criminality research project.

Ylikangas, Heikki, *Valttiässä jota ei käytetty [Trumfasset, som inte användes]. // Totta kuin mikä : juhlakirja Veijo Meren täydyessä 70 vuotta 31.12.1998*. 1998, s. 278–305.

Ylikangas, Heikki, *The knife fighters : violent crime in Southern Ostrobothnia 1790–1825*. – Helsinki, 1998. – 296 s. – (Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia. Sarja Humaniora ; nide 293). – Orig:s titel: Puukkojunkkarieitten esiinmarssi.

Ylönen, Kaarina, *Religion and ethnicity : the renaissance of the Ingrian church after the end of the communist rule*. – Tampere, 1998. – 62 s. – (Publication of the Research Institute of the Lutheran Church in Finland ; no. 48). – Sammandrag ur avhandling: Inkerin kirkon nousu kommunistivallan päätyttyä.

YYA : *aika ja sopimus* [VSB : tiden och pakten] / Unto Vesa (red.). – Tampere, 1998. – 164 s. – (Tutkimuksia / Rauhan- ja konfliktitutkimuskeskus ; no. 81) (Research reports / Tampere Peace Research Institute ; no. 81).

Zetterberg, Seppo, *Konstantin Pätsin ”poliittinen testamentti”*. / *Musarum minister : studia in honorem Kari Tarkiainen*. 1998, s. 95–109. – Sammandrag: Konstantin Päts ”politiska testamentte”.

Zilliacus, Ville, *Alla tiders Helsingfors*. – Esbo, 1998. – 159 s. – Utk. också på finska: *Kaikkien aikojen Helsinki*. 157 s.

*Zimnjaja vojna 1939–1940. Kniga 1 : Politiceskaja istorija* / otv. red. O. A. Rzeševskij, O. Vehviläinen ; Rossijskaja akademija nauk. Institut Vseobščej istorii. Finljandskoe istoriceskoe obščestvo. – Moskva, 1998. – 381 s. – Orig:s titel: Yksin suurvaltaa vastassa : talvisodan poliittinen historia.

*Zimnjaja vojna 1939–1940. Kniga 2 : I. V. Stalin i finskaja kampanija : stenogramma soveščanija pri CK VKP (b)* / otv. red. O. A. Rzeševskij, E. N. Kul'kov ; Rossijskaja akademija nauk. Institut Vseobščej istorii. Federal'naja arhivnaja sluzba Rossii. Rossijskij centr hranenija i izucenija dokumentov novejšej istorii. – Moskva, 1998. – 293 s. – Orig:s titel: Yksin suurvaltaa vastassa : talvisodan poliittinen historia.

Östman, Ann-Catrin, *Den orena mjölken och det smutsiga fähuset : om skam och arbetets kön*. // *HTF*. 83 (1998), s. 637–660.



*Lokalhistoriska arbeten*

Elo, Kyösti & Satokangas, Reija & Vahtola, Jouko, *Iin seurakunnan historia* [Ijo församlings historia]. – [Ii], 1998. – 372 s.

Elsinen, Pertti, *Joensuun historia*. Osa VI : *Vuodet 1954–1980* [Joensuu stads historia. Del VI : Åren 1954–1980]. – Joensuu, 1998. – 271 s.

*Elämää entisajan Joensuussa : Joensuun kaupunki 1848–1998* [Liv i det forna Joensuu : Joensuu stad 1848–1998] / red. Pasi Tuunainen. – Joensuu, 1998. – 350 s. – (Pohjois-Karjalan historiallisen yhdistyksen vuosikirja ; 6).

*Heinolan kaupungin historia*. 3 : (1940–1996) [Heinola stads historia. 3 : (1940–1996)] / Timo Herranen. – [Heinola], 1998. – 505 s.

Heinonen, Jouko, *Päijät-Häme*. II : *Löydetty maakunta : Päijät-Hämeen nousu, kukoistus ja taantuma* [Päijät-Tavastland. II : Det upptäckta landskapet : Päijät-Tavastlands uppkomst, blomstring och tillbakagång]. – [Lahti], 1998. – 226 s.

*Helsinge kommuns historia*. [4] : 1865–1945 : *från kommunalreformen till den stora marköverlåtelsen* / Aulikki Litzen, Jukka Vuori. – [Vanda], 1998. – 472 s. – Orig:s titel: Helsingin maalaiskunnan historia. Delar 2–3 med titel: Helsinge sockens historia.

Kaarninen, Mervi, *Tottijärven historia 1689–1998 : torpparipitäjästä kaupunginosaksi* [Tottijärvi sockens historia 1689–1998 : från torparsocken till stadsdel]. – [Nokia], 1998. – 363 s.

*Karstulan kirja* [Boken om Karstula socken] / [red.: Heikki Roiko-Jokela]. – [Karstula], 1998. – 728 s. – (JYY:n kotiseutusarja ; nro 36).

*Kaukola*. – [2. uppl.]. – [Ruutana], 1998. – 491, 53 s. – Innehåller faksimiltrycket av den 1953 utg. publikationen och en fortsättningsdel.

Koivuniemi, Jussi, *Nokia : a town created by the factories : history of Nokia from the 1860s to the end of the 20th century*. – [Nokia], 1998. – 97 s.

*Laihian historia*. 1 : *Esihistoria* [Laihela sockens historia. 1 : Förhistorien] / förf. Mirja Miettinen. – [Laihia], 1998. – 183 s.

Lehtola, Teuvo, *Kolmen kuninkaan maa : Inarin historia 1500-luvulta jälleenrakennusaikaan* [Tre konungars land : Enare sockens historia från 1500-talet till återuppbyggnadstiden]. – [Inari], 1998. – 495 s.

Leskelä, Hilikka, *Kaskenviertäjien ja kivenraivaajien Kaavi : historiaa, perinnettä, nykypäivää* [Svedjebrukarnas och stenröjarnas Kaavi : historia, tradition, nutid]. – [Kemijärvi], 1998. – 721 s.

Miettinen, Timo, *Kymenlaakson esihistoriaa*. – Kotka, 1998. – 136 s. – (Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja ; 26). – Summary: Prehistory of Kymenlaakso.

Näsänen, Maija-Liisa, *Oula – Oula – Oulu : kaupungin perustamisesta maailmansotiin* [Uleåborg : från stadens grundläggning till världskrigen]. – [Oulu], 1998. – 275 s.

Sarvas, Anja & Väärä, Seija, *Kiskon ja Suomensjärven histo-*

ria. I [Kisko och Suomusjärvi socknars historia. I]. – [Kisko], 1998. – xiii, 629 s.

*Suur-Tuusulan historia : Tuusula – Kerava – Järvenpää. IV : 1920-luvun alusta 1980-luvulle* [Stor-Tusbys historia : Tusby – Kervo – Träskända. IV : Från 1920-talets början till 1980-talet] / förf. ja utg. av Antti Rosenberg. – [Tuusula], 1998. – XV, 627 s. – Pärmtitel: Tuusulan historia 1920–1985

*Säämingin historia. 2 : Maalaiskansaa ja taajamien väkeä, vanha emäpitäjä voimistuvan kaupungin ympärillä* [Säminge sockens historia. 2 : Landsbygdsbefolkning och tätortsfolk, en gammal modersocken kring en växande stad] / Pekka Ahtiainen, Jukka Tervonen. – [Savonlinna], 1998. – 652 s.

*Vanhan Ruoveden historia. 3, 8, 2 : Mäntän historia 1948–1992* [Gamla Ruovesi sockens historia. 3, 8, 2 : Mänttä sockens historia 1948–1992] / förf. Mauri Mönkkönen. – [Mänttä], 1998. – 720 s.

V ä i s ä n e n , H e i n o , *Kainuun kansan vaiheita : vv. 1500–1900* [Folkets öden i Kajanaland : åren 1500–1900]. – Kajaani, 1998. – 248 s.

*Åbo stads historia 1918–1970. Första bandet* / Veikko Laakso. – [Åbo], 1998. – 560 s. – Orig:s titel: *Turun kaupungin historia 1918–1970. 1.*

### Använda förkortningar

- BH = Bibliotheca historica  
 FKSH = Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar  
 Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia  
 FT = Finsk tidskrift  
 HA = Historiellinen arkisto  
 HIAiK = Historiellinen aikakauskirja  
 HLS = Historiska och litteraturhistoriska studier  
 HT = Historiellisia tutkimuksia  
 JHA = Jyväskylän historiellinen arkisto  
 HTF = Historisk tidskrift för Finland  
 SCH = Studia Carelica historica  
 SH = Studia historica  
 SEHR = Scandinavian economic history review  
 SF = Studia Fennica  
 SHA = Sotahistoriellinen aikakauskirja  
 SHJ = Studia historica Jyväskyläensia  
 SJH = Scandinavian journal of history  
 SHS = Studia historica septentrionalia  
 SKS = Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia  
 SMYA = Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja  
 Finska fornminnesföreningens tidskrift  
 SSLF = Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland  
 THA = Turun historiellinen arkisto

Från och med år 1986 sammanställs den historiska bibliografin för Finland som en databas som senare kommer att utges i bokform. Bibliografin utarbetas i samband med Helsingfors universitetsbibliotek och Finska Historiska Samfundet.

Det bibliografiska urvalet upptar litteratur rörande Finlands historia som bedömts ha ett allmänt intresse. Urvalet bygger på det material som samlas för Finsk Historisk Bibliografi 1996-. Målsättningen har varit att i urvalet samla centrala böcker rörande Finlands historia tryckta år 1998 samt uppsatser ur de viktigaste inhemska och utländska tidskrifterna och antologierna. I fråga om det inhemska materialet bygger urvalet på den litteratur som fram till slutet av år 1999 ankommit till Helsingfors universitetsbiblioteks friexemplarsbyrå. Materialet kan ha brister och det här publicerade urvalet eftersträvar inte bibliografisk fullständighet.

Den litteratur som ingår i urvalet återfinns även i Kati- och Arto-databaserna som upprätthålls av De vetenskapliga bibliotekens adb-enhet (TKAY) och där den historiska bibliografin 1986- ingår som en egen underavdelning "hist".

Tidigare bibliografier efter 1989 har ingått i följande nummer av *Historisk Tidskrift för Finland*: bibliografin för 1990 i nr 1/92, s. 145-171, 1991 i nr 1/93, s. 164-187, 1992 i nr 1/94, s. 148-169, 1993 i nr 1/95, s. 136-158, 1994 i nr 1/96, s. 122-145, 1995 i nr 1/97, s. 128-149, 1996 i nr 1/98, s. 205-229, 1997 i 1/99, s. 119-145.

## Meddelande till Riksarkivets kunder

Riksarkivet får våren 2000 nya magasinutrymmen då det övertar Krigsarkivets tidigare byggnad på Brobergskajen 16. Då de nya magasinerna tas i användning förorsakar detta förändringar i Riksarkivets forskarservice beträffande det material som flyttas till Brobergskajen.

Arkivverkets hemsida (<http://www.narc.fi>) innehåller under rubriken *Aktuellt* en link till en förteckning över de arkiv, vars handlingar flyttas till magasinet på Brobergskajen.

Flyttandet av handlingar till byggnaden på Brobergskajen inleds i april 2000. Under april och maj månader är det inte möjligt att expediera material till forskarsalen från de arkiv som berörs och inte heller fjärrlån expedieras. Fram till slutet av augusti ställs materialet endast i begränsad utsträckning till forskarnas disposition. Allt eftersom det blir möjligt att använda de arkiv som flyttats kommer handlingarna att expedieras till Riksarkivets forskarsalar i fastigheten på Fredsgatan 17. Samma begränsningar gäller även fjärrlån av handlingar som överförs till byggnaden på Brobergskajen.

Beträffande de handlingar som flyttas till Brobergskajen ändras beställningsförfarandet så att expedieringstiden blir längre. Målet är att handlingar som beställs en viss dag skall kunna ställas till forskarnas förfogande följande dag före klockan 12 (utom lördagar). Det är dock möjligt att det ännu kommer att ske förändringar i beställningsförfarandet.

Forskare som under en dag snabbt tänker gå igenom ett större antal handlingar än vanligt från arkiv som förvaras på Brobergskajen uppmanas att i förväg ta kontakt med enhetschef **R a u n o S e l i n** eller Riksarkivets jourhavande tjänsteman (tel. 228 52 265) i ärenden som berör beställning av handlingar.

Beställningen av handlingar från de arkiv som blir kvar i Riksarkivets fastighet på Fredsgatan kommer att fortgå som tidigare.

Närmare uppgifter ges av enhetschef **R a u n o S e l i n**, tel. 228 52 256, e-post: [rauno.selin@narc.fi](mailto:rauno.selin@narc.fi) samt forskarna **A a r n o N i r k k o** och **P e r t t i V u o r i n e n**, tel. 228 52 265, e-post: [ra-forskarsal@narc.fi](mailto:ra-forskarsal@narc.fi)

# Miljöhistoria i Europa

## Ny organisation och konferens

Miljöhistoriker i Europa har bildat European Society for Environmental History (ESEH). Organisationen har nu en egen hemsida (<http://www.eseh.org>). På denna sida finns bl.a. information om konferenser, "call for papers" och medlemskap.

ESEH:s första konferens kommer att hållas i St. Andrews i Skottland den 5–8 september 2001. Konferensens övergripande tema är: Miljöhistoria – problem och perspektiv. Förslag på papers inom detta tema eller om annat miljöhistoriskt tema kan lämnas fram till den 30 september 2000. Anmälningsblankett och ytterligare information kan hämtas på ESEH:s hemsida.

*Eva Jakobsson*

([cja@tekhist.kth.se](mailto:cja@tekhist.kth.se))

Nordisk representant i ESEH:s interimistiska styrelse

Medarbetare i detta nummer:

*Anders Ahlbäck*, fil.stud. Åbo Akademi; *Kirsti Antin*, bibliotekarie, Helsingfors universitetsbibliotek; *Martin Ellfolk*, biblioteksassistent, Åbo Akademis bibliotek; *Christina Forsell*, fil.mag., överinspektör, Riksarkivet, Helsingfors; *Pamela Gustavsson*, fil.mag., r.f. arkivarie, Historiska och litteraturhistoriska arkivet; *Tuomas Heikkilä*, fil.lic., överassistent, Helsingfors universitet; *Aleksander Kan*, fil.dr, professor emeritus, Uppsala universitet; *Kimmo Katajala*, fil.dr, docent, Joensuu universitet; *Henrik Knif*, fil.dr, forskare, Renvall-institutet, Helsingfors universitet; *Christer Kuwaja*, fil.dr, assistent, Åbo Akademi; *Mirkka Lappalainen*, fil.mag., forskare, Helsingfors universitet; *Bo Lindberg*, fil.dr, professor, Stockholms universitet; *Joachim Mickwitz*, fil.dr, Helsingfors; *Ilkka Mäntylä*, fil.dr, professor, Åbo universitet; *Minna Sarantola-Weiss*, fil.lic., assistent, Helsingfors universitet; *Peter Stadius*, fil.mag., forskare, Helsingfors universitet; *Heikki Ylikangas*, fil.dr, akademiprofessor, Finlands akademi.

Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska har bekostat översättningarna av artiklarna av Mirkka Lappalainen och Ilkka Mäntylä (övers. Nina Edgren-Henrichson) samt granskningarna av Kimmo Katajala (övers. Nina Edgren-Henrichson), Minna Sarantola-Weiss (övers. Henrika Tandefelt), Tuomas Heikkilä och Heikki Ylikangas (övers. Anja Heilo).

## Innehåll

Mirkka Lappalainen: Den lokala eliten och uppkomsten av maktstaten. Egenmäktiga ämbetsmän och svag kunglig överhöghet i det tidiga 1600-talets Finland .....	1
Henrik Knif: Madame Mazarin och Nils Banér. En olycklig aktion 1684 .....	31
Ilkka Mäntylä: Brottsstatistik från slutet av 1700-talet – en bortglömd rättshistorisk källa .....	45
<b>Granskningar</b>	
Jussi Nuorteva: Suomalaisten opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640. Av T o m a s Heikkilä .....	62
Pieter Spierenburg (red.): Men and Violence. Gender, Honor and Rituals in Modern Europe and America. Av Heikki Ylikangas .....	65
Paul Hallberg & Christian Koninckx (red.): A Passage to China. Colin Campbell's Diary of the First Swedish East India Company Expedition to Canton, 1732–33. Av Anders Ahlbäck .....	69
Kirsi Sirén: Suuresta suvusta pieneen perheeseen. Itäsuomalainen perhe 1700-luvulla. Av K i m m o Katajala .....	72
Nils Erik Forsgård: I det femte insegats tecken. En studie i den äldre Zacharias Topelius livs- och historiefilosofi. Av B o L i n d b e r g .....	76
Harald Gustafsson: Nordens historia. En europeisk region under 1200 år; Christer Karlgård, Undervisa i nordisk och allmän historia; Frank Birkebæk, Bönder, krigere, köbmaend. Nordens vikinger; Max Engman, Norden och flyttningarna under nya tiden; Gestur Gudmundsson, De nordiske velfærdssamfund. Av A l e k s a n d e r K a n .....	80
Anne Ollila (red.): Historical Perspectives on Memory. Av M i n n a S a r a n t o l a - W e i s s .....	85
Jari Sedergren: Filmi poikki ... Poliittinen elokuvasensuuri Suomessa 1939–1947. Av J o a c h i m M i c k w i t z .....	89
<b>Diskussion</b>	
Uppror, resning och allians. Klubbekriget i senmedeltidens solnedgång. Av K i m m o K a t a j a l a .....	91
Från fältet .....	97
Finländsk historisk litteratur 1998 i bibliografiskt urval. Av K i r s t i A n t i n .....	108

## Historisk Tidskrift för Finland

Redaktionens adress: Historiska institutionen, Pb 59 (Unionsgatan 38 A), 00014 Helsingfors universitet  
Prenumerationspris 2000: 160 mk, Postgiro 952.63-7. För beställningar till utlandet tillkommer 25 mk.

Läsnummerpris: 50 mk. Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14) samt genom redaktionen.